

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

На правах рукопису

ЦИПІНА Діана Савеліївна

УДК 378.02–057.212:808.1(043.5)

**ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
Колбіна
Тетяна Василівна,
доктор педагогічних
наук, професор

Харків – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	12
1.1. Особливості професійної діяльності менеджера	12
1.2. Сутність, структура і функції риторичної компетентності менеджера	17
1.3. Аналіз існуючих систем формування риторичної компетентності, визначення проблеми та гіпотези дослідження	35
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ	66
2.1. Теоретико-методологічні основи розроблення педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	66
2.2. Цілі та зміст формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	91
2.3. Методи, форми та засоби формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	107
2.4. Модель формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	117
2.5. Педагогічна технологія формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	123
Висновки до розділу 2	159

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ	163
3.1. Загальні питання організації та проведення експериментальної роботи	163
3.2. Результати констатувального етапу експерименту	168
3.3. Експериментальна перевірка результативності реалізації педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки	185
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність

КГ – контрольна група

МЕВ – міжнародні економічні відносини

НДР – науково-дослідна робота

ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика

ООД – орієнтувальна основа діяльності

ОПП – освітньо-професійна програма

ПТ – педагогічна технологія

РД – риторична діяльність

РК – риторична компетентність

СПД – спільна продуктивна діяльність

ХНЕУ ім. С.Кузнеця – Харківський національний університет імені Семена

Кузнеця

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах інтенсифікації розвитку інформаційно-комунікаційного суспільства конкурентоспроможними на ринку праці стають менеджери нової формації – з високим рівнем сформованості професійної, соціальної, комунікативної компетентностей, наділені творчим потенціалом, здатні ефективно взаємодіяти з діловими партнерами, зокрема й з інших країн. Необхідність побудови системи професійної підготовки, оновлення цілей і змісту вищої професійної освіти на засадах компетентнісного підходу наголошено в Законі України «Про вищу освіту» та програмних документах стратегії розвитку освіти України. Означені завдання висувають до фахівця управлінської діяльності вимоги логічно й зв'язно викладати зміст інформації, будувати професійне спілкування на діалогічних засадах, аргументовано й толерантно вести дискусію. Відтак, невід'ємною ознакою професіоналізму менеджера стає його риторична компетентність.

Аналіз освітньо-професійної програми підготовки магістрів галузі знань «Менеджмент», а також досвід викладачів вищої школи свідчать, що існуюча система підготовки слухачів магістратури спрямована головним чином на розвиток когнітивної сфери у процесі вивчення фахових дисциплін. Проте, набуттю магістрантами досвіду виконання риторичної діяльності приділяється недостатньо уваги. Відтак, у професійній підготовці майбутніх менеджерів в умовах магістратури гостро постає проблема формування риторичної компетентності. Набуття риторичних умінь і навичок під час навчання у ВНЗ створює підґрунтя для того, щоб фахівці даного професійного напрямку володіли технікою та культурою мовлення, а також сформованими вміннями монологічного і діалогічного мовлення.

Проведений науковий пошук засвідчує, що проблема формування риторичної компетентності майбутніх фахівців досліджувалася за такими напрямками: професійна підготовка майбутніх менеджерів (Н.Банько, В.Нагаєв, І.Томарева та інші), теоретичні аспекти культури ділового спілкування (В.Андреєв, В.Будянська, В.Лівенцова та інші); професійне спілкування майбутніх фахівців економічної сфери

(В.Будянська, О.Куліш, Н.Логутіна та інші); визначення сутності та структури риторичної діяльності (Л.Анісарова, Н.Голуб, М.Препотенська, Г.Сагач та інші); шляхи практичного застосування риторичних знань і вмінь (С.Мінєєва, В.Нищета, А.Первушина, Й.Стернін, Л.Ткаченко та інші); формування у студентів навичок монологічного висловлювання (Т.Ладиженська, Т.Плесцова, Н.Романова, О.Щавелева та інші); формування у студентів навичок діалогічного мовлення (С.Амеліна, Л.Бурман, Г.Шкляєва та інші).

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, питання формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки не отримали достатнього висвітлення у педагогічній науці. Аналіз практики підготовки майбутніх фахівців даного напрямку свідчить про недостатній рівень сформованості у них такої компетентності.

Вивчення і подальший аналіз результатів теоретичних досліджень учених щодо формування риторичної компетентності і практичного досвіду організації процесу професійної підготовки майбутніх менеджерів у ВНЗ дозволили виявити низку *суперечностей* між: потребою суспільства у менеджерах з високим рівнем сформованості риторичної компетентності та недостатнім рівнем її формування в процесі професійної підготовки цих фахівців; необхідністю вдосконалення процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури та недостатньою розробленістю теоретичних та методичних основ її формування; потребами слухачів магістратури напряму «Менеджмент» у формуванні риторичної компетентності та недостатньою риторизацією їхньої професійної підготовки.

Ці суперечності обумовили проблему дослідження, яка полягає у підвищенні рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Актуальним є проектування цілісного педагогічного процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, який передбачає теоретичне обґрунтування, розроблення й реалізацію відповідної педагогічної технології.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість, необхідність подолання

наявних суперечностей та потреби педагогічної практики зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця в рамках комплексної наукової теми № 40/ 2015-2016 «Планування, моніторинг, самооцінка діяльності і розвитку вищого навчального закладу» (державний реєстраційний № 0115U002377).

Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця (протокол № 6 від 21.01.2013 р.) й узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 24.09.2013 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити педагогічну технологію формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Визначити сутність і структуру риторичної компетентності в професійній діяльності менеджера на основі аналізу наукової літератури.

2. Здійснити аналіз існуючих систем формування риторичної компетентності майбутніх магістрів з менеджменту в процесі професійної підготовки та визначити проблему дослідження.

3. Теоретично обґрунтувати і розробити модель та педагогічну технологію формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

4. Експериментально перевірити результативність розробленої педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Об'єкт дослідження – магістерська підготовка майбутніх менеджерів.

Предмет дослідження – педагогічна технологія формування риторичної

компетентності майбутніх магістрів з менеджменту.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що підвищенню рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів сприятиме впровадження в процес їхньої професійної підготовки педагогічної технології, розробленої на основі моделі формування риторичної компетентності, провідною ознакою якої є поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності.

Методологічну й теоретичну основу дослідження становлять наукові підходи в освіті: діяльнісний (Г.Атанов, О.Брушлинський, М.Каган, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та інші), системний (В.Безрукова, В.Беспалько, Т.Дмитренко, К.Яресько та інші), компетентнісний (В.Болотов, І.Зимня, О.Садовська, А.Хуторський та інші), особистісно-орієнтований (І.Бех, В.Загвязинський, І.Якиманська та інші); теорія проблемного навчання (Г.Атанов, В.Давидов, І.Лернер, М.Махмутов та інші); теорії змісту навчання (В.Безрукова, В.Беспалько, Л.Гур'є та інші); наукові роботи з дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх менеджерів (Н.Банько, О.Куліш, В.Нагаєв, І.Томарева та інші); наукові роботи з дослідження проблеми формування риторичної компетентності (Л.Бурман, В.Нищета, Г.Онуфрієнко, Л.Тукмачова та інші).

Для розв'язання поставлених завдань і з метою перевірки гіпотези використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення й систематизація наукової, навчально-методичної літератури, а також нормативної документації для обґрунтування категоріального апарату дослідження, визначення суті, структури, функцій риторичної компетентності; аналіз факторів впливу на навчальну діяльність – для визначення проблеми дослідження й обґрунтування її актуальності; моделювання – для розробки моделі педагогічного процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки; *емпіричні*: методи діагностики, адаптовані відповідно до завдань дослідження; методи збирання емпіричного матеріалу (анкетування, бесіда, письмове й усне опитування), метод опосередкованого спостереження, експертного опитування для визначення рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний,

контрольний етапи) – для перевірки результативності педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки; *статистичні* – методи математичної статистики (критерій Пірсона) для статистичного оброблення й аналізу експериментальних даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено:

– модель формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури, яка відображає особливості її формування в системі професійної підготовки магістрів з менеджменту, а саме: поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності; риторизацію професійної підготовки; інтеграцію змісту формування риторичної компетентності зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» на основі міжпредметних зв'язків;

– педагогічну технологію формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, яка складається з трьох етапів: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмій монологічного мовлення; формування вмій діалогічного мовлення та інваріантних кожному етапу мікроетапів реалізації навчальної діяльності (мотиваційно-цільового, когнітивно-орієнтувального, діяльнісно-операційного, оцінно-корекційного), що підвищує рівень сформованості риторичної компетентності;

уточнено:

– структуру риторичної компетентності менеджера, уточнення полягає у виокремленні компонентів: мотиваційного (мотивація і вольовий прояв до набуття і вдосконалення риторичної компетентності з метою професійного особистісного зростання); концептуально-когнітивного (системні знання з риторики, необхідні для здійснення управлінської діяльності, та способи їх здобуття); комунікативно-діяльнісного (реалізація вимовних, лексичних, граматичних навичок; умій монологічного та діалогічного мовлення у стандартних і нестандартних комунікативних ситуаціях професійної діяльності), рефлексивного (здатність до

оцінювання як власної риторичної діяльності, так і партнерів з комунікації);

подальшого розвитку набули:

– принципи формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки; розвиток полягає у визначенні специфічних принципів: риторизації професійної підготовки, ідеаловідповідності, пріоритету практики, гармонізуючого діалогу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні й упровадженні у процес магістерської підготовки майбутніх менеджерів педагогічної технології формування риторичної компетентності, зокрема, розробленні й апробації факультативного курсу «Риторика професійного спрямування», навчального посібника «Тренінги з формування риторичної компетентності», рекомендованого для викладачів і студентів магістратури напряму «Менеджмент».

Матеріали дослідження **впроваджено** у навчальний процес Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара (довідка № 86-904-140 від 17.06.2015 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-28/1334 від 16.06.2015 р.), Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця (довідка № 15/86-28-87 від 08.06.2015 р.), Харківського національного університету будівництва та архітектури (довідка № 07/909 від 28.04.2015 р.).

Теоретичні положення та практичні напрацювання, викладені в дисертації, можуть бути використані викладачами під час професійної підготовки майбутніх магістрів з менеджменту при вивченні навчальних дисциплін «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Ділова іноземна мова».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Соціальні комунікації в стратегії формування суспільства знань» (Харків, 2009), «Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії» (Харків, 2010), «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (Київ, 2013), «Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця» (Харків, 2013),

«Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2013), «Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця» (Харків, 2014), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2014); *всеукраїнських*: «Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи» (Харків, 2012), «Компетентнісно орієнтований підхід до освіти» (Харків, 2014); *регіональних*: «Стратегічні аспекти розвитку освіти в умовах інтеграції України в Європейський освітній простір» (Харків, 2014). Матеріали дослідження обговорено та позитивно оцінено на засіданнях кафедри менеджменту, кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, кафедри іноземних мов та перекладу Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця; кафедри менеджменту Харківського національного університету будівництва та архітектури; кафедр економічного факультету Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара; кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології та кафедри менеджменту Херсонського державного університету.

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційної роботи викладено в 17 одноосібних публікаціях, з яких 6 статей – у провідних наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в іноземному науковому періодичному виданні, 9 тез – у збірниках матеріалів наукових і науково-практичних конференцій, 1 – навчальний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (274 найменування, з них 34 – іноземною мовою), 18 додатків на 43 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінки, з яких 196 сторінок основного тексту. Робота містить 27 таблиць та 16 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Особливості професійної діяльності менеджера

У контексті формування риторичної компетентності (РК) магістрів з менеджменту вважаємо за доцільне проаналізувати професійну діяльність менеджера, виокремити її особливості. Наукові дослідження в цій сфері здійснили вчені О.Гойхман, О.Зарецька, Г.Почепцов, О.Семенюк, О.Чувакін, О.Яшенкова, G.Brünner, W.Hahn, M.Hartig, D.Krallmann, W.Kramer, H.Mauritz, H.-P. Rentzsch, P.Watzlawick [48; 73; 172; 194; 226; 227; 239; 244; 249; 251; 257; 258; 262; 264; 272], які виокремили у професійній діяльності менеджера комунікативну складову, зокрема здійснення риторичної діяльності (РД).

У літературі з менеджменту поняття «менеджер» визначено як «спеціаліст, який професійно займається управлінською діяльністю в конкретній галузі функціонування організації; він займає постійну посаду на підприємстві, наділений повноваженнями прийняття управлінських рішень у визначеній сфері діяльності» [166, с. 93].

Професійна діяльність менеджера відрізняється від інших видів праці в організації за своїм характером, предметом, результатами та засобами. Її зміст розкривається через функції – відокремлені види управлінської діяльності, використання яких дає можливість досягти цілі організації. Серед функцій менеджера виокремлено планування/прогнозування, організацію, мотивацію та контроль.

Для ефективного виконання професійної діяльності менеджер має володіти сукупністю необхідних знань, умінь, навичок. На основі узагальнення наукової літератури [19; 84, с. 27; 166, с. 95] можна виокремити три категорії вимог до професійної компетенції менеджера:

– знання в галузі теорії та уміння в сфері практики управління, які охоплюють когнітивні здібності сприймати організацію як єдине ціле, виділяти її складові та взаємозв'язки між ними, вміння обробляти інформацію, здібності до планування і стратегічного бачення;

– здатність до комунікації та вміння працювати людьми, що охоплюють координацію діяльності, мотивацію працівників, вирішення конфліктних ситуацій;

– компетентність у галузі спеціалізації підприємства, яка передбачає наявність спеціальних знань і вмінь, необхідних для виконання робочих задач, навичок у використанні методів, технологій, обладнання тощо.

У нашому дослідженні формування риторичної компетентності відбувається в процесі професійної підготовки магістрів спеціальності «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», тому вважаємо за необхідне розглянути відповідні вимоги на основі освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ). Так, ОКХ магістра спеціальності 8.050206 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» відображає комплексну систему професійних та особистісних здатностей магістра, серед яких виокремимо також вимоги щодо володіння такими риторичними вміннями: «переконувати, аргументувати, вести конструктивні переговори, результативні ділові бесіди, плідні дискусії, полеміку; толерантно ставитися до протилежних думок, брати участь у дискусіях, критично ставитися до тенденційної інформації; інформувати виконавців, зацікавлювати їх у вирішенні проблем; готувати та проводити публічні виступи в аудиторіях різного типу; відчувати аудиторію; ефективно використовувати невербальні засоби спілкування; протидіяти маніпуляціям, долати бар'єри спілкування, спілкуватися з "важкими" людьми» [44].

Отже, володіння РК є однією з необхідних вимог до майбутнього магістра з менеджменту. Така вимога пов'язана з тим, що менеджер є зв'язуючою ланкою в системі комунікацій в організації. З метою аналізу будь-якої управлінської ситуації менеджеру необхідно забезпечити, як правило, комунікації між такими суб'єктами системи, як керівник організації, колеги з інших підрозділів або підприємств, робочий колектив (групи, підрозділи) та окремі підлеглі працівники. Кожного з

суб'єктів управлінської ситуації менеджер має вміти об'єктивно розпізнати, адекватно (відповідно до стилю і мотивів праці) реагувати на нього та здійснити оптимальний вплив для досягнення мети.

Комунікативний характер професійної діяльності менеджера підкреслюють також ролі, які він виконує в організації. За Г.Мінцбергом [166, с. 95], виокремлено десять ролей менеджера, які є взаємозалежними і взаємодіють між собою (табл. 1.1). Кожна роль припускає виконання визначених видів діяльності, завдяки чому забезпечується реалізація управлінських функцій – планування/прогнозування, організації, мотивації та контролю.

Таблиця 1.1

Ролі менеджера в організації

Категорія	Роль	Види діяльності
1	2	3
Інформаційні ролі	Спостерігач	Пошук і одержання інформації, перегляд періодичної преси й звітів, особисті контакти
	Провідник	Передача інформації іншим членам організації, телефонні дзвінки
	Оратор	Інформування зовнішніх суб'єктів, доповіді, звіти, експертиза
Міжособистісні ролі	Головний керівник	Підписання документів, виконання обов'язків правового і соціального характеру
	Лідер	Керівництво та мотивація підлеглих; навчання, консультації та комунікації з робітниками
	Зв'язуюча ланка	Підтримка інформаційних зв'язків як усередині організації, так і поза її межами, участь у нарадах за межами організації

1	2	3
Ролі, пов'язані з прийняттям рішень	Підприємець	Ініціація нових проектів, пошук нових ідей
	«Пожежник», який ліквідує порушення	Урегулювання суперечок та інших проблем, вирішення конфліктів, адаптація до кризових ситуацій у зовнішньому середовищі
	Розподілювач ресурсів	Рішення про виділення ресурсів; розробка графіків; розстановка пріоритетів
	Учасник переговорів	Участь у переговорах про контракти, зарплату, закупки, бюджети

Як видно з таблиці, кожна роль пов'язана із здійсненням комунікацій як в середині організації, так і поза її межами. Професійне оточення менеджера являє собою комунікативну систему, яка характеризується об'єктністю – наявністю об'єктів, елементів, структурою – мережею відносин між елементами та цілісністю, що забезпечує функціонування системи як єдності.

Згідно з дослідженнями, 50-90% робочого часу менеджер витрачає на різноманітні комунікації. Всі види управлінської діяльності пов'язані з особливим предметом його праці – інформацією, необхідною для прийняття управлінських рішень, тому комунікації називають зв'язуючим процесом.

У своїй професійній діяльності менеджер бере участь у мікро- та мідікомунікаціях. На мікрокомунікаційному рівні він може виступати як активний комунікант (діалог, управління) або як активний реципієнт (наслідування). Партнерами з комунікації можуть бути інший індивід або група. Мідікомунікаційний рівень передбачає групову ієрархію і разом з цим чітку регламентованість контактів між групами.

Всю сукупність організаційних комунікацій, в яких бере участь менеджер, можна класифікувати за чотирма ознаками [166, с. 278]:

- за місцем виконання (із зовнішнім середовищем, усередині організації),

- за видом (формальний, неформальний),
- за направленістю (вертикальний, горизонтальний),
- за формою спілкування (керівник – підлеглий, керівник – група, рівноправні).

Комунікації всередині організації передбачають комунікації між керівником і підлеглим, між підрозділами, між керівником і робочою групою, між рівноправними особами та здійснюються на нарадах, засіданнях, обговореннях, діалогах, презентаціях, зборах, у процесі прийняття рішень тощо. Комунікації між організацією і зовнішнім середовищем пов'язані з підтримкою контактів з діловими партнерами та зв'язків з громадськістю. Під дією зовнішнього середовища проводяться комерційні ділові перемовини, брифінги, прес-конференції, презентації, дні відкритих дверей, наради тощо.

За допомогою риторичної складової в комунікаціях регулюються відносини між працівниками різних рівнів. Так, у виді комунікацій «керівник-підлеглий» керівник має правильно застосовувати ступені впливу, які, за Н.Екельманом [134], мають таку послідовність: схилити до себе – зацікавити – переконати – впливати – завоювати. Комунікації між керівником і робочою групою сприяють підвищенню ефективності роботи групи; в обміні інформацією беруть участь усі члени групи. Комунікації між рівноправними особами передбачають обмін інформацією між менеджерами одного або різних підрозділів, які знаходяться на одному ієрархічному рівні.

Під час здійснення менеджером комунікації реалізуються функції, які знаходять утілення в конкретних мовленнєвих актах. До них відносять: контактновстановлюючу, функцію самопрезентації, апелятивну, спонукальну, волевиявну та регулятивну. Так, від актуалізації контактновстановлюючої функції залежить успіх комунікативного наміру, вона мотивує подальший контакт між комунікантами. При виконанні функції самопрезентації передається інформація про соціальний статус промовця, проявляються його ціннісна орієнтація, самооцінка. Оскільки система управління ієрархізована, важливу роль відіграє апелятивна функція, зумовлена чіткою соціальною орієнтацією. Менеджер, здійснюючи

безпосередній вплив на підлеглих, виконує спонукальну або волевиявну функції. Завдяки регулятивній функції уможлиблюється управління такими формами комунікації, як дискусія, обговорення контрактів, ділова бесіда тощо.

Функція менеджера з управління персоналом пов'язана також з розв'язанням можливих конфліктів у колективі, в якому суттєву роль відіграє його риторична діяльність. Так, у своїй професійній діяльності менеджер може стикатися з міжособистісними, міжгруповими конфліктами, конфліктами між особистістю та групою. Завданням менеджера є управління конфліктною ситуацією та її подолання. Ефективними стилями поведінки менеджера в конфліктних ситуаціях є співробітництво та компроміс. Перший стиль передбачає спільний пошук вирішення проблеми, тому потребує вміння аргументовано висловлювати думку, розробляти альтернативи і узгодження вибору ефективного рішення. Компроміс означає прихильність учасників до урегулювання розбіжностей, протиріч на основі взаємних поступок. Здатність до компромісу свідчить про високу культуру спілкування. Особливе місце в розв'язуванні конфліктів займає процедура примирення. При цьому приділяють увагу правилам ведення перемовин і правилам комунікації. Це передбачає прояв таких риторичних умінь менеджера, як уміння слухати і спокійно обговорювати проблему; звертати увагу на суть проблеми і вести діалог у коректній форм; чітко і аргументовано формулювати предмет обговорення.

Отже, аналіз професійної діяльності менеджера дав змогу встановити, що виконання ним функцій управління, прийняття управлінських рішень та підтримка внутрішніх і зовнішніх комунікацій в організації здійснюються на основі РД.

1.2. Сутність, структура і функції риторичної компетентності менеджера

Риторична компетентність менеджера реалізується в процесі здійснення риторичної діяльності. З метою всебічного розгляду і з'ясування сутності, структури та функцій риторичної компетентності магістра з менеджменту вважаємо за доцільне здійснити її аспектний аналіз на основі наукової літератури з філософії, культурології, психології, лінгвістики, педагогіки.

Риторичну діяльність розглядали в своїх наукових працях стародавні й сучасні філософи (Аристотель, Платон, Сократ, Цицерон, О.Волков, А.Гусейнов, А.Кудлай, Ф.Лазарєв, С.Степаненко та інші). На основі дослідження історії риторики можна дійти висновку, що основною її функцією є вплив на свідомість особистості, формування її світогляду, ідеології [173]. Багато науковців пов'язують риторичне мистецтво з мистецтвом мислити. Так, голова російської риторичної асоціації В.Аннушкін стверджує, що основою риторики є філософія, посилаючись при цьому на тези Цицерона про зв'язок красномовства з філософією і думку класика російської риторики М.Кошанського про те, що «граматика займається тільки словами, риторика – думками» [102, с. 3]. В мовленні людина знаходить своє вираження, тому риторика сприяє формуванню її цілісної особистості, включаючи ідеологію, знання, життєву позицію.

Основним засобом здійснення РД є мова, яка слугує найважливішим інформаційним посередником між суб'єктом і суспільством, через неї передаються знання, думки, образи. Проте, під час РД передається не тільки інформація, сповнена певним смислом, але й відображаються цінності мовленнєвої особистості ратора. Науковець З.Карманова [89, с. 78–82], яка присвятила свої дослідження філософії мови, смислового виміру риторичного слова, зазначає, що риторичне слово можна співвіднести зі шкалою цінностей мовної особистості. Вони віддзеркалюють ставлення мовної особистості до цінності буття, беруть участь у співорганізації думки та слова й визначають риторичний вибір у комунікативній практиці.

Подальший аналіз РД менеджера пов'язаний з її етичним виміром. Оскільки етика ораторського мовлення залежить від особистості промовця, його відповідальності за свої слова, ця проблема є однією з гострих тем, що дискутуються в риторичній практиці. Важливість етичного аспекту підкреслювали античні філософи Аристотель, Платон і Сократ, а також сучасні науковці В.Аннушкін, О.Волков, М.Кошанський та інші. Через етос здійснюється вплив внутрішнього світу оратора на внутрішній світ слухачів. Як стверджує видатний сучасний риторикознавець В.Аннушкін, поза етики риторика стає мистецтвом маніпулювання

суспільною думкою [15]. Комунікативно-моральний аспект риторичної освіти підкреслює також науковець З.Курцева [107].

З цієї причини морально-ціннісна орієнтація оратора має виявлятися у виборі теми та предмета промови, визначенні завдання спілкування, розробці системи аргументації тощо. Враховуючи те, що ми розглядаємо в нашому дослідженні майбутніх менеджерів як суб'єктів РД, слід зазначити, що етика є важливим ресурсом ефективного управління, універсальною регуляторною системою поведінки та відносин.

У літературі із соціальних комунікацій етика управління визначається як культура управління людьми в організації, що забезпечує можливість досягнення корпоративних цілей на основі поваги людської гідності та сприяння суспільному благу; технологічне знання, що є опрацьованим у програмах, проектах, етичних кодексах, нормах, еталонах, стандартах, експертних висновках, етичних комітетах та інших видах практичної діяльності, заснованих на моральному виборі рішень і вчинків [57, с. 8]. Свідоме підкорення не тільки професійним, але й етичним стандартам, впливає на ефективну діяльність працівників організації. Принципи етики управління зобов'язують менеджера дотримуватися загальнолюдських норм поведінки, культурних традицій, а також корпоративних і професійних кодексів гідності, норм субординаційної етики. Це передбачає формування у них таких якостей, як чесність, справедливість, відповідальність, обов'язок, повага гідності, корпоративна та людська солідарність, лояльність і порядність.

До сфер застосування етики управління належить управління комунікаціями. Так, неетичним у менеджменті вважається розголошення конфіденційної інформації, підштовхування працівників на виступ проти організації, брутальне ставлення до працівників.

Етичні проблеми, що виникають у межах однієї організації, між організаціями, організаціями та державою, організаціями та місцевим товариством, організаціями та навколишнім середовищем, виробниками та споживачами, керівництвом та інвесторами, регулюються етичними кодексами. В залежності від рівня впливу на організаційну поведінку людей розрізняють: міжнародні та національні кодекси

етики бізнесу, корпоративного управління, етичні кодекси організації, професійні та персональні кодекси етики [57, с. 27].

Розглядаючи персональний етичний кодекс менеджера, серед інших вимог виокремимо ті, що стосуються втілення в РД: чесність і дотримання законів, відмова від неправдивої або неточної інформації у рекламуванні своєї продукції, надання доступу громадськості та державних органів до всіх видів інформації про діяльність компанії, висока культура особистого спілкування. Структура корпоративних етичних кодексів управління охоплює загальні правила відносин, які передбачають у спілкуванні прояв поваги до кожної людини (в міжособистісних відносинах забороняється ображення та приниження співрозмовника, кривдження його гідності), а також критику дії, а не людини. До цих правил належать також загальні правила роботи, які стосуються вільного обміну інформацією, позитивної відповіді клієнту, заборони неповажного відгуку про конкурентів та похвалювання розмірами компанії, її продукцією.

За результатами розгляду філософського аспекту РД можна виокремити такі її функції: пізнавальну – виражається в мові як найважливішому інформаційному посереднику між комунікантами з передавання знань, думок, образів; формувальну – формування світогляду, ідеології, системи цінностей; виховну – сприяння вихованню етичних норм, моральних рис менеджера як суб'єкта РД.

З огляду на те, що основними засобами здійснення РД є вербальні, які знаходять своє відображення в різноманітних текстах, зупинимося на культурологічному аспекті. РД розглядали культурологи М.Бахтін, В.Біблер, І.Вихованець, Г.Михальська, С.Kramersch, M.Stich, Ju Zabeck [20; 26; 41; 145; 146; 259; 269].

Так, текст являє собою певну організацію знаків, яку можна вивчати як самостійне явище культури [203, с. 35], а також як продукт творчості. Філософ Ф.Лазарєв [110, с. 209] зазначає, що під час соціалізації текст виходить з-під влади свого творця та отримує самостійне життя як соціокультурна реальність, тобто відбувається процес опредметнення певного смислу.

У процесі аналізу культурологічного аспекту особливої уваги заслуговує концепція діалогу культур, запропонована філософом М.Бахтініним і розвинута

В.Біблером. Так, в ідеї культури діалог є діалогом різних культур, спілкуванням з Іншим через твір, текст. У такому розумінні тексти можуть розглядатися як форма спілкування культур. До творів мовленнєвої світової культури належать численні тексти промов, за орієнтир при цьому береться риторичний, або мовленнєвий, ідеал, який, за визначенням О.Михальської, являє собою «історично укладену і специфічну для даної форми культури систему категорій, що відображають найбільш узагальнені вимоги до мовлення та мовленнєвої поведінки...» [144, с. 284].

Згідно з цим трактуванням, риторичний ідеал є нормативом мовлення для усього суспільства. Він закріплений правилами граматики, вимогами культури мовлення та у мовленнєвому етикеті. Однак, будучи категорією суспільною, риторичний ідеал безпосередньо впливає на риси образу ритора – суб'єкта мовлення, в якому індивідуально втілюються нормативні мовленнєві риси культури [145, с. 43].

На РД менеджерів здійснює вплив корпоративна (організаційна) культура, яка охоплює: філософію організації, ідеологію управління, ціннісні орієнтації, очікування, норми, переконання, артефакти та форми поведінки. Тому кожна організацію можна розглядати як неповторне соціокультурне утворення, в якому формується світогляд, цінності і комунікативна поведінка працівників.

До елементів організаційної культури належать гасла, символи, легенди, міфи, церемонії або ритуали, герої, табу та ін. У професійній сфері менеджера зразком для наслідування можуть стати промови «героїв» – здебільшого успішних підприємців-менеджерів, носіїв культурних цінностей, певної привабливої ідеї.

На основі викладених положень культурологічного аспекту можна виокремити такі функції РД: пізнавальну – дослідження суб'єктом РД різних культур, зокрема, бізнес-культур через порівняння їх логосфер, що відображають мисленнєві форми та ієрархію цінностей даної культури; розвиваючу, яка сприяє розвиткові творчої особистості в процесі опредметнення-розпредметнення витворів мовленнєвої світової культури та розвиткові культури мовлення окремої мовної особистості ритора; формуючу, яка відображається у формуванні образу ритора,

його індивідуального стилю на основі уявлення суспільства про риторичний ідеал, через залучення до певної організаційної культури.

Аналіз механізмів здійснення риторичної діяльності потребує розгляду досліджень психологів. У психологічній літературі діяльність трактується як динамічна система «взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких має місце виникнення та втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відношень суб'єкта в предметній діяльності» [177, с.101–102].

Риторична діяльність, як і будь-яка інша, характеризується предметністю та суб'єктністю. Предметність зумовлена професійною діяльністю фахівця, його спілкуванням у соціумі, а суб'єктність виражається в його потребах, інтересах, цілях і мотивах. На основі вчення М.Кагана [82; 83] про діяльність можемо стверджувати, що в процесі здійснення РД виконуються такі основні види діяльності, як орієнтація стосовно предмета діяльності, пізнання, перетворення, оцінювання здобутих результатів, спілкування.

Оскільки РД являє собою мовленнєву діяльність, вважаємо за доцільне розглянути основні положення психологів щодо мовлення. У сучасній психології мовлення розглядається як універсальний засіб спілкування, складна та специфічно організована форма свідомої діяльності, в якій беруть участь два суб'єкти – той, хто формує мовленнєве висловлення, та той, хто сприймає його. Багато вчених розглядали мовлення як діяльність [67–69; 76; 114; 121]. На основі теорії діяльності О.Леонтьєв підкреслив інструментальну функцію мовленнєвої діяльності та зазначив, що остання, як складова актів трудової, ігрової, пізнавальної діяльності, у формі окремих мовленнєвих дій обслуговує всі види діяльності. Вченим визначено суттєві ознаки мовленнєвої діяльності, зокрема, предметність, цілеспрямованість, умотивованість, її ієрархічна та фазна організація.

РД характеризується фазною, або горизонтальною, організацією. Вченими М.Жинкіним [67–69], І.Зимньою [76; 77], Т.Ладиженською [109], О.Леонтьєвим [114; 121], С.Рубінштейном [184; 185] визначено різну кількість фаз. Вважаємо за доцільне зупинитися на моделі, запропонованій І.Зимньою.

Науковець виділяє спонукально-мотиваційну, орієнтувально-дослідницьку та

виконавчу фази. Перша фаза – спонукально-мотиваційна – є складною взаємодією потреб, мотивів і цілей; вона визначає та спрямовує РД. Так, потребами менеджера у виконанні РД є потреби вищого порядку, наприклад, потреби існування, зв'язку та зростання, а також досягнення влади, успіху та причетності [137; 260]. Мотивами, таким чином, можуть бути укріплення іміджу в певній організації, прагнення досягти лідерської позиції в команді, здійснення впливу на аудиторію слухачів тощо. Тож, менеджер під час здійснення РД може переслідувати декілька цілей: інформування слухачів, вплив на їхні почуття та спонукання до дій.

Під час другої фази РД – орієнтувально-дослідницької – відбувається орієнтування в предметі повідомлення, мовних засобах; а також орієнтування на адресат мовлення, аналіз можливих комунікативних бар'єрів. Результатом здійсненого аналізу є вироблення моделі мовленнєвої поведінки, адекватної до комунікативної ситуації. Ця фаза, окрім орієнтування, пов'язана також з плануванням та програмуванням мовленнєвих висловлювань, які передбачають визначення основних смислових фрагментів майбутнього тексту, його композиційної побудови.

Третьою фазою РД є виконавча (регулююча). Вона реалізує мовленнєві висловлювання (або їх сприйняття та розуміння) за рахунок цілого комплексу мовленнєвих дій та операцій і передбачає операції контролю за здійсненням діяльності, зіставлення результатів з поставленою метою, а також рефлексію щодо власної мовленнєвої діяльності.

Для того, щоб здійснювати РД, майбутньому менеджеру необхідно володіти низкою певних якостей, на розвиток яких має бути спрямований процес формування РК, зокрема, проектування змісту, відбір відповідних методів, форм і засобів навчання. Серед якостей менеджера, згідно з дослідженням американської асоціації управління, виокремлюють комунікабельність і контактність [176, с. 17—18]. Щодо першої якості, комунікабельність особистості означає міру її готовності до ефективного спілкування з оточуючими, здатність легко знайомитися, розпочинати першою розмову. Але ця якість проявляється здебільшого на формальній основі, без глибокого духовного зв'язку між комунікантами. На відміну від комунікабельності

контактність є здатністю й готовністю встановлювати психологічний зв'язок з колегами або партнерами по бізнесу з метою взаєморозуміння. Менеджер, який володіє такою якістю, прагне формувати довірчі відносини, засновані на порозумінні й взаємному прийнятті. Означені вище якості безпосередньо пов'язані з ініціативністю – схильністю до діяльної позиції у відносинах з людьми, здатністю встановлювати контакти, не чекаючи ініціативи ззовні. Встановленню міцних ділових відносин з колегами або бізнес-партнерами є готовність відкрити в процесі здійснення риторичної діяльності свій внутрішній світ.

Умовою успішності спілкування майбутнього фахівця в професійній сфері є також вихованість його духовної сфери. До відповідної групи якостей вважаємо за доцільне віднести доброзичливість – здатність проявити своє доброзичливе ставлення, повагу й симпатію до співрозмовника. В процесі здійснення риторичної діяльності менеджер має бути готовий підтримати співрозмовника, співчувати та співпереживати йому. Це знаходить своє відображення в емпатії – вмінні бачити світ очами іншої людини, розуміти її та сприймати вчинки з її позиції.

На основі аналізу психологічного аспекту виокремимо такі функції РК: мотиваційну – задоволення потреб вищого порядку суб'єкта РД - менеджера; розвивальну – розвиток інтелекту, пам'яті, волі; формувальну – вплив на інтелектуальну та емоційну сфери, мовленнєву поведінку реципієнта та формування психоемоційної сфери мовця; регулятивну – рефлексивне осмислення та контроль власної мовленнєвої поведінки менеджера як суб'єкта РД.

На основі аналізу літератури із соціальних комунікацій щодо риторичної складової у професійній діяльності менеджера, здійсненого в попередньому підрозділі, виокремимо такі її функції: комунікативну – підтримка різнорівневих комунікацій всередині організації та поза її межами; регулятивну – регуляція відносин у колективі, розв'язання конфліктних ситуацій; інтегруючу – об'єднання всередині групи, посилення її згуртованості, командного духу.

Оскільки риторика є філологічною дисципліною, що вивчає способи побудови художньо виразного мовлення, перед усім, прозаїчного та усного [31, с. 416], вважаємо за доцільне розглянути лінгвістичний аспект РД. Окремі питання цього

аспекту здійснено багатьма вченими [2; 15; 37; 88; 100; 113– 121; 161; 162; 181; 182; 236–238; 241; 242; 243; 245; 246; 247; 250; 252; 253; 254; 254; 255; 256; 261; 263; 265; 266; 267; 268; 273] .

Риторична діяльність являє собою здебільшого усне експресивне мовлення і здійснюється у формі монологічного, діалогічного або полілогічного мовлення. У своїй професійній діяльності менеджер може бути учасником монологу, діалогу й полілогу.

До основних характеристик діалогічного й полілогічного мовлення відносяться достатнє розкриття теми (предмета мовлення), смислова завершеність і структурна єдність. Його структура припускає граматичну неповноту, пропуски окремих елементів граматично розгорнутого висловлювання, наявність повторів лексичних елементів у суміжних репліках, використання мовленнєвих штампів.

На відміну від діалогічного, монологічному мовленню властиво: одnobічний і безперервний характер, розгорнутість, логічна послідовність висловлювання, зумовленість його змісту орієнтацією на слухача, обмежене використання невербальних засобів. Крім того, воно більш контекстне, потребує ретельного відбору адекватних лексичних засобів і використання різноманітних синтаксичних конструкцій, має композиційну структуру (вступ, основну частину і закінчення).

У монологічному і діалогічному мовленні інформація повідомляється через об'єднані темою та ситуацією спілкування висловлювання, послідовність яких становить дискурс [37; 237]. Розроблена Т.А. ван Дейком [37, с. 185] «модель ситуації» охоплює найважливіші соціальні категорії, прийняті даним суспільством, і разом з цим особистісні знання носіїв мови, настанови і наміри комунікації, оцінки та емоції. Прагматичний аспект дискурсу має враховувати соціальні умови взаємодії комунікантів. Запропонована модель фреймів - структур, за допомогою яких можна описати усі фрагменти життєвих ситуацій, що є типовими для суспільства [248]. Наприклад, у своїй професійній діяльності менеджер стикається з фреймом «ділові переговори», який охоплює цілу низку компонентів: місце проведення, функції комунікантів, відносини між ними, позиції, а також етапи їх перебігу: 1-й етап – взаємне уточнення позицій учасників переговорного процесу, 2-й етап –

обговорення позицій і точок зору учасників, в якому велику роль відіграє аргументація, 3-й етап – узгодження позицій.

Вибір вербальних засобів для здійснення РД менеджера залежить від рівня розвитку мовної особистості. Багато вчених розглядали у своїх дослідженнях мовну особистість [88; 100; 161–162; 238]. Ю.Караулов [88] трактує мовну особистість як сукупність здатностей і характеристик людини, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), які відрізняються: ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю.

У структурі мовної особистості, за Ю.Карауловим [88], виокремлюють вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та прагматичний рівні. Вербально-семантичний рівень складається з лексикону індивідуума, яким він користується в природній вербальній комунікації. Враховується не тільки кількість лексичних одиниць, але й уміння обирати вербальні засоби відповідно до комунікативної ситуації професійної сфери, дотримання правил словотворення, граматики та вимови. Лінгвокогнітивний рівень пов'язаний з тезаурусом особистості менеджера. Така характеристика пов'язана з його мовною картиною світу, а його професійно зорієнтоване мовлення є підсистемою мови, яка включає одиниці різних рівнів мовної системи, зокрема, економічну термінологію вузького та широкого використання, нові терміни, професійно терміновану лексику. Прагматичний рівень визначається цілями і завданнями РД – наміром, інтересами, мотивами та конкретними комунікативними настановами менеджера як мовця.

Спираючись на основні положення лінгвістичного аспекту РД, виокремимо розвивальну функцію – сприяння розвитку творчої та мовної особистості менеджера, формування його риторичної компетентності.

Отже, проведений аспектний аналіз дозволив виокремити такі функції РК у професійній діяльності менеджера: мотивація, пізнання, формування, розвиток, комунікація, регуляція взаємовідносин в колективі, інтеграція всередині робочої групи, виховання.

З метою визначення структури РК з'ясуємо сутність понять «компетентність»

і «риторична компетентність» на основі аналізу педагогічної літератури. Так, питання формування основ професійного спілкування та мовленнєвої культури майбутніх фахівців економічної сфери достатньою мірою досліджено науковцями В.Будянською, О.Зотовою-Садило, О.Куліш, В.Лагодзінською, В.Лівенцовою, Н.Логутіною, І.Томаревою, Г.Шкляєвою, І.Ярошук [34; 78; 105; 108; 124; 125; 209; 228; 236]. Аналіз літературних джерел дав змогу висновити, що поняття «риторична компетенція» [46; 55; 56; 158; 183] та «риторична компетентність» [55; 56; 153; 155; 210] є менш досліджуваними в педагогічній науці.

Незважаючи на значну кількість трактувань поняття компетентності у педагогічній науці, зупинимося на тих з них, які являють інтерес для нашого дослідження.

Так, у словнику «Професійна освіта» компетентність (від лат. *competens* – належний, відповідальний) тлумачиться як «сукупність знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» [175, с. 149].

У Законі України «Про освіту» компетентність визначено як динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [72].

Визначення компетентності як здатності особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, вміння, цінності та інші особисті якості, надає Національна рамка кваліфікацій [151].

Науковець І.Зимня розуміє компетентність як засновану на знаннях інтелектуально- та особистісно-зумовлену соціально-професійну життєдіяльність людини [75, с. 13], що є актуальним, діяльним проявом компетенції. Останню визначено як певні внутрішні, потенційні, приховані психологічні новоутворення, а саме: знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і відносин [75, с. 23].

За тлумаченням А.Хуторського, компетентність є «сукупністю особистісних

якостей того, хто навчається (ціннісно-сміслові орієнтації, знання, вміння, навички, здібності), що зумовлені досвідом його діяльності в певній соціальній та особистісно значущій сфері» [215, с. 63–64]. Крім того, ця категорія являє собою володіння відповідною компетенцією, яка визначена вченим як заздалегідь задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня, необхідна для здійснення ефективної продуктивної діяльності в певній сфері [214].

З точки зору Л.Горобець [55, с. 135], компетентність є результатом сформованості знань і вмінь, способів їх застосування, що становлять сутність компетенції.

Підкреслюючи зв'язок між компетенцією та компетентністю, науковець Н.Гончарова зазначає, що «загальним для всіх визначень компетенції є розуміння її як якості особистості, потенційної здатності індивіда справлятися з різними завданнями, як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення конкретної професійної діяльності», а «компетентність може розглядатися як володіння цією якістю, яка проявляється в професійній діяльності» [53, с. 18].

На думку І. Чемерис [225], «компетентність» як комплексна особистісна категорія означає практичну готовність та здатність людини діяти в певній галузі; вона охоплює знання, уявлення, навички, мотиви, цінності, реалізовані у життєвих та професійних контекстах, передбачає наявність досвіду діяльності.

Ми поділяємо точку зору О.Садовської, яка вбачає сутність компетентності в діяльнісному характері узагальнених умінь у поєднанні з предметними знаннями та вміннями в конкретних галузях та її прояві в умінні особистості здійснювати вибір у конкретній ситуації на основі адекватної самооцінки. Компетентність, за думкою науковця, завжди проявляється в діяльності за умови органічної єдності з цінностями людини. Враховуючи це, змістом діяльності може бути досягнення конкретного результату (продукту) або формування способу поведінки [190, с. 14]. Вчена акцентує увагу на узагальнюючій характеристиці компетентності та зазначає, що в різних галузях професійної діяльності вона розкриватиметься через різноманітні пізнавально-практичні поняття, в її визначенні не відображено конкретно-практичні якості, які мають бути сформовані в процесі навчання. До

таких понять належать знання, вміння, навички, творче мислення, здатність приймати рішення під час нестандартних ситуацій [190, с. 10].

Щодо природи компетентності як продукту навчання, то В.Болотов і В.Серіков [30, с. 8—14] пов'язують її із самоорганізацією та саморозвитком індивіда, його особистісним зростанням, узагальненням діяльного та особистісного досвіду.

На основі узагальнення наданих вище визначень компетентності вчених-педагогів можна дійти висновку щодо її діяльнісної сутності, особистісної характеристики; ключовими складовими є знання, вміння та досвід у конкретному виді діяльності; характерними є також прояв у професійній діяльності та нерозривний зв'язок з компетенцією.

Оскільки визначення поняття риторичної компетентності має відображати її змістову структуру, вважаємо за доцільне дослідити її складові компоненти.

Так, учені В.Краєвський, А.Хуторської пов'язують структуру компетентності з її функціями, зокрема, гносеологічною, регулювання діяльності, аксіологічною та інтеграційною. О.Садовська виокремлює гносеологічний, аксіологічний і праксіологічний компоненти. Перший компонент передбачає адекватне сприйняття, осмислення процесів навколишнього світу та визначає систему знань – множину пов'язаних між собою елементів, що являють цілісне утворення, з певними якостями. Цей компонент включає прогнозування та рефлексію як умови для регулювання діяльності [190, с. 17–18]. Практиологічний компонент охоплює професійно значущі вміння, що визначаються як можливість виконувати дії у відповідності до цілей і умов, в яких людині доводиться орієнтуватися. За характером діяльності навчальні вміння класифікуються як пізнавальні, практичні, організаційні, оціночні та рефлексивні. Систему цінностей, моральних норм, принципів, ідеалів, настанов, переконань, поглядів і уявлень особистості відображає аксіологічний компонент компетентності [190, с. 20].

В.Лозова [126] підкреслює, що компетентність передбачає аксіологічну, мотиваційну, когнітивну, операційно-технологічну, рефлексивну складові в результатах навчання учнів, які набувають прирощення не лише знань, умінь і навичок, а й досвіду емоційно-ціннісного ставлення до предмета діяльності.

Розробники «Стратегії модернізації змісту загальної освіти» [199, с. 14] серед складників компетентності називають когнітивний, операційно-технологічний, мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий.

Ми поділяємо точку зору на загальну структуру компетентності, запропоновану І.Зимньою. Вчена стверджує, що у складі будь-якої компетентності присутні такі аспекти: мотиваційний – передбачає готовність до прояву цієї властивості у діяльності, поведінці людини; когнітивний – охоплює знання засобів, способів, програм виконання дій, вирішення задач, здійснення правил та норм поведінки; поведінковий – включає досвід реалізації знань у різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях; ціннісно-змістовий – передбачає ставлення до змісту компетентності, його особистісну значущість; емоційно-вольову регуляцію як здатність проявляти та регулювати прояви компетентності адекватно до ситуацій соціальної та професійної взаємодії [75, с. 25–26].

На основі аналізу загальної структури компетентності перейдемо до розгляду складників риторичної компетентності.

Оскільки риторична компетентність входить до складу комунікативної компетентності, важливим для нашого дослідження є також розгляд її структури. У науковій літературі [174] визначено такі її компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-креативний (рівень теоретичної підготовки та міра творчої спрямованості особистості), емоційно-вольовий (міра здатності до емоційного співпереживання та саморегуляції у комунікативній діяльності), індивідуально-особистісний (міра сформованості комунікативних якостей та здібностей особистості), операційно-діяльнісний (ступінь оволодіння засобами комунікації).

Науковцем Л.Тукмачовою [210] виокремлено такі компоненти РК: когнітивний (системні риторичні знання), діяльнісний (професійно значущі вміння та навички) та афективно-мотиваційний (готовність і здатність випускника педагогічного ВНЗ успішно здійснювати риторико-педагогічну діяльність).

Риторична компетентність передбачає, зокрема, здійснення діалогічної діяльності, складники якої визначено дослідником Л.Бурман [35]: мотиваційний, інформаційно-змістовий, гностично-креативний, оцінювально-корекційний.

В процесі аналізу структури РК ми враховували також те, що формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів пов'язане із набуттям у них досвіду виконання риторичної діяльності та спиралися при цьому на визначений ученими І.Лернером і М.Скаткіним [122, с. 62] компонентний склад досвіду набуття діяльності: знання про природу, суспільство, техніку, мислення та засоби діяльності; досвід здійснення відомих засобів діяльності (вміння й навички); досвід творчої, пошукової діяльності з вирішення нових проблем, що потребують самостійного втілення раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових засобів діяльності на основі вже відомих; досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його прояв у ставленні до навколишнього світу.

У нашому дослідженні досвід емоційно-ціннісного ставлення пов'язаний з потребами майбутніх менеджерів-магістрантів у формуванні риторичної компетентності, формуванням у них цінності володіння РК у майбутній професійній діяльності, усвідомленням мотивів виконання риторичної діяльності та здійсненням вольового прояву до набуття, вдосконаленням своїх ораторських здібностей. На основі цього робимо висновок, що однією зі складових риторичної компетентності є мотиваційний компонент.

З метою ефективного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері майбутні менеджери мають володіти певним обсягом теоретичних знань щодо категорій риторики, риторичного інструментарію, вміти оперативно й гнучко їх застосувати за зміни ситуації, а також володіти способами здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформаційного матеріалу, системно-творчий підхід до його відбору.

Майбутні менеджери мають володіти риторичними знаннями з точки зору різних аспектів. Так, філософський аспект передбачає усвідомлення ролі мови та мовлення як засобу побудови суспільних відносин і суспільства в цілому; риторики як інструмента пізнання внутрішньої, духовної сутності людини; знання засад філософії діалогу, етики спілкування. Культурологічний аспект потребує від майбутніх менеджерів розуміння риторики як універсального явища культури,

основи духовної культури суспільства; усвідомлення тексту як явища культури; уявлення про загальнокультурний та національний риторичний ідеал, зокрема, в сфері бізнесу.

З точки зору психології, магістрантам необхідно знати проблеми, які можуть виникати в процесі здійснення РД; знання індивідуально-типологічних особливостей особистостей як суб'єктів спілкування – представників вітчизняної або іноземної бізнес-культури, їхні можливі емоційні реакції; знання причин виникнення утрудненого спілкування (труднощів, збоїв, бар'єрів, конфліктів, перепон тощо) і можливі дії з його подолання; знання основ конструктивної критики та самокритики; знання правил і прийомів ефективного слухання; знання про адекватне застосування невербальних засобів комунікації. Лінгвістичний аспект охоплює комплекс таких знань і способів виконання дій: знання в галузі мовознавства, правила побудови усного мовлення, як монологічного, так і діалогічного; знання про риторичну науку про ефективне спілкування, знання етичних, комунікативних мовленнєвих норм, знання щодо логічних способів аргументації доказів; знання методики підготовки матеріалу мовлення; знання норм культури та техніки мовлення тощо.

Майбутні менеджери мають володіти знаннями у галузі соціальних комунікацій, що передбачає знання щодо видів і норм ділового спілкування, можливих комунікативних ситуацій, функціональних стилів, технології організації й проведення презентацій, ділових нарад, засідань, дискусій, брифінгів, комерційних перемовин тощо. Крім того, такі фахівці мають засвоїти знання з розв'язання конфліктних ситуацій у колективі, зокрема, міжособистісних, міжгрупових та конфліктів між особистістю та групою.

Отже, необхідність володіння майбутніми магістрами з менеджменту приведеними різноаспектними знаннями дозволяє визначити у структурі РК концептуально-когнітивний компонент.

Під час здійснення РД менеджер має вміти реалізувати набуті риторичні вміння та навички у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності. За визначенням А.Первушиної [163], риторичні вміння

являють собою інтегративну властивість особистості, що ґрунтується на раніше засвоєних знаннях і набутих навичках та виявляється у здатності виконувати риторичну діяльність у нових, змінених умовах. Ми згодні з науковцем щодо системи риторичних умінь, необхідних майбутньому менеджеру, в яку входять: вміння готувати публічну промову й виступати з нею перед аудиторією; вміння вести бесіду, ділову розмову, володіти конструктивним полілогом у формі дискусії, диспуту, полеміки; вміння давати загальнориторичну оцінку якості й ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності [163]. Однак, аналізуючи наведені риторичні вміння, можна дійти висновку про їх узагальненість і згорнутість.

Розгорнутий аналіз риторичних умінь надала в своїх наукових працях Г.Сагач [188]. Вчена виокремила серед інших умінь майбутнього фахівця екстраполювати основні закони риторики на практику професійного спілкування [187, с. 49]. Посилаючись на концепцію статусу риторики, запропоновану Г.Сагач, додамо до раніше зазначених риторичних умінь такі: на основі спостережень і аналізу бази даних створювати “портрет аудиторії”; аналізувати і вибирати професійно значимий мовленнєвий жанр, що відповідає конкретній ситуації, та створювати максимально ефективну композицію промови; вирішувати комунікативні й мовленнєві завдання в конкретній ситуації спілкування; логічно правильно, точно, етично й емоційно виражати думки у словах, відповідно до змісту, умов комунікації й адресата, прагнучи при цьому передати у промові індивідуальний стиль; вміння пізнати сутність мовленнєвого ідеалу як компонента культури [188, с. 3–4]; а також обов’язкове дотримання норм культури мовлення та володіння технікою мовлення; вміння застосовувати та правильно сприймати невербальні засоби комунікації, зазначені науковцем В.Пасинок [159].

Аналіз риторичних умінь, якими має володіти майбутній менеджер, дозволив узагальнено їх представити як такі: володіння культурою, технікою мовлення, а також вміннями монологічного та діалогічного мовлення, що знаходять відображення у комунікативно-діяльнісному компоненті РК.

У процесі виконання риторичної діяльності менеджер має проявляти здатність до рефлексії. Рефлексія (лат. reflexio – звернення назад, відображення) розглядається

як мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе (своїх дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, ставлення до інших і відносин з ними, власних завдань) [31, с. 469–470]. Задля успішного виконання функцій управління майбутнім менеджерам необхідно вміти виявляти й аналізувати власний і сторонній досвід здійснення РД, здійснювати самодіагностику та самооцінку щодо припущених при цьому помилок, робити необхідні висновки з метою самовдосконалення як фахівця з менеджменту. Здатність майбутнього менеджера до рефлексії РД відбивається у рефлексивному компоненті РК.

Отже, на основі проведеного аспектного аналізу поняття «риторична компетентність менеджера», а також аналізу результатів наукових досліджень щодо структури РК вважаємо за доцільне виокремити такі її компоненти: мотиваційний, концептуально-когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексивний (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Компонентна структура риторичної компетентності

Компонент	Зміст компонента
1	2
Мотиваційний	Мотивація і вольовий прояв до набуття і вдосконалення риторичної компетентності з метою професійного особистісного зростання.
Концептуально-когнітивний	Знання щодо категорій риторики, риторичного інструментарію, оперативне й гнучке застосування знань з риторики за зміни ситуації; навички з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчий підхід до його відбору з метою підвищення рівня РК.
Комунікативно-діяльнісний	Володіння культурою мовлення: повне дотримання мовних норм (фонетичних, граматичних, лексичних, стилістичних); багатий за обсягом загальний і термінологічний лексикон; здатність виразно, доречно, точно й логічно висловлювати свої думки; повне дотримання етичних норм усного мовлення й слухання у риторичній діяльності; уміння будувати суб'єкт-суб'єктні відносини з партнерами по комунікації;

1	2
Комунікативно-діяльнісний	володіння технікою мовлення; вміння монологічного і діалогічного мовлення; дотримання промовцем активного стилю комунікативної поведінки, встановлення контакту з аудиторією; уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; уміння добирати переконливі засоби аргументації; уміння доречного застосування і правильної інтерпретації невербальних засобів комунікації.
Рефлексивний	Здатність до постійного глибокого аналізу власного риторичного досвіду та риторичної діяльності партнерів з комунікації.

Узагальнення досліджень науковців щодо різних дефініцій поняття «риторична компетентність», її складових компонентів, а також всебічний аспектний аналіз характеристики її суті та виокремлення функцій у професійній діяльності менеджера дозволяє дійти висновку щодо визначення риторичної компетентності менеджера.

Риторична компетентність менеджера – це здатність до ефективного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері, що ґрунтується на системних знаннях з риторики, необхідних для виконання функцій управління (планування, організації, мотивації та контролю), та способах їх здобуття, риторичних вміннях та навичках, а також особистісних якостях, які проявляються через умотивованість, вольовий прояв і здатність до рефлексії.

1.3. Аналіз існуючих систем формування риторичної компетентності, визначення проблеми та гіпотези дослідження

Риторика є об'єктом філософського, культурологічного, філологічного, психологічного та педагогічного досліджень. Так, протягом розвитку риторики з давніх часів по теперішній час багатьма стародавніми філософами (Аристотель,

Квинтиліан, Платон, Сократ, Цицерон та інші) та сучасними науковцями визначено її загальні закони. Представниками сучасної риторичної школи створено підручники із сучасної ділової риторики та комунікацій [10; 14; 172; 182; 197; 198], досліджено питання формування монологічного та діалогічного мовлення [3–8; 152; 153; 109; 156; 167; 183; 187; 188; 207; 230], формування риторичної культури [1; 27; 209; 228].

Незважаючи на посилення інтересу дослідників до проблеми риторичної підготовки майбутніх фахівців, питання щодо обґрунтування необхідності підвищення рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки є недостатньо розробленим та потребує окремого розгляду впливу факторів на цей процес. Виявлення суперечностей, спричинених дією факторів, дозволить визначити проблему даного дослідження.

У працях психологів Ч.Спірмен та Л.Терстоун визначено сутність факторного підходу, яка полягає в обґрунтуванні факторів, що визначають функціонування об'єкта, аналізі протиріч, які виникають внаслідок дії фактора, та обґрунтуванні способів, що сприяють послабленню дії протиріч. Дослідженню протиріч як рушійної сили становлення й розвитку особистості присвятили свої праці Л.Божович, І.Зимня, О.Леонтьєв [28; 76; 77; 121]; проблеми подолання протиріч у процесі навчання розвинуто науковцями В.Андрєєвим, В.Безруковою, В.Загвязинським, І.Лернером [12; 21; 70; 123].

Аналіз факторів впливу на діяльність людини здійснено філософами Т.Абуло, А.Антипенком, О.Петрушиком [165]. У їхньому дослідженні, присвяченому розгляду філософських аспектів свідомості та діяльності людини, застосовано такі фактори, як об'єктивний, суб'єктивний, особистісний та людський. Науковці Т.Дмитренко, К.Яресько виокремили з факторів ті, що зумовлюють вибір компонентів педагогічної системи, передусім принципів її змісту, і запропонували додати до них фактори диференціації, інтеграції та глобалізації [235, с. 86].

Фактор (від лат. – діючий) визначається як умова, рушійна сила, чинник будь якого процесу або явища. Характерним для всіх факторів є те, що вони діють завжди разом, адже «вони є способами взаємодії людини зі світом, де активною силою

виступає людина у єдності об'єктивних, суб'єктивних, особистісних та позаособистісних властивостей», але при цьому є відносно самостійними, лишаючись формами активності єдиного суб'єкта людської діяльності [165, с. 32].

Необхідним і достатнім для нашого дослідження формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки ми вважаємо розгляд дії чотирьох факторів: об'єктивного, суб'єктивного, особистісного та людського.

Розкриємо дію об'єктивного фактора. Вчені визнають, що сьогодні буття, породжене суб'єктивним фактором, значно випереджає свідомість; диспропорція у співвідношенні суб'єктивного та об'єктивного факторів розвитку людства викликає безліч глобальних проблем. «Суб'єкт і об'єкт немов би помінялися місцями: об'єкт діє як суб'єкт, фактор, що визначає глобальну ситуацію, у якій суб'єкт займає пасивне положення об'єкта, на який спрямовані дії започаткованої ним стихії об'єктивованого розуму» [165, с. 36].

У всіх сферах життєдіяльності суспільства відбулися певні зміни, зумовлені такою невідповідністю. Вони торкнулися й сучасного комунікаційного простору.

У наш час відбувається глобальна трансформація індустріального суспільства в інформаційно-комунікаційне. Нового смислу набувають уявлення вченого Н.Лумана про комунікацію як про сутнісну характеристику самого суспільства, особливо це стосується його твердження про те, що людські відносини та суспільне життя неможливі без комунікації [128, с. 43], що тільки комунікація може здійснювати комунікацію [129, с. 114].

Вербальні комунікації здійснюються засобами мови, яка є фактором соціалізації особистості, засобом об'єднання людей, їхньої солідарності, хоча вона неможлива без соціального та культурного контексту. Поступова орієнтація вітчизняної освіти на гуманізацію створює потребу у формуванні високоосвіченої, риторично компетентної особистості фахівця.

Посилаючись на сказане вище, об'єктивні фактори висувають цілу низку вимог до сучасної освіти. Стандартами вищої освіти в Україні — освітньо-кваліфікаційною характеристикою (ОКХ) та освітньо-професійною програмою (ОПП) — визначено вимоги до магістра з менеджменту спеціальності

«Менеджмент ЗЕД», представлені нами раніше у дисертаційній роботі.

Проаналізуємо, чи відповідає реальний стан підготовленості майбутніх менеджерів-магістрантів до здійснення ефективної риторичної діяльності. З метою діагностики існуючого рівня розвитку риторичних умінь та навичок, визначення готовності магістрантів до підвищення рівня сформованості у них РК використовувався метод анкетування. Так, задля його проведення була розроблена анкета з 11 питань (Додаток А) щодо обізнаності майбутніх менеджерів стосовно РД, досвіду її здійснення та визначення вмотивованості щодо формування РК. Анкетування було проведено серед студентів 3-5 курсів факультету міжнародних економічних відносин (МЕВ) Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця (ХНЕУ ім. С.Кузнеця) й охоплювало 60 респондентів.

Проаналізуємо результати анкетування, починаючи з обізнаності щодо поняття «риторика». Слід зазначити, що жоден з респондентів не проходив навчання з варіативного навчального курсу «Риторика». Це означає, що риторичні вміння та навички, які набувають майбутні менеджери, формуються не на науковому підґрунті, а стихійно, безсистемно, на основі загальних уявлень та виходячи з власного досвіду.

Результати опитування показали: більшій частині респондентів (42%) доводиться публічно виступати з промовами перед аудиторією 1 раз на місяць, 33% респондентів – лише 2-3 рази на рік; 25% виступають в якості оратора частіше, ніж 1 раз на місяць, що свідчить про високу комунікативну активність з боку магістрантів. Не дивлячись на високі показники, 20% респондентів не змогли відповісти на питання, з якими дисциплінами пов'язана риторика. Решта визначили такий зв'язок з економічними дисциплінами – 13%; філологічними — 9%; блоком філософських наук: філософією — 19%, логікою — 4%, етикою та естетикою — 12%; культурологією — 4%; політологією — 11%; психологією — 20 %; соціологією — 8%. 75% респондентів знають, хто протягом історії людства прославився як відомий оратор, вони назвали відомих філософів, політиків, письменників та економістів; решта 25% не змогли надати відповідного прикладу.

Аналогічна ситуація склалася з визначенням сучасних ораторів в якості взірця

риторичної майстерності. 28% респондентів не змогли відповісти на це питання, 72% обрали постаті сучасних політиків, економістів та телеведучих і лише 5% з них змогли обґрунтувати свій вибір.

Діагностика самооцінки респондентів власних ораторських здібностей охоплювала такі аспекти:

- загальний стиль комунікативної поведінки (55% опитаних оцінюють його як активний, енергійний; 38% визначили його як такий, що не має особливих рис; лише 7% — як пасивний);

- подача матеріалу (68% оцінили її як цікаву, аргументовану; 32% — як суху та неемоційну);

- техніка мовлення, його виразність (70% респондентів оцінюють як середню, 25% — як високу, 5% — як нудну);

- загальна логічність викладу матеріалу (67% визначили її як середню, 31% — як високу, 2% — як низьку);

- словниковий запас (75% вважають, що він достатній; 23% оцінюють його як багатий, образний; 2% користуються бідним словниковим запасом);

- характер/стиль встановлення контакту з аудиторією (67% намагаються встановити, впевнено встановлюють — 23%; не прагнуть встановити — 10%).

Аналізуючи отримані дані щодо самооцінки опитаних магістрантів в якості ораторів, можна дійти певних висновків. Респонденти обізнані в тому, що успіх публічного виступу залежить від стилю їхньої комунікативної поведінки та подачі матеріалу. Вони намагаються, виходячи з власного досвіду, дотримуватися енергійного, активного стилю та готувати матеріал доповіді у цікавій, аргументованій формі. У решті якостей, які характеризують магістрантів як ораторів, вони оцінили себе на середньому рівні. Це пов'язано з тим, що для досягнення високого рівня їм не вистачає теоретичних і практичних знань у галузі риторики. Так, знання риторичних законів, правил, засобів та прийомів надасть їм змогу будувати матеріал доповіді, дотримуючись загальної логічності, та використовувати при цьому багатий, образний словниковий запас, а розвиток практичних умінь та навичок, також на прикладах виступів відомих ораторів,

сприятиме вдосконаленню техніки мовлення, його виразності та надасть майбутнім менеджерам упевненості у встановленні контакту з аудиторією.

Таким чином, висловимо основне протиріччя, що склалося під впливом об'єктивного фактора. З одного боку, розвиток інформаційно-комунікаційного суспільства висуває вимоги до майбутніх менеджерів щодо володіння на високому рівні риторичною компетентністю, які відображено в державних стандартах; з іншого боку, реальний стан підготовленості фахівців цього профілю до здійснення ефективної РД не відповідає повною мірою вимогам державних стандартів і таким чином не може задовольнити потреби суспільства у фахівцях з менеджменту, які володіють РК на високому рівні.

Розглянемо суб'єктивний фактор. Проблема суб'єктності є однією з центральних у філософії, психології та педагогіці. За О.Брушлінським, людина має стати суб'єктом діяльності, щоб перетворитися «в творця власної історії, свого життя. Шлях розвитку людини як суб'єкта – це шлях засвоєння культури, всього історичного досвіду людства в процесі навчання, який здійснюється в діяльності й спілкуванні» [33, с. 94]. У педагогіці суб'єктом навчальної діяльності є носій предметно-практичної активності та пізнання, який здійснює зміни в інших людях та самому собі [95, с. 144].

Суб'єктивний фактор пов'язаний з розвитком суб'єктів навчальної діяльності – студента та викладача. Формування студента як суб'єкта навчальної діяльності передбачає оволодіння вмінням планувати, організовувати свою діяльність, а також визначати дії, необхідні для успішної навчальної діяльності, програму їх виконання на конкретному навчальному матеріалі та чітку організацію вправ щодо їх формування. Отже, навчальна діяльність студента є цілеспрямованим, керованим процесом, який регламентується планами та програмами.

Формування риторичної компетентності має враховувати потреби майбутнього менеджера у здійсненні пізнавальної діяльності в процесі вивчення риторики та його прагнення в набутті досвіду риторичної діяльності.

Так, результати проведеного анкетування показали, що переважна більшість магістрантів (90%) вважає необхідним розвиток риторичної компетентності для

своєї майбутньої професії, 7% респондентів ще не визначилися з відповіддю, 3% не вважають формування РК за потрібне для себе. Свої потреби у здійсненні пізнавальної діяльності в процесі вивчення риторики планують задовольнити 17% опитаних, 5% з яких задля опанування нових знань, 12% – з метою розширення кругозору та ерудиції. Опитані студенти, частка яких становить 86% загальної кількості респондентів, чітко уявляють, яким чином вони можуть застосувати риторичні вміння та навички у майбутній професії: перемовини, презентації, наради, спілкування з діловими партнерами, контрагентами. Важливим для майбутніх фахівців також є вмиле керування підлеглими, лідерство у колективі, вплив на комунікативні процеси на підприємстві, встановлення комунікативних зв'язків, аргументоване обґрунтування своєї точки зору, створення образу ефективного менеджера, управлінця, згуртування колективу, чітке висловлювання своїх думок, улагодження конфліктів, досягнення поваги в колективі.

Студенти, виявляючи свої прагматичні наміри, вбачають у формуванні РК фактор досягнення успіху в своїй майбутній професійній діяльності. 16% опитаних магістрантів вважають, що це сприяє їхньому кар'єрному зростанню, а 13% респондентів бажають досягти авторитету серед майбутніх колег завдяки володінню РК.

Навчальна діяльність магістрантів з метою підвищення рівня сформованості РК неможлива без участі іншого суб'єкта навчальної діяльності – викладача, який здійснює планування, організацію та управління таким педагогічним процесом.

Розгляд процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури вважаємо за доцільне почати із з'ясування суті поняття «формування».

Тлумачний словник української мови визначає дієслово «формувати» як: 1) надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; 2) надавати існування чому-небудь; створювати якусь структуру, організацію, форму [39, с. 1544]. Це поняття є похідним від «форма», яке трактується як: 1. – обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; 2. – суворо встановлений порядок у будь-якій справі [39, с. 1543].

На основі аналізу тлумачень цього поняття у педагогічній науці можна

виокремити такі характеристики формування, як завершеність, досягнення певного рівня зрілості і стійкості; протікання у вигляді цілеспрямованого й організованого процесу розвитку і становлення особистості; результат зовнішнього впливу виховання, навчання; націленість на перетворення чогось існуючого.

У нашому дослідженні вважаємо, що формування РК майбутніх менеджерів як інтегративної характеристики є однією із сторін цілісного педагогічного процесу, спрямованого на розвиток особистості майбутнього фахівця. Аналіз складного процесу формування РК майбутніх менеджерів будемо проводити за такими напрямками: розгляд організації навчальної й позанавчальної діяльності майбутніх менеджерів в умовах магістратури та виявлення специфіки набуття досвіду риторичної діяльності.

У науковій літературі досліджено питання професійної підготовки менеджерів [19; 105; 147–149; 209], а також теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих навчальних закладах [13; 38; 49–51; 79; 156; 186–189; 207], на які ми спираємося при визначенні проблеми та гіпотези дослідження. На основі аналізу наукових праць зазначимо, що процес формування РК майбутніх менеджерів передбачає таку його організацію, за якої магістранти набувають необхідний досвід РД в професійній сфері. За визначенням філософів, досвід «фіксує цілісність та універсальність людської діяльності як єдності знання, навички, почуття і волі» [154, с. 715].

Отже, процес формування РК майбутніх менеджерів відбувається під час навчальної і позанавчальної діяльності в умовах магістратури і передбачає опанування певних знань, умінь, навичок з риторики, а також розвиток особистісних якостей, зокрема, мотивації, вольового прояву і рефлексії.

У педагогічній літературі навчальна діяльність тлумачиться як особлива діяльність, в якій встановлюються цілі, визначаються зміст, принципи, методи та форми навчальної роботи, що найкращим чином забезпечують формування здатностей, умінь, знань, навичок тих, кого навчають [96, с. 11]. Ученими виокремлено також структурні елементи навчальної діяльності, зокрема, потреби, мотиви, навчальні задачі, їх реалізація у навчальних діях, різних за змістом та

характером, прийоми (способи) їх виконання, контроль та оцінка навчальних результатів, аналіз способів їх досягнення [233, с. 44].

За визначенням І.Ільєсова, діяльність учіння веде до розвитку суб'єкта через оволодіння ним певними знаннями, вміннями й навичками. [212, с. 39]. Однак, за твердженням В.Давидова [59], навчальна діяльність не може ототожнюватися з учінням взагалі, оскільки лише в процесі її виконання суб'єкт відтворює не тільки знання й уміння, але й саму здатність вчитися.

Формування РК відбувається на основі компетентнісного підходу. Компетентність не є простою сумою знань і умінь, а навчальна діяльність завдяки дослідному або практико-перетворювальному характеру стає предметом засвоєння. На основі здобутих способів діяльності, творчого потенціалу, досвіду прояву особистісної позиції у суб'єкта діяльності формується власний досвід, який має стати предметом рефлексії, оцінки. Це уможлиблюється за умови втілення досвіду в матеріальному або особистісно значущому продукті, створеному самим суб'єктом [30, с. 8–14].

Організація навчального процесу в умовах магістратури має передбачити самостійне творче оволодіння знаннями та прояв творчої дослідної ініціативи з боку магістрантів. Риторикознавець Г.Сагач [187, с. 168] підкреслює важливість їх залучення до різноманітних форм РД у навчальній та позанавчальній творчості з метою формування позитивної мотивації до фахової діяльності.

На основі наведених положень дійдемо висновку, що навчальний процес майбутніх менеджерів в умовах магістратури з метою формування риторичної компетентності доцільно організувати не просто як навчальну, а саме як навчально-творчу діяльність.

Важливість набуття студентами досвіду творчої діяльності в процесі засвоєння змісту освіти підкреслена такими науковцями-педагогами, як В.Андрєєв, В.Паламарчук, В.Сластьонін, А.Хуторський, О.Шумілін та іншими.

За визначенням В.Андрєєва, навчально-творча діяльність є одним з видів навчальної діяльності, що спрямована на вирішення навчально-творчих завдань і здійснюється в умовах застосування педагогічних засобів непрямого або

перспективного управління, орієнтованих на максимальне використання потенціалу самоуправління особистості, результат якої характеризується суб'єктивною новизною, значимістю і прогресивністю для розвитку особистості й, особливо, її творчих здібностей [11, с. 51]. Основними ознаками творчої діяльності, за В.Андрєєвим, є: наявність суперечності, проблемної ситуації чи творчого завдання; соціальна й особистісна значимість і прогресивність результату; наявність об'єктивних (соціальних і матеріальних) та суб'єктивних (особистісних якостей, знань, умінь, позитивної мотивації, творчих здібностей) передумов для творчості; новизна й оригінальність процесу і результату; при цьому творчість як діяльність характеризується вищим ступенем активності, спрямованої на вирішення суперечностей відповідно до поставленої мети [11, с. 47].

Серед результатів навчально-творчої діяльності з формування РК майбутніх менеджерів є досягнення ефективної мовленнєвої взаємодії під час ділових перемовин, нарад, дискусій, а також створений проект, презентація/самопрезентація тощо. Характерним для таких продуктів є об'єктивна новизна. Це означає, що в кожному випадку промовець здійснює різну РД у залежності від комунікативної ситуації та мети – інформування, переконання або спонукання до дії інших комунікантів. До того ж результат навчально-творчої діяльності може бути цінним не лише для особистості майбутнього фахівця, але й суспільства в цілому, включаючи отриманий ефект для господарчої діяльності організації, створення її позитивного іміджу для громадськості тощо.

Творча діяльність поєднує творчий і нетворчий компоненти, тобто продуктивний і репродуктивний, тому її важливою характеристикою є співвідношення цих компонентів, які відображають процеси відтворення і перетворення, їх взаємопроникнення [99; 229; 240].

Наявність репродуктивного компонента у творчій діяльності пояснюється тим, що діяльність мислення передбачає не лише відкриття нового, вона містить також етапи відбору, усвідомлення, оцінювання, трансформації вже здобутих знань. За твердженням ученого Б.Коротяєва, в основу творчого засвоєння навчального матеріалу покладено процеси його репродукції та прогнозування, причому

репродуктивне пізнання виступає як підготовча ланка, а творче – як основна: у першому випадку цілим є репродукція, а елементом – творчість, а в другому – навпаки [99, с. 13–14].

Так, прикладами завдань репродуктивного характеру з метою формування мовленнєвих навичок у складі РК можуть бути завдання на визначення, ідентифікацію, класифікацію, впорядкування, схематизацію, систематизацію або відбір риторичних понять, переказ інформації у первинному вигляді та послідовності тощо. Однак, до складу репродуктивного пізнання можуть входити і творчі елементи. Під час підготовки до презентації магістранти мають проаналізувати запропонований публічний виступ за схемою, визначаючи позитивні та негативні ознаки. В останньому випадку вони вносять власні пропозиції до коригування, пропонуючи, наприклад, кращі варіанти висловлювання з використанням нових лексичних засобів.

Іншим прикладом поєднання продуктивного та репродуктивного компонентів є підготовка тексту усної презентації на будь-яку професійну тему. Важливим проміжним етапом у безпосередній мовленнєвій підготовці після промовляння тексту вголос є репродукування доповіді за допомогою внутрішнього мовлення, тобто інтеріоризації.

У цьому зв'язку важливим у процесі формування РК є застосування теорії поетапного формування розумових дій П.Гальперіна [45]. Її сутність полягає в тому, що засвоєння знань, набуття вмінь та навичок відбувається поетапно. На першому етапі формується мотиваційна основа дії, відбувається усвідомлення мети і завдань засвоєння матеріалу. Мета другого етапу полягає в становленні системи орієнтирів і вказівок, необхідних для виконання дії, тобто первинної схеми орієнтовної основи дії. Для успішного її здійснення П.Гальперіном запропоновано три типи орієнтовних основ. Перший тип передбачає наявність неповної системи умов, що може привести до появи нестійкої дії, але за умови доповнення необхідними вказівками евристичного характеру можна очікувати від студента навчально-творчої діяльності. Другий тип являє собою повну систему умов, яка є засобом досягнення безпомилковості дії і може розроблятися викладачем разом із

студентами. Третій тип передбачає більш ґрунтовне опрацювання матеріалу дисципліни, що сприяє його глибокому аналізу, формуванню позитивної мотивації. На третьому-шостому етапах відбувається перехід від реальної дії з матеріальним об'єктом або його моделлю в зовнішній розгорнутій формі, наприклад, у формі зовнішнього мовлення, через узагальнення та скорочення до інтеріоризації, тобто виконання дій у формі внутрішнього мовлення [202, с. 120–135].

Не зважаючи на ефективність застосування теорії поетапного формування розумових дій П.Гальперіна у навчальному процесі, деякі вчені визнають спірним питання щодо її використання у навчально-творчій діяльності. Так, А.Подольський пише про те, що «формування конкретної розумової або перцептивної дії із жорстко окресленим змістом припускає знання суттєво іншого порядку, ніж, скажімо, реалізація аналогічної процедури відносно до дії, що лежить в основі творчої інтелектуальної задачі» [235, с. 31]. З іншого боку, зазначається уможливлення застосування наведеної вище теорії за умови вибору на рівнях самоуправління або співуправління відповідного типу орієнтовної основи дії, доповнення системи вказівок, визначення необхідних способів і засобів.

Отже, з урахуванням викладених вище досліджень дійдемо висновку про те, що в процесі формування РК творча діяльність неможлива без підготовчого репродуктивного компонента, а його співвідношення з продуктивним є фактором творчого розвитку особистості майбутнього фахівця.

У процесі дослідження питання формування РК маємо також зосередити увагу на характері соціальної взаємодії викладачів й магістрантів і останніх між собою, яка здійснюється під час навчальної та позанавчальної діяльності. Найефективнішою з форм співробітництва викладача зі студентами, за твердженням науковця В.Ляудіс [212, с. 108–109], є спільна навчальна діяльність. Завдяки етапності в своєму становленні у всіх учасників навчання формується єдине смислове поле, що забезпечує подальшу саморегуляцію їхньої індивідуальної діяльності. Серед ситуацій спільної навчальної діяльності В.Ляудіс виокремлює спільну продуктивну діяльність, що виникає в процесі спільного виконання творчих завдань. Будучи «одиницею аналізу становлення особистості в процесі учіння» [212,

с. 112], спільна продуктивна діяльність сприяє активізації процесів ціле- і смислотворення як основних умов успішності навчальної діяльності та особистісного зростання суб'єктів навчання.

Доцільність застосування спільної продуктивної діяльності з метою формування РК пов'язана із специфікою риторичної діяльності, визначеної нами у попередньому підрозділі. Отже, результатом її здійснення має бути продукт монологічного або діалогічного мовлення. Тому спільне виконання творчих завдань сприятиме більш ефективному засвоєнню риторичних умінь і навичок, і, разом з тим, набуттю досвіду здійснення РД.

Процес формування РД майбутніх менеджерів під час навчальної та позанавчальної діяльності має свою специфіку. Цей процес є тривалим та складним. Він розпочинається ще в початковій школі, коли закладаються вміння, пов'язані з повсякденним спілкуванням. У середній школі учні опановують уміння спілкуватися в навчальному середовищі. Під час навчання у ВНЗ у майбутнього фахівця формуються навички спілкування у професійному середовищі.

Виходячи з цього, планомірна підготовка до здійснення ефективної риторичної діяльності може бути забезпечена тільки при такому навчанні риторики, який відповідає висунутому науковцем Т.Ладиженською [109] принципу врахування динамічних перспективних зв'язків, коли процес формування риторичних умінь проходить стадію пропедевтики, тобто формування, вдосконалення та перенесення в нові умови. На принципах перспективності і наступності у формуванні комунікативної компетентності акцентує увагу в своєму дисертаційному дослідженні також науковець Л.Мамчур [132].

Поступовий характер набуття компетентності витікає також з її специфіки. Так, аналіз поняття «компетентність» у попередньому підрозділі дозволив виокремити таку її характеристику, як втілення в професійній діяльності. Про зв'язок компетентності з професійною освітою зазначає науковець В.Болотов. Учений ототожнює її набуття не з «проходженням курсу», а з певними додатковими передумовами розвитку фахівця, його власним творчим потенціалом, якістю отриманої освіти [30].

За висновками дослідників компетентності майбутніх фахівців, її формування відбувається під час бакалаврської підготовки за базовим, інтеграційним і основним етапами, а під час навчання в магістратурі – науково-дослідницьким і кваліфікаційним етапами.

Окрім урахування визначеного поступового характеру набуття майбутнім менеджером риторичної компетентності, у нашому дослідженні ми виходимо з того положення, що риторична діяльність, у якій знаходить прояв РК, є мовленнєвою і включена до загальної поведінки індивіда. Тому задля виявлення специфіки засвоєння досвіду риторичної діяльності ми проаналізуємо положення щодо засвоєння досвіду мовленнєвої діяльності.

Психологами та лінгвістами встановлено, що основу мовлення становить мовленнєве вміння, яке за ієрархією представлено двома основними рівнями: операційним і мотиваційно-мисленнєвим. До складу першого рівня входять навички – здатність здійснювати відносно самостійну дію в системі свідомої діяльності [160, с. 29]. З цієї причини процес формування мовленнєвих умінь має передбачити формування й удосконалення певних навичок, зокрема, вимовних, лексичних і граматичних та їх забезпечення певними якостями, серед яких автоматизованість, стійкість, гнучкість, свідомість, відносна складність та інші.

Мотиваційно-мисленнєвий рівень також має свою ієрархічну структуру: його перший підрівень складають саме вміння, формування яких потребує попередньої роботи з формування навичок як їх основи на базі кожної порції мовленнєвого матеріалу. Цей підрівень становить основу для другого підрівня, до складу якого входять емоційно-вольова сфера, що охоплює почуття, емоції та волю, а також інтелектуально-пізнавальна сфера, серед складників якої мислення, світогляд, інтереси, здатності, сприйняття й пам'ять. Найвищим підрівнем є мотиваційна сфера. Представлені підрівні сприяють забезпеченню мовленнєвого вміння всіма якостями: цілеспрямованості, динамічності, продуктивності, самостійності, інтегративності й ієрархічності. Саме ці характеристики надають мовленнєвому вмінню здатності управляти мовленнєвою діяльністю.

Отже, вся система якостей мовленнєвого вміння ґрунтується на системі

якостей навичок, що дає змогу представити процес засвоєння досвіду РД у вигляді узагальненої схеми:

Навички —————> Мовленнєве вміння

З урахуванням логічної послідовності формування мовленнєвих умінь процес засвоєння мовленнєвого матеріалу має включати три етапи: 1) етап формування мовленнєвих навичок; 2) етап удосконалення мовленнєвих навичок; 3) етап розвитку мовленнєвих умінь [160, с. 115].

У нашому дослідженні представлений розподіл за етапами потребує уточнення. Під мовленнєвими навичками ми розуміємо вимовні, лексичні й граматичні, та оскільки на початок навчання у магістратурі майбутні менеджери вже володіють їх певним рівнем, вважаємо за доцільне визначити 1-й етап як етап не формування, а вдосконалення вимовних, лексичних та граматичних навичок. Щодо 2-го етапу, він передбачає формування вмінь підготовленого мовлення, тобто монологічного, характеристики якого описано в підрозділі 1.2. Сформовані вміння монологічного мовлення слугують підґрунтям для формування вмінь непідготовленого мовлення, тобто діалогічного, аналіз якого здійснено у підрозділі 1.2. На основі цього визначимо такі етапи засвоєння досвіду РД: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмінь монологічного мовлення; формування вмінь діалогічного мовлення.

Вище викладені положення дозволили дійти висновку, що процесу формування РК майбутніх фахівців з менеджменту притаманний поетапний характер засвоєння досвіду риторичної діяльності.

У науковій літературі запропоновано різні підходи до опанування знань, умінь і навичок з риторики. Так, М.Стуриковою [200] проаналізовано запропоновані авторитетними в цій галузі фахівцями Т.Ладиженською та Г.Михальською п'ять основних концепцій вивчення риторики як навчальної дисципліни: комунікативно-мовленнєва, культурно-мовленнєва, ораторська, неокласична, синтетична, у зв'язку з чим у сучасній педагогічній практиці склалися три напрями викладання риторики у

ВНЗ: загального спрямування, змішана та професійно-орієнтована. Перший напрямок передбачає риторичну підготовку до мовленнєвої поведінки в різних ситуаціях спілкування, незалежно від професійної сфери. Така підготовка може здійснюватися в межах «риторизованого» курсу рідної мови та введення самостійного курсу риторики. Змішана підготовка передбачає вивчення теорії риторики та практичну риторику, що включає, зокрема, використання вправ з метою розвитку риторичних здатностей учнів. За умови професійно орієнтованої риторичної підготовки студенти опановують професійне мовлення на прикладах позитивного та негативного мовленнєвого матеріалу в рамках одного і декількох навчальних предметів.

Оскільки підвищення рівня сформованості РК здійснюється під час професійної підготовки майбутніх менеджерів, вважаємо за доцільне дотримуватися третього напряму викладання риторики – професійно-орієнтованого. Практична його реалізація з метою ефективного вирішення проблеми підвищення рівня сформованості майбутніх менеджерів в умовах магістратури потребує інтегрованої підготовки, що забезпечується врахуванням міжпредметних зв'язків.

Прихильники формування РК з урахуванням міждисциплінарних зв'язків [94; 109; 200] відзначають уможливлення цього процесу завдяки інтеграції мовленнєвих дисциплін з дисциплінами професійно-орієнтованого циклу і методикою викладання предмета. Науковець В.Ковальов [94] у процесі дослідження формування комунікативної культури дійшов висновку, що забезпечення необхідної системності та неперервності цього процесу можна досягти за умови створення системи паралельного підвищення комунікативної культури на заняттях з мовленнєвих дисциплін, позанавчальних заходів та завдяки самостійній роботі. Перспективність такої методики він вбачає в резервах навчального матеріалу, які не використовуються на занятті, а також у спільному характері інтелектуальної діяльності в процесі засвоєння суміжних предметів. Ученим визначено умови, за яких система паралельного навчання буде ефективною: незначні витрати часу, методична простота, подвоєння навчального ефекту, взаємозв'язок між аудиторною та самостійною роботою, привабливість і емоційність форми та змісту, прагматична

спрямованість на практичне використання.

В.Максимова [130] зазначає, що інтеграція є засобом і механізмом забезпечення цілісності на різних рівнях формування змісту освіти: на загальному рівні навчального предмета, рівні навчального матеріалу, що дозволяє вирішити суперечності між постійно зростаючим обсягом інформації й традиційно екстенсивними шляхами побудови навчальних програм, а також між розділеним на навчальні предмети змістом освіти й необхідністю формування системного впорядкованого знання, цілісного світосприйняття й уміння застосовувати засвоєні знання в житті.

Міжпредметні зв'язки функціонують у навчальному процесі з формування РК як фактор комплексного впливу на майбутніх менеджерів. Аналіз ОПП професійної підготовки майбутніх менеджерів дозволив висновити, що формування РК можливо здійснити за рахунок інтеграції змісту на основі міжпредметних зв'язків дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент»: «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Ділова іноземна мова». Вибір цих навчальних дисциплін не є випадковим, він зумовлений тим, що, по-перше, вони є професійно орієнтованими; по-друге, у порівнянні з іншими, вони мають таку змістово-методичну базу, яка передбачає більш інтенсивну мовленнєву практику магістрантів на заняттях із застосуванням професійної лексики. Засоби, які використовуються при навчанні цих дисциплін, варіюються та постійно оновлюються з точки зору розвитку комунікативних умінь і навичок. Послідовна та систематична реалізація міжпредметних зв'язків дозволить підвищити рівень сформованості майбутніх магістрів з менеджменту.

На основі цього можна дійти висновку, що формування РК магістра з менеджменту має передбачити інтеграцію змісту формування РК зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» на основі міжпредметних зв'язків.

Окрім обов'язковості врахування міждисциплінарних зв'язків у процесі формування риторичної компетентності вважаємо за доцільне зосередити також

увагу на риторизації професійної підготовки як умови досягнення ефективності навчання риторики майбутнього фахівця. Поняття «риторизація» було започатковано С.Мінєвою як механізм (процес) переосмислення предмета та способів його викладання, а також переосмислення всього освітнього процесу як повноцінного діалогового спілкування за канонами риторики. Це означає вилучення гуманітарного потенціалу предмета засобами діалогового спілкування. На думку науковця, «риторизація передбачає перетворення освітнього процесу за допомогою методів і способів спілкування суб'єктів даного процесу, а також осмислення реальних шляхів і способів мовленнєвої взаємодії» [141, с.131]. Поняття «риторизація» розвинули у своїх наукових дослідженнях також інші науковці [103; 192; 205; 206; 208].

Науковець С.Тихонов [205] у своїх працях щодо ефективності навчання риторики на основі риторизації неодмінною умовою її досягнення вважає встановлення та підтримку діалогу педагога та студентів, цілеспрямовану організацію діалогічного спілкування під час навчальної та позанавчальної діяльності. Це вимагає від викладача володіння на певному рівні РД, яка передбачає, зокрема, наявність і впевнене використання сукупності етично коректних риторичних способів мовленнєвої поведінки, що ведуть до досягнення соціально значущого та особистісного результату в спілкуванні з іншими людьми.

Риторизація професійної підготовки передбачає реалізацію навчальної діяльності, побудованої на основі врахування визначення риторики як науки про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю за формулою, запропонованою відомим українським риторикознавцем Г.Сагач: $P = (K + A + C + T + M) + (EK + CA)$, де К – концептуальний закон з формування й розвитку вмінь всебічно аналізувати предмет дослідження та вибирати систему знань про нього; А – закон моделювання слухацької аудиторії, сприяє формування й розвитку вмінь визначати "портрет" аудиторії; С – стратегічний закон – відіграє роль у формуванні й розвитку вмінь розробляти програму дій на основі створення концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії; Т – тактичний закон – сприяє формуванню вмінь і навичок роботи з фактами та аргументами, активізує

мисленнєву діяльність співрозмовника (аудиторії); М – мовленнєвий закон – розвиває вміння володіти мовними засобами; ЕК – закон ефективної комунікації – передбачає вміння встановлювати й закріплювати контакт з аудиторією; СА – системно-аналітичний закон – відіграє роль у формуванні й розвитку рефлексивних умінь [187, с. 49].

Так, концептуальний і стратегічний закони риторики відображають такі принципи сучасної дидактики у ВНЗ (вузівська дидактика), як цілісність і інтеграція. Вони сприяють сприйняттю системно-структурованого знання на підґрунті інтеграції матеріалів різних наукових сфер, системному світобаченню. За їх допомогою майбутні менеджери вчаться цілеспрямованому застосуванню змістовних інтегративних знань, умінь і навичок. Завдяки тактичному закону риторики у магістрантів набуваються вміння працювати з фактами, аргументами, активізації мисленнєвої діяльності співрозмовника. Цей закон сприяє встановленню суб'єкт-суб'єктних відносин на основі комунікативної співпраці, гармонізуючого діалогу. Мовленнєвий закон визначає критерії ефективного мовлення та способи його формування й розвитку і пов'язаний зі словом як засобом пізнання та способу самовираження особистості. Закон ефективної комунікації передбачає здійснення управління аудиторією та способи зворотного зв'язку у спілкуванні. Системно-аналітичний закон пов'язаний із рефлексією як важливою складовою інтроспективного методу пізнання і встановлює необхідність оцінки й самооцінки спілкування [79, с. 137–138].

Через прикладну спрямованість перелічених законів риторика реалізує принцип фундаменталізації, що передбачає формування загальної культури та розвиток абстрактного мислення магістрантів; принцип гуманітаризації через формування і розвиток особистості майбутнього менеджера; принцип аксіологізації, що втілюється у формуванні ціннісних орієнтацій; принципи цілісності й інтеграції – завдяки формуванню мовної особистості студента.

Отже, побудова процесу професійної підготовки на основі риторизації з дотриманням наведених законів риторики сприятиме підвищенню рівня

сформованості риторичної компетентності магістрантів професійного напрямку «Менеджемент».

Розглянемо детальніше поступовий характер формування РК та реалізацію міждисциплінарних зв'язків в умовах магістерської підготовки майбутніх менеджерів.

У статті 5 Закону України «Про освіту» «Рівні та ступені вищої освіти» зазначено, що другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності [72].

За Національною рамкою кваліфікацій (НРК) [151], ОКР «Магістр» передбачає здатність розв'язувати складні задачі і проблеми в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що охоплює проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог. Магістри мають володіти спеціальними концептуальними знаннями, набутими в процесі навчання та/або професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи, а також критично осмислювати проблеми у навчанні та/або професійній діяльності та на межі предметних галузей. До вмінь магістра відносяться розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог, а також провадження дослідницької та/або інноваційної діяльності. Комунікативні вимоги включають зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються, а також використання іноземних мов у професійній діяльності. Крім того, магістр має приймати рішення у складних і непередбачуваних умовах, нести відповідальність за розвиток професійного знання,

оцінку стратегічного розвитку команди, а також бути здатним до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним та самостійним. Представлений узагальнений опис ОКР «Магістр» являє собою інтегральну компетентність фахівця.

Аналіз нормативної документації передбачає розгляд магістерської освітньо-професійної програми (ОПП) галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування», яка має дві складові – освітню та науково-дослідницьку. Освітній складник охоплює нормативну і варіативну частини. Нормативний компонент, наприклад, ОПП підготовки магістра за спеціальністю 8.03060104 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» становить 58,5 (65%) кредитів ЄКТС, з них 7,5 ЄКТС припадає на вивчення дисциплін за циклом професійно орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки та 21 – за циклом професійної та практичної підготовки.

На основі принципів міжпредметних зв'язків і професійного спрямування формування РК передбачає здійснення в рамках вивчення таких дисциплін циклу професійної та практичної підготовки нормативної та варіативної частин, як «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Ділова іноземна мова», що передбачає інтегрований зміст навчального матеріалу, використання відповідних форм, методів і засобів.

Не менш важливу роль у формуванні РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури відіграє участь у науково-дослідній роботі. Так, магістерська підготовка менеджера ЗЕД характеризується формуванням творчого потенціалу через участь в організованій і систематичній науково-дослідній роботі (НДР). НДР, за трактуванням Г.Мешко [140], є складником професійної діяльності, що передбачає навчання слухачів магістратури методології і методики дослідження, а також систематичну участь у дослідницькій діяльності, озброєння технологіями і вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем. Магістрант бере участь у наукових пошуках, планових дослідженнях за загально-кафедральною, загально-факультетською чи вузівською науковою проблемою, впровадженні на практиці досягнень науки. Це потребує не тільки написання наукової доповіді, але й

активного обговорення наукових питань, публічних виступів про виконану роботу або результати досліджень на студентських наукових конференціях, семінарах тощо. Випускна кваліфікаційна робота передбачає публічний захист, суттєвим для викладу матеріалу якої є аргументованість суджень та підготовка магістрантом для захисту тексту доповіді тривалістю 15–20 хвилин. Зміст доповіді має відображати зміст дослідження, його мету, завдання, обґрунтування вибору теми, міру її висвітлення в науковій літературі. Важливу частину захисту магістерської роботи складають пояснення щодо зауважень і відповіді на запитання від членів державної екзаменаційної комісії.

Розглянемо детальніше поступовий характер набуття РК майбутніх менеджерів в процесі навчальної діяльності.

Так, зміст професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» ґрунтується на змісті навчальної діяльності, передбаченої в рамках 4-річного навчання в межах освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». Проаналізуємо ОПП підготовки бакалаврів з менеджменту з урахуванням поступового характеру набуття РК.

Сьогодні не існує рекомендованої з боку Міністерства освіти і науки України стандартної програми з риторики, кожен ВНЗ може самостійно визначати зміст і технологію викладання цього курсу. У ВНЗ економічного профілю риторика як навчальний предмет у більшості напрямів підготовки належить до складу варіативних дисциплін. Вивчення дисципліни «Риторика» у ВНЗ заплановано, як правило, на 3, 4 семестри. Детальний аналіз запропонованого змісту цієї дисципліни дозволив виявити певні невідповідності у розташуванні навчального матеріалу. Так, до складу змісту входять такі модулі: Модуль 1. Мисленнєво-мовленнєва діяльність у комунікаційному процесі; Модуль 2. Мистецтво виступу та 9 тем. Під час аналізу тем за елементами встановлено, що вони за змістом не відповідають назвам модулів, до складу яких входять, у їх структурі немає чіткого розмежування. Так, наприклад, теми, які розкривають поняття культури мовлення, техніки мовлення та підготовки виступу входять до другого модулю «Мистецтво виступу», хоча їх складові змістовно відповідають також назві першого модулю: «Мисленнєво-мовленнєва

діяльність у комунікаційному процесі». Близькі за змістом теми 1 «Риторика як навчальна дисципліна» та 9 «Риторика: історія і сучасність» входять до складу різних за назвою модулів. Таким чином, назви модулів та їх тематичний зміст входять у протиріччя один до одного.

Наведені приклади свідчать про недотримання педагогічних принципів. Так, згідно з принципами системності та послідовності між елементами навчального матеріалу має бути логічний зв'язок, системність. Вивчення риторики за навчальним планом логічно починається з теми 1: «Риторика як навчальна дисципліна», яка розкриває предмет риторики, її зв'язок з іншими науками, надає короткий екскурс в історію її виникнення і становлення, розвиток у часі. Однак, цей матеріал частково дублюється в останній темі курсу: «Риторика: історія і сучасність», яка входить до другого модулю. Це свідчить про його нелогічне і несистемне розташування. Такі порушення у розташуванні навчального матеріалу негативно позначаються на його засвоєнні, не сприяють виробленню у студентів правильних і міцних асоціацій між знаннями, приведенню їх у систему.

Спостерігалось також недотримання принципу доступності, спрямованого на забезпечення свідомого сприйняття навчального матеріалу з риторики. Це означає, що його зміст не повинен бути надто ускладненим або спрощеним. Зміст навчального плану дисципліни «Риторика» частково не відповідає цим вимогам. Так, наприклад, більш складні теми доказу у публічному виступі та принципів і засобів полеміки передують базовим темам культури мовлення, техніки мовлення і підготовки виступу.

Усі наведені приклади невідповідностей та протиріч свідчать про те, що навчальна програма дисципліни «Риторика» складена без урахування логіки навчального предмета та основних принципів навчання. Це негативно позначається на засвоєнні навчального матеріалу та не сприяє виробленню у студентів систематизованих знань з риторики.

Окрім навчального матеріалу варіативної дисципліни «Риторика» студенти мають змогу ознайомитися з окремими категоріями та поняттями риторики в процесі вивчення інших навчальних дисциплін. На основі аналізу змісту навчальних

програм дисциплін (нормативних і варіативних) підготовки майбутніх менеджерів ми дійшли висновку, що студенти отримують фрагментарні знання з риторики під час вивчення таких дисциплін циклу гуманітарної підготовки, як філософія (модуль «Логіка», тема «Логічні основи теорії аргументації»), культурологія, українська словесність, іноземна мова (за професійним спрямуванням), соціологія, соціальна психологія (теми «Спілкування та взаємодія», «Психологічний вплив і міжособистісні стосунки»), конфліктологія, культура ділового партнерства і спілкування (модуль «Культура і технологічні основи ділового спілкування»), паблік рилейшенз (тема «Основи комунікації в паблік рилейшенз»), ділова кар'єра (теми «Мистецтво переконання в досягненні кар'єри», «Правила ділового спілкування»); дисциплін циклу професійної підготовки: менеджмент (тема «Комунікації в системі управління організацією»), маркетинг (теми «Маркетингова політика комунікацій», «Комплекс маркетингових комунікацій»). Це не може задовольнити потребу майбутніх менеджерів у системному засвоєнні риторичних умінь і навичок.

Отже, аналіз організації навчання студентів з риторики, змістового наповнення навчальних курсів з риторики свідчать про їх невідповідний стан, постає необхідність вдосконалення педагогічного процесу, яке передбачає створення моделі процесу формування РК, а також розроблення відповідної педагогічної технології.

Таким чином, нами досліджено, що формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки є складним процесом, який передбачає поступовий характер набуття досвіду риторичної діяльності в процесі навчально-творчої та позанавчальної діяльності. Крім того, цей процес має здійснюватися з урахуванням риторизації професійної підготовки й інтеграції змісту формування риторичної компетентності зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» на основі міжпредметних зв'язків.

Проведений аналіз дозволив нам визначити формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки як цілісний педагогічний процес поетапного засвоєння системних знань з риторики та способів їх здобуття, опанування риторичних умінь і навичок, а також розвитку

особистісних якостей (умотивованість, вольовий прояв, здатність до рефлексії), необхідних для ефективного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері.

Отже, на основі аналізу суб'єктивного фактора виявлено протиріччя між необхідністю вдосконалення процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури та недостатньою розробленістю теоретичних та методичних основ її формування.

При визначенні проблеми дослідження ми маємо враховувати також особистісний фактор впливу на процес формування РК, оскільки він є мірою активності індивідуального прояву соціального суб'єкта. Його суб'єктною детермінантою є окрема людська особистість.

Особистісний фактор передбачає розвиток особистостей суб'єктів навчальної діяльності – студента та викладача. Так, майбутні фахівці з менеджменту в процесі навчання прагнуть задовольнити свої потреби в якісній освіті й самореалізації у сфері майбутньої професійної діяльності. У ході опитування щодо визначення своєї готовності до формування РК респондентам було запропоновано питання «Якщо розвиток риторичної компетентності є для Вас необхідним, то задля якої мети?». 17% опитаних обґрунтували важливість опанування риторики професійного спрямування з метою пізнання (для розвитку когнітивної сфери), 5% з яких задля опанування нових знань, 12% – розширення кругозору та ерудиції. 34% опитаних студентів вважають формування риторичної компетентності цінним для їхнього творчого та духовного зростання як особистості: так, 8% обрало мету розкриття риторичних здібностей, 12% – розкриття творчого потенціалу, 11% – духовне зростання як особистості, 3% – досягнення свого ідеалу. 10% опитаних студентів вважають формування РК необхідним задля підвищення рівня культури мовлення та спілкування, тобто розвитку комунікативно-поведінкової сфери. Не менш важливим є для студентів психологічний аспект при формуванні РК, прагнення позбутися утруднень психологічного характеру виявили 9% опитаних.

Крім особистості магістранта слід враховувати дію особистісного фактора по відношенню до особистості викладача, розвиток якої пов'язаний з необхідністю постійного підвищення методологічної культури та педагогічної майстерності. Так,

про певний рівень їхньої професійності свідчать орієнтація на сучасні розробки питань стосовно формування риторичної компетентності студентів, відбір відповідного змісту навчальних матеріалів згідно з поставленою метою та належна організація навчального процесу. Наше дослідження показало, що на цей день в Україні є обмеженим обмін досвідом серед науковців з питань формування РК.

При визначенні проблеми дослідження важливим є розгляд характер відносин, що складаються під час навчальної діяльності, тобто дію людського фактора. Розглянемо вплив людського фактора на формування у майбутніх менеджерів РК. Поняття «людський фактор» досліджується в різних науках: філософії, соціології, психології, медицині, науці управління та інших. Так, під «людським фактором» у психології розуміють людський компонент управління, тобто особистість, групу, колектив, суспільство, які є залученими до управлінської системи. Науковець Т.Заславська визначає людський фактор як систему «за різним положенням класів, прошарків і груп, діяльність та взаємодія яких забезпечує прогресивний розвиток суспільства» [74, с. 35]. Цей фактор передбачає визнання людини як рівноправного та свідомого учасника суспільного розвитку поряд з життєвими потребами і висуває на передній план також потреби у творчій діяльності, інформації, участі в управлінні.

Недостатнє розуміння керівником на підприємстві проблем людського фактора є причиною різноманітних проблем: конфліктів, плинності кадрів, зниження якості продукції та продуктивності праці, що не сприяє творчому зростанню працівників.

Аналіз людського фактора потребує розгляду пов'язаного з ним поняття «ергономіка участі», яка концептуально інтегрує положення широкого спектру гуманітарних наук – від економіки, ергономіки, теорії менеджменту до соціології, практичної психології, теорії мотивації та поведінки. Уперше про роль людського фактора в організаційній структурі та управлінні йшлося в 1984 році на I-му Міжнародному симпозіумі в Гонолулу. Сутність ергономіки участі японські економісти Норо та Когі визначили таким чином: підвищення показників діяльності будь-якої організації в галузі виробництва, якості продукції (послуг), технічної

безпеки, задоволеності працею тощо уможлиблюється за різних умов, зокрема, раціонального організаційного дизайну, демократизації виробництва та управління, врахування психологічних факторів, а також залучення працівників до всіх фаз упровадження нових технологій та прийняття рішень.

Утілення ергономіки участі на практиці пов'язане з обізнаністю майбутніх менеджерів щодо того, яким чином здійснювати ефективне управління, зокрема за допомогою риторичних засобів. Для цього потрібно досягти ефективного впливу на співрозмовника, аудиторію, забезпечити діалогове спілкування, досягти зворотного зв'язку. Майбутні менеджери мають застосовувати засоби впливу промови на аудиторію, думаючи не лише про свої особистісні вигоди, а й про досягнення успішної діяльності всього підприємства. Важливим для менеджера є розмежування поняття ієрархічної та демократичної комунікативної моделі. Перша руйнує людський фактор тим, що для здійснення своїх цілей використовує примус та репресивні методи, передбачає спілкування у режимі монологу, перешкоджає створенню в колективі благотворного соціально-психологічного клімату. На відміну від неї, практичне застосування на практиці другої комунікативної моделі передбачає діалоговий режим спілкування, врахування психологічних факторів співрозмовника, залучення його до прийняття рішень, що сприяє покращенню атмосфери в колективі, і разом з цим, веде до успіху підприємства.

По відношенню до педагогічного процесу послабленню дії людського фактора сприяють принципи демократизації та діалогічності. Перший передбачає спрямування педагогічного процесу формування РК на розвиток особистості студента в усіх сферах життя, зокрема професійної. Другий принцип виявляється у створенні атмосфери взаємодовіри між викладачем та студентами.

Отже, аналіз особистісного та людського факторів впливу на процесі формування РК свідчить про існуюче протиріччя між потребами слухачів магістратури напряму «Менеджмент» у формуванні риторичної компетентності та недостатньою риторизацією їхньої професійної підготовки.

На основі вивчення і подальшого аналізу результатів теоретичних досліджень учених щодо формування РК і практичного досвіду організації процесу професійної

підготовки майбутніх менеджерів у ВНЗ дозволили виявити низку суперечностей між: потребою суспільства у менеджерах з високим рівнем сформованості риторичної компетентності та недостатнім рівнем її формування в процесі професійної підготовки цих фахівців; необхідністю вдосконалення процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури та недостатньою розробленістю теоретичних та методичних основ її формування; потребами слухачів магістратури напряму «Менеджмент» у формуванні риторичної компетентності та недостатньою риторизацією їхньої професійної підготовки.

Таким чином, визначена проблема дослідження, яка полягає у підвищенні рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. На основі аналізу літературних джерел доведено, що дана проблема є недостатньо вивченою з точки зору педагогічної науки. Комплексне вирішення проблеми визначає теоретичні та методичні засади даного педагогічного дослідження, на основі яких забезпечується формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Підсумки проведеного аналізу дали підставу висунути гіпотезу про те, що підвищенню рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів сприятиме впровадження в процес їхньої професійної підготовки педагогічної технології, розробленої на основі моделі формування риторичної компетентності, провідною ознакою якої є поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності.

Висновки до розділу 1

1. Здійснено аналіз професійної діяльності менеджера, встановлено, що виконання ним функцій управління (планування, організації, мотивації та контролю), прийняття управлінських рішень та підтримка внутрішніх і зовнішніх комунікацій в організації здійснюються на основі риторичної діяльності.

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «риторична компетентність». Аналіз теоретичних джерел щодо дослідження риторичної

компетентності у різних галузях знань (філософія, культурологія, соціальні комунікації, психологія, лінгвістика, педагогіка) довів, що РК є інтегративною характеристикою особистості майбутнього менеджера. Це дозволило визначити риторичну компетентність менеджера як здатність до ефективного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері, що ґрунтується на системних знаннях з риторики, необхідних для виконання функцій управління (планування, організації, мотивації та контролю), та способах їх здобуття, риторичних уміннях та навичках, а також особистісних якостях, які проявляються через умотивованість, вольовий прояв і здатність до рефлексії.

Аналіз наукових праць учених дозволив уточнити структуру РК, склад якої становлять такі компоненти: мотиваційний, концептуально-когнітивний, комунікативно-діяльнісний і рефлексивний.

Мотиваційний компонент стосується потреб суб'єкта у формуванні риторичної компетентності, мотивів та вольового прояву до здійснення риторичної діяльності. Концептуально-когнітивний компонент охоплює необхідні знання стосовно об'єкта вивчення (РК), а також способи здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформації, системно-творчий підхід до її відбору. Під час магістерської підготовки студенти мають ознайомитися з філософським, культурологічним, психологічним, лінгвістичним аспектами сутності риторичної діяльності, а також засвоїти закономірності професійної комунікації в економічній сфері. Комунікативно-діяльнісний компонент пов'язаний із досвідом реалізації здобутих вимовних, лексичних, граматичних навичок, умінь монологічного та діалогічного мовлення майбутнього менеджера, що дозволяє йому ефективно діяти у різноманітних стандартних і нестандартних комунікативних ситуаціях професійної діяльності. Рефлексивний компонент передбачає рефлексивне оцінювання риторичної діяльності, як власної, так і партнерів з комунікації.

На підґрунті аспектного аналізу виокремлено функції РК: мотивація, пізнання, формування, розвиток, комунікація, регуляція взаємовідносин в колективі, інтеграція всередині робочої групи, виховання.

Пізнавальна функція РК, що втілюється через мову як найважливішого

інформаційного посередника між комунікантами, сприяє пізнанню суб'єктом риторичної діяльності особливостей різних культур, зокрема, бізнес-культур. Формувальна функція РК завдяки залученню фахівця до певної організаційної культури полягає у формуванні світогляду (ідеології, системи цінностей тощо), образу ритора, його індивідуального стилю на основі уявлення суспільства про риторичний ідеал; відображає вплив на інтелектуальну, психолого-емоційну сфери, мовленнєву поведінку не тільки промовця, але й адресата. Розвивальна функція РК утілюється в розвитку творчої особистості майбутнього менеджера в процесі опредметнення-розпредметнення творів мовленнєвої світової культури, що сприяє підвищенню культури мовлення ритора, його інтелекту, пам'яті, волі через використання внутрішнього мовлення, а також розвитку мовної особистості як суб'єкта риторичної діяльності. Завдяки мотиваційній функції РК задовольняються потреби суб'єкта риторичної діяльності (потреби існування, зв'язку та зростання, досягнення влади, успіху, укріплення свого іміджу, прагнення досягти лідерської позиції в команді тощо). Комунікативна функція РК уможливорює підтримку різномірних комунікацій всередині організації та поза її межами. Регулююча функція РК полягає в регулюванні відносин і розв'язанні конфліктних ситуацій у колективі, рефлексивному осмисленні та контролі власної мовленнєвої поведінки суб'єктом риторичної діяльності. Завдяки інтегративній функції РК відбувається об'єднання всередині робочої групи, посилення її згуртованості. Виховна функція РК утілюється у вихованні етичних норм, моральних рис менеджера як суб'єкта РД.

2. Вивчення і аналіз результатів теоретичних досліджень учених і практичного досвіду організації педагогічного процесу у ВНЗ дозволили виявити низку суперечностей між: потребою суспільства у менеджерах з високим рівнем сформованості риторичної компетентності та недостатнім рівнем її формування в процесі професійної підготовки цих фахівців; необхідністю вдосконалення процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури та недостатньою розробленістю теоретичних та методичних основ її формування; потребами слухачів магістратури напряму «Менеджмент» у формуванні риторичної компетентності та недостатньою риторизацією їхньої

професійної підготовки.

Визначено наукову проблему дослідження, яка полягає у підвищенні рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. На основі аналізу літературних джерел доведено, що даний аспект є недостатньо вивченим з точки зору педагогічної науки. Комплексне вирішення цієї проблеми визначає теоретичні та методичні засади даного педагогічного дослідження.

Встановлено, що процес формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки передбачає таку організацію навчальної та позанавчальної діяльності, під час якої магістранти набувають необхідний досвід риторичній діяльності в професійній сфері. Цей процес має поетапний характер і здійснюється на основі риторизації професійної підготовки та інтеграції змісту формування риторичної компетентності зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» на основі міжпредметних зв'язків.

Підсумки проведеного аналізу дали підставу висунути гіпотезу про те, що рівень сформованості РК магістрантів даного професійного напряму підвищиться за умови впровадження в процес їхньої професійної підготовки педагогічної технології, розробленої на основі моделі формування риторичної компетентності, провідною ознакою якої є поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності.

Основні наукові результати розділу автором опубліковано в роботах [217; 223; 224].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Теоретико-методологічні основи розроблення педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

У попередньому розділі нами висунуто гіпотезу про те, що рівень сформованості РК магістрантів даного професійного напрямку підвищиться за умови впровадження в процес їхньої професійної підготовки педагогічної технології, розробленої на основі моделі формування риторичної компетентності, провідною ознакою якої є поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності.

Теоретичні положення щодо педагогічної технології склалися завдяки науковим дослідженням багатьох учених [17; 21; 24; 45; 93; 138; 147; 234]. Незважаючи на ґрунтовно розроблені науково-теоретичні основи педагогічної технології, питання щодо проектування педагогічної технології формування у майбутніх менеджерів РК є недостатньо розробленим і потребує окремого розгляду на основі аналізу кожного етапу навчальної діяльності викладача і магістрантів.

Перш ніж розкрити зміст педагогічної технології формування у майбутніх менеджерів РК, схарактеризуємо її загальну сутність.

Педагогічна технологія (від грецьких «*techne*» – мистецтво, майстерність і «*logos*» – наука, знання) [195, с. 491] розглядається у педагогіці як системний метод організації та реалізації процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технологічних і людських ресурсів у їх взаємодії, який має своїм завданням оптимізацію освіти [52, с. 331].

Як стверджує японський вчений Т.Сакамото, педагогічна технологія являє

собою впровадження в педагогіку системного засобу мислення, який по-іншому можна назвати «систематизацією освіти» [92, с. 17]. В.Безрукова трактує педагогічну технологію як «послідовний і безперервний рух взаємопов'язаних між собою компонентів, етапів, станів педагогічного процесу і дій його учасників» [21, с. 96]; її використання потребує «сукупність необхідних професійних умінь, що визначають виховний успіх педагогічного впливу, – той бік роботи педагога, який складає ремесло педагогічної професії» [21, с. 6].

Учений М.Махмутов розкриває сутність поняття педагогічної технології таким чином: «Технологію можна представити як більш-менш жорстко запрограмований (алгоритмізований) процес взаємодії викладача та тих, хто навчається, це гарантує досягнення поставленої мети» [138, с. 5].

На погляд К.Яресько [235, с. 171], педагогічну технологію можна досліджувати з двох боків:

- 1) як сукупність знань про послідовність здійснення процесів навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості;
- 2) як сукупність способів управління діяльністю учнів на кожному етапі процесу, що розглядається.

Дослідження різних визначень педагогічної технології дало змогу виокремити:

– її основні характеристики: цільова спрямованість; наукові ідеї, на які вона спирається; системи дій викладача та того, хто навчається; критерії оцінювання результату; результати; обмеження у використанні;

– її сутнісні ознаки: наявність етапів навчального процесу, спільна продуктивна діяльність викладача і студентів на кожному з них; застосування засобів управління, що сприяють оптимізації процесу.

Отже, на основі втілення педагогічної технології відбувається поступове засвоєння магістрантами нового навчального матеріалу риторичної спрямованості, формуються наукові поняття з риторики і дії, що входять до складу риторичної діяльності; підвищується керованість навчальним процесом.

Гарантією отримання вірогідних результатів розроблення педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

є дотримання певної наукової парадигми [62].

Парадигма – (від грецьк. *paradeigma* – приклад, зразок) – це визнана наукова теорія, яка впродовж певного часу надає модель наукової діяльності [178, с. 29]. До складу парадигми входить сукупність теоретичних принципів, методологічних норм, світоглядних настанов і ціннісних критеріїв.

Основним завданням в процесі вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки є формування цілісної особистості студента, її інтелектуальної, вольової та емоційної сфер. Тому у нашому дослідженні за провідну освітню парадигму вважаємо гуманістичну, концептуальним принципом якої є ідея про пріоритет інтересів особистості, повноцінна реалізація внутрішнього потенціалу студента [79, с. 135–139]. Основними характеристиками навчання у ВНЗ за гуманістичної парадигми є систематичність і системність, творча активність, формування наукового мислення, самопізнання, самоідентифікація, суб'єкт-суб'єктний характер діяльності викладача і студентів [79, с. 135–139]. Навчання в межах такої парадигми ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах між викладачем і студентом, що сприяє виявленню особистісних якостей останнього, його здібностей, та є основою для подальшого навчання [29].

У нашому дослідженні ми спираємося також на культурологічну парадигму, провідною ідеєю якої є виховання культурної людини (людини культури та людини в культурі) [43]. Це здійснюється на основі діалогу культур. Ми дотримуємося думки науковця О.Марченко про те, що «цінності і норми акумулюють у собі найвищі стимули людської поведінки, мають спонукальну дієву силу, є однією із стійких універсальних засад культури» [136, с. 11]. Культурологічна парадигма спрямована на засвоєння універсальних елементів культури і цінностей у процесі навчання і виховання. За визначенням фахівців, засилля наукової інформації та традиційність навчального процесу не надають можливості для зрощування критичного мислення, здатності до поліпозиційності думок, варіативності суджень. Підкреслено, що в існуючій структурі предметного навчання складно знайти гідне місце для ефективної демонстрації діалогічності та взаємодії культур [206,

с. 442–449]. Зазначена парадигма передбачає набуття майбутнім менеджером високого рівня культури мовлення, інформаційної культури, культури мислення; йому необхідно залучитися до відповідної організаційної (корпоративної) культури.

При вирішенні проблеми підвищення у магістрантів якості знань риторичної спрямованості вважаємо за необхідне спиратися на традиційну знаннєву парадигму. В її межах здійснюється актуалізація основних понять, термінів, визначень з риторики, без чого неможливе формування індивідуального освітнього продукту. За твердженням О. Сухомлинської, «...знання несуть у собі великий духовно-ціннісний потенціал, і від вибору змісту навчальних предметів, їх ціннісно-сміслового наповнення залежить формування світоглядних позицій дітей та молоді» [201, с. 5]. Тому засвоєння гуманітарних знань сприяє цілеспрямованому формуванню у майбутніх менеджерів розуміння значущості цінностей культурної спадщини й умінню їх реалізовувати в майбутній професійній діяльності. Фундаментальні знання, накопичені суспільством у процесі історичного розвитку риторики, є частиною культури, яка має увійти в особистісний досвід майбутнього менеджера. Магістрантам з менеджменту необхідно засвоїти необхідні знання стосовно філософського, культурологічного, соціокомунікаційного, психологічного, а також лінгвістичного аспектів риторичної діяльності. Крім того, їм необхідно набути способи здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформації, системно-творчий підхід до її відбору.

Для реалізації зазначених вище парадигм як «зразків», «моделей» організації педагогічного процесу необхідно спиратися на теоретичні основи, які б могли їх звузити та конкретизувати для певної ситуації. Такою основою в педагогічному процесі формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів має бути застосування компетентнісного підходу до навчання.

У державних документах зазначено, що одним із провідних напрямів освітніх реформ вважається компетентнісний підхід до навчання [30; 75; 214]. У зв'язку з цим, головним результатом діяльності навчального закладу стає підготовка спеціалістів, які володіють не тільки системою знань, умінь, навичок у рамках тієї професії, якої вони навчаються, але й їх готовність змінюватися та пристосовуватися

до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, а також навчатись протягом усього життя.

У процесі вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів ми спираємося на головну мету професійної освіти – підготовку висококваліфікованого фахівця, досягнення якої можливе за умови використання контекстного підходу у навчанні, запропонованого А.Вербицьким. У нашому дослідженні цей підхід передбачає таке проектування ПТ формування РК, в якій за допомогою всієї системи дидактичних форм, методів і засобів моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності магістранта. Реалізуючи такий підхід, забезпечено включення в навчальний процес різних елементів майбутньої професійної діяльності, які передбачають здійснення РД: проведення презентацій, дискусій, дебатів, рольових і ділових ігор, розгляд різноманітних професійних ситуацій (кейс-стаді та ін.), розроблення проектів тощо.

Вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів потребує також використання особистісно-орієнтованого підходу, який в педагогіці розуміють як сукупність методів, «що забезпечує розвиток і саморозвиток особистості учня, виходячи з його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнання та предметної діяльності» [213, с. 55]. Головним положенням цього підходу є визнання унікальності кожної особистості, а також індивідуальність її розвитку та навчання. Завдяки суб'єкт-суб'єктному характеру відносин між викладачем і студентом останній навчається, використовуючи власний потенціал та розвиваючись за власною навчальною траєкторією [25; 32; 169].

Урахування особистісних якостей студентів, їхніх інтересів, потреб і цінностей, за твердженням Т.Колбіної [97], потребує відповідного відбору цілей, принципів, змісту, засобів та форм спільної діяльності викладача та студентів. Формування РК особистості майбутнього фахівця здійснюється через активний творчий характер РД, результатом якої є набуття індивідуального особистісного досвіду виконання цієї діяльності. Реалізація особистісно-орієнтованого підходу у педагогічному процесі формування РК майбутніх менеджерів здійснюється через застосування проблемних ситуацій, творчих завдань, діалогічної співпраці під час

спільної продуктивної діяльності, коли магістрант виявляє себе як особистість.

Формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки відбувається в процесі навчальної (позанавчальної) діяльності, яка являє собою складну систему. Всебічний її аналіз потребує системного підходу, який дозволяє розглядати об'єкт цілісно, як систему. Поняття системи є одним з фундаментальних понять науки і визначається як «сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність» [178, с. 102]. У працях науковців-педагогів В.Безрукової, В.Беспалька, Т.Дмитренко, Т.Колбіної, Н.Тализіної, В.Якуніна, К.Яресько та інших визначено характеристики педагогічної системи, її структуру, закономірності розташування її елементів, а також зв'язки між ними [21; 24; 61; 97; 202; 234; 235].

Як нами висвітлено в попередньому розділі, РК знаходить своє втілення в риторичній діяльності та здійснюється під час комунікації. Комунікація являє собою комунікативний вид діяльності, породжений суб'єкт-суб'єктними відносинами в процесі предметної діяльності. Стосовно цього науковець М.Каган зазначає, що «...соціальна природа людини робить спілкування людей умовою праці, умовою пізнання, умовою вироблення системи цінностей» [83, с. 80]. Крім того, професійна діяльність менеджерів являє собою здебільшого колективну діяльність, тобто взаємодію, учасники якої «мають постійно обговорювати проблеми один з одним, включатися в діалоги і полілоги, вміти розуміти позиції інших людей і одночасно вчитися дивитися на себе очима інших...» [111, с. 60]. Роль діяльнісного підходу у навчанні підкреслив також у своїх наукових дослідженнях Г.Атанов [17].

На основі аналізу наведених вище положень щодо комунікації як виду діяльності вважаємо за доцільне дотримуватися у нашому дослідженні комунікативно-діяльнісного підходу.

Формування РК передбачає розвиток мовлення з використанням певної системи мови. Мова, за визначенням П.Копніна, є «формою існування знань у вигляді системи знаків» [98, с. 285]. У зв'язку з цим вважаємо за логічне спиратися на знаково-символічний підхід [42; 127; 191]. У психолого-педагогічній літературі підкреслена важливість застосування знаково-символічних засобів у будь-якому

виді людської діяльності, зокрема, навчальній і спілкуванні [191]. В процесі здійснення РД відбувається паралельне засвоєння знаково-символічної системи природньої мови, а також інших систем, серед яких: оптико-кінетичні (жести, міміка), пара- й екстралінгвістичні (системи вокалізації, пауза, темп), проксемастичні (простір, час), візуальні.

З урахуванням цього, ефективному вирішенню проблеми підвищення рівня сформованості РК сприятиме застосування в навчальній діяльності таких знаково-символічних засобів, як моделювання (наприклад, побудова алгоритму підготовки презентації, моделей комунікативних ситуацій, складання портрета аудиторії слухачів тощо), кодування (процес кодування-декодування повідомлень у процесі комунікації), схематизація (наприклад, складання згорнутого та розгорнутого планів промови, використання функціональних опор тощо), заміщення (використання зображень – фото, малюнків; проведення рольових і ділових ігор).

Окрім визначення парадигм і підходів, на які ми будемо спиратися в процесі вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК майбутніх магістрів з менеджменту, вважаємо за потрібне розгляд педагогічних принципів, призначенням яких є встановлення закономірностей педагогічного процесу, виявлення протиріч, які виникають при його реалізації, а також проектування засобів, спрямованих на їх послаблення і підвищення ефективності навчальної діяльності студентів.

Важливі аспекти обґрунтування педагогічних принципів на основі аналізу факторів впливу знайшли відображення у вітчизняних порівняльно-педагогічних дослідженнях, зокрема, Т.Дмитренко, Т.Колбіної, К.Яресько [97; 235]. У наукових дослідженнях розглянуто принципи сучасної риторики, педагогічні принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі, принципи системи професійної підготовки студентів нефілологічних факультетів педагогічного ВНЗ, зокрема, формування риторичних навичок, риторичної культури, риторичної компетенції та риторичної компетентності [56; 152; 181; 207; 210].

Сучасний етап розвитку педагогічної науки потребує не лише побудови системи принципів залежно від педагогічної мети, а й теоретичного їх обґрунтування. На цей час існують різні системи і класифікації педагогічних

принципів за такими ознаками:

- закони і закономірності навчання [70];
- фактори ефективності виховних відносин [21];
- сутність педагогічної діяльності [231];
- аналіз факторів впливу на навчальну діяльність [97] тощо.

У нашому дослідженні побудова й обґрунтування системи принципів формування РК майбутніх менеджерів здійснено на основі аналізу факторів (об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського) та визначених на їх основі суперечностей.

1) Педагогічні принципи, спрямовані на зменшення суперечностей, що виникають під впливом об'єктивного фактора [97, с. 284]

Цю групу педагогічних принципів детально досліджено в дисертаційній роботі Т.Колбіної, серед яких: принцип професійної спрямованості педагогічного процесу, принцип гуманітаризації педагогічного процесу у ВНЗ та принцип гуманізації [97, с. 284–286]. Окрім них, з точки зору специфіки риторичної діяльності, потребує окремого розгляду принцип виховного навчання.

Принцип виховного навчання базується на закономірності єдності навчання та виховання в цілісному педагогічному процесі. Виходячи з того, що риторика – вчення про мовленнєве виховання особистості, а її основою є філософія та етика, поза цієї духовно-моральної складової неможливо уявити сучасні методики навчання. Це підтверджують також і результати проведеного анкетування майбутніх менеджерів з визначення їхньої готовності до формування РК. Так, 34% опитаних вважають формування РК цінним для їхнього творчого та духовного зростання як особистості: 11% з них обрало духовне зростання, а 10% обрало за мету підвищення рівня культури мовлення та спілкування. На основі вище сказаного, метою педагогічного виховання студентів засобами риторики є сформувати світогляд, виховати мовленнєву культуру, навчити спілкуватися, виражати думки та почуття.

Реалізація принципу виховного навчання передбачає такі правила його реалізації: здійснювати педагогічний процес формування професійної риторичної компетентності з урахуванням індивідуальних особливостей особистості студента:

його потреб, нахилів, інтересів і поведінки; відбирати навчальний матеріал з риторики за змістом, який би сприяв формуванню позитивної спрямованості особистісних якостей студента; викладачу здійснювати виховний вплив на студентів своїм прикладом, зокрема, високим рівнем власної мовленнєвої культури та педагогічної майстерності; поважати особистість студента.

2) Педагогічні принципи, спрямовані на зменшення суперечностей, що виникають під впливом суб'єктивного фактора [97, с. 286]

Дія суб'єктивного фактора спричиняє суперечності між необхідним і наявним станом розвитку педагогічної науки й організацією професійної підготовки магістрів з менеджменту у ВНЗ; між потребою студентів, як суб'єктів навчального процесу, у набутті досвіду риторичної діяльності і недостатнім рівнем розробленості педагогічної проблеми підвищення рівня сформованості РК. Провідним принципом зменшення дії виявлених протиріч має стати принцип науковості. Крім нього, до цієї групи відносяться також такі принципи: принцип системності і цілісності педагогічного процесу, які передбачають моделювання педагогічної системи формування РК та обґрунтування її компонентів, принцип технологічності, що спрямований на розроблення педагогічної технології (ПТ) формування РК, а також принцип управління задля визначення дидактичних засобів управління навчальною діяльністю.

Окрім вище зазначених принципів, розглянемо ті, що пов'язані зі специфікою риторики та потребують окремої характеристики, – принцип міжпредметних зв'язків у навчанні та принцип історизму та логізму.

Досліджуючи принцип міжпредметних зв'язків у навчанні, ми виходимо з того положення, що РД є мовленнєвою діяльністю. Ряд психологів (Л.Виготський, І.Зимня, О.Леонт'єв та інші) розглядають мовлення з цієї позиції, що це активна та цілеспрямована діяльність, яка характеризується такими ж ознаками, як інша інтелектуальна діяльність, однак воно не являє собою самостійну форму поведінки, а включено в якості обслуговуючої в загальну поведінку індивіда.

Сутність принципу міжпредметних зв'язків у навчанні полягає в узгодженому вивченні теорій, законів, понять, методів пізнання, загальних для споріднених

дисциплін, а також формування загальних для них видів діяльності і систем відношень [171]. Дослідники зазначають, що цей принцип націлює на формулювання проблем, питань, завдань, що зорієнтовані на застосування та синтез знань і вмінь з різних предметів. Наявність багатопредметності викликає необхідність їх ієрархізації та виокремлення залежних та незалежних одна від одної навчальних дисциплін і, відповідно, знань, умінь та навичок, що формуються ними. Так, розглядаючи опанування риторичних умінь і навичок упродовж бакалаврської підготовки, до залежних можна віднести такі дисципліни гуманітарного циклу, як філософія, логіка, культурологія, психологія, конфліктологія, українська мова, іноземна мова, культура ділового партнерства і спілкування; економічного циклу: менеджмент, маркетинг, маркетингова політика комунікацій, ділова кар'єра тощо. В умовах магістерської підготовки формування РК може здійснюватися в рамках вивчення таких дисциплін циклу професійної підготовки, як «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Міжнародний маркетинг», «Інвестиційний менеджмент», «Організаційна поведінка», «Ділова іноземна мова».

Правила реалізації принципу міжпредметних зв'язків у навчанні: дотримання структурно-логічної схеми між взаємозалежними навчальними предметами, які вивчались на різних освітніх рівнях; розробка міждисциплінарних за змістом дидактичних засобів; створення на кожному занятті з риторики теоретичних передумов для вивчення наступної навчальної теми.

Принцип історизму і логізму пов'язаний з принципом науковості, передбачає розгляд наукових ідей, концепцій, гіпотез, що відносяться до певного історичного періоду, в динаміці, в процесі їх розвитку.

Риторика належить до низки наук, які за час свого існування зазнали значних змін. Так, з античності по сучасність змінили одна одну багато риторичних концепцій. Риторика як наука переживала часи розквіту та занепаду. Інтенсивний розвиток мовленнєвих комунікацій, зокрема у ХХ столітті, сприяли появі не тільки нових видів і жанрів спілкування, але й нових навчальних дисциплін, пов'язаних з мовленням (наприклад, культура мовлення, стилістика, прагматика, мовленнєвий етикет, психолінгвістика тощо). Тому, орієнтуючись на принцип історизму,

неможливо обмежуватись спостереженням лише хронологічної послідовності зовнішніх проявів змін риторики як науки, тобто зовнішньої хронології. Цей принцип передбачає розгляд мінливості риторики в процесі її розвитку та потребує внутрішньої хронології: розкриття якісних особливостей кожного етапу розвитку риторики, встановлення причин їх обумовленості різними обставинами, розкриття зв'язків між ними та їх специфічних закономірностей.

Правила реалізації принципу історизму та логізму у формуванні РК полягають у тому, щоб ознайомити магістрантів із зовнішньою та внутрішньою хронологіями історичного розвитку риторики; стимулювати їх самостійно здійснювати порівняльний аналіз риторичних концепцій авторів різних епох та робити аргументовані висновки.

3) Педагогічні принципи, спрямовані на зменшення суперечностей, що виникають під впливом особистісного фактора [97, с. 287]

Суперечності особистісного фактора виявляються у важливості формування мотиваційно-цільової, когнітивної, ціннісно-емоційної та комунікативно-поведінкової сфери особистості студента та недостатнім рівнем якості знань, умінь здійснювати риторичну діяльність у професійній сфері, а також розвинутості відповідних особистісних якостей [97, с. 287—288].

За твердженням Т.Колбіної, «педагогічними принципами, які сприяють зняттю або зменшенню дії протиріч особистісного фактора, є принципи особистісно орієнтованого навчання» [97, с. 287—288], серед яких: культуро- та ідеаловідповідність, індивідуалізація; принцип свідомості; принцип суб'єктності; принцип науковості; принцип наочності, принцип продуктивності, принцип зв'язку теорії з практикою та інші [97, с. 287—288].

Важливим у розкритті особистої значущості виховання мовленнєвої культури у майбутніх менеджерів та пов'язаним з принципом виховного навчання є принцип культуро- та ідеаловідповідності.

Розглянемо сутність поняття «ідеал». Цей термін, уведений у філософію І.Кантом, означає (грец. *idea* – зразок, норма) – ідеальний образ, що має нормативний характер та визначає спосіб і характер поведінки, діяльності людини

або соціальної групи [154, с. 76]. Свого найбільшого розквіту у педагогіці дослідження виховної функції ідеалу досягло в руслі гуманістичного підходу в освіті. Так, педагог М.Демков визначає роль ідеалу: «Ідеал – це той світоч, який освітлює діяльність людини та керує усіма її починаннями та справами... Людина без ідеалу – те ж саме, що й архітектор без плану» [60, с. 25–26]. На думку іншого представника гуманістичного підходу П.Каптерева [86], педагогічний процес є всебічним удосконаленням особистості на підґрунті її органічного саморозвитку та мірою її сил відповідно до соціального ідеалу.

Дослідник у галузі риторики Г.Михальська [145] визначає риторичний ідеал як історично сформовану та специфічну для даної культури систему категорій, що відображають найбільш загальні вимоги до мовлення й мовленнєвої поведінки та охоплюють як національні риторичні традиції, так і кращі досягнення риторичної думки інших народів. У своїй роботі вона пише: «Риторичний ідеал як основа логосфери, її структурний каркас, що підтримує її скелет або ствол з гілками, – має три найважливіші якості: він змінюється історично разом зі змінами культури, що породила його, він не є однаковим у різних культурах, тобто йому притаманна культурна специфічність, і насамкінець, він дуже тісно і навіть прямо пов'язаний з особливостями соціальної моделі, соціального устрою» [145, с. 46].

У дослідженні принципу культууро- та ідеаловідповідності в якості обов'язкової умови ми вбачаємо наявність ціннісної ієрархії, ідеалу, до якого прямують викладач і магістрант у процесі навчання та виховання. Спираючись на кращі історичні та сучасні зразки ораторського та полемічного мистецтва, зокрема, в галузі ділового спілкування, викладач сприяє формуванню у магістрантів свідомого прагнення до набуття риторичних навичок та вмінь, самовдосконалення у сфері майбутньої діяльності, тобто він створює мотиваційну основу навчальної діяльності магістрантів.

Результати проведеного анкетування довели прагнення студентів до риторичного ідеалу. Так, більша частина респондентів (75%) обізнана в тому, хто протягом історії людства прославився як оратор, однак решта (25%) не змогли надати відповідного прикладу; така ж ситуація склалася з визначенням сучасних

ораторів в якості взірця – лише 5% змогли обґрунтувати свій вибір. Разом з тим слід підкреслити, що на питання «Якщо розвиток риторичної компетентності є для Вас необхідним, то задля якої мети?», лише 3% опитаних студентів відповіли, що задля досягнення свого риторичного ідеалу. Отримані результати свідчать про прагнення студентів наблизитися до риторичного ідеалу, рефлексивно аналізувати риторичну діяльність та самовдосконалюватись в якості оратора і недостатнім рівнем сформованості у них риторичних умінь і навичок.

У нашому дослідженні ми визначили такі правила реалізації принципу культуру- та ідеаловідповідності: ознайомити магістрантів з філософсько-етичними основами риторичного ідеалу; сформувати у них уміння визначати основні ознаки риторичного ідеалу і відповідно до них моделювати свою мовленнєву поведінку; здійснювати формування досвіду риторичної діяльності шляхом порівняння культури ділового спілкування в інших країнах, національних риторичних ідеалів; за допомогою конкретних зразків утілення риторичного ідеалу в реальних мовленнєвих вчинках створювати такі умови формування майбутнього менеджера, які дозволять на продуктивному рівні багаторазово відтворити еталонні комунікативні моделі та реалізувати теоретичні знання про риторичний ідеал епохи на практиці; збагачувати мовленнєвий досвід магістрантів моделями ефективної поведінки, засобами продуктивного спілкування; бути для них взірцем мовленнєвої культури та самовдосконалюватися в якості оратора.

Важливим є розгляд принципу формування особистості через слово, зокрема, її духовне становлення. Як стверджує І. Кропивко, “риторика розвиває в людині особистісні якості: культуру мислення, культуру мовлення, культуру поведінки, культуру спілкування” [104, с. 4–5]. Розвивальний потенціал риторики сприяє формуванню особистості магістрантів. Правила реалізації принципу: відбирати навчальний матеріал з риторики за змістом, який би сприяв формуванню позитивної спрямованості особистісних якостей майбутнього менеджера; стимулювати до активного обговорення проблемних питань, розвитку критичного мислення.

Класичний принцип зв'язку теорії з практикою втілюється в принципі практичного спрямування. Він сприяє послабленню суперечності між потребами

магістрантів у набутті практичних навичок здійснення риторичної діяльності у професійній сфері та недостатнім рівнем їх сформованості. Діагностика самооцінки респондентів себе в якості оратора показала, що більшість (67–75%) оцінює на середньому рівні техніку свого мовлення, загальну логічність викладу матеріалу, свій словниковий запас.

Розглянемо реалізацію зазначеного принципу у навчанні риторики професійного спрямування. У нашому дослідженні ми виходимо з класичної дефініції К.Зеленецького про те, що риторика є фундаментальною теорією та мистецтвом мовлення: в теорії досліджуються закони та правила побудови всіх видів мовлення сучасного інформаційного суспільства, а мистецтво розуміється як певне вміння, практична спритність володіння думками та словами в різних ситуаціях спілкування [204, с. 1].

Риторична діяльність передбачає неодноразове практичне застосування теоретичних знань з риторики у типових і нестандартних ситуаціях, а також постійне тренування. Ураховуючи таку сутнісну специфіку риторики, науковці, зокрема, В.Андреев [10], уводять принцип пріоритету практики. На основі цього принципу викладач у навчальному процесі має приділити більше уваги доцільному підбору практичних завдань, до яких відносяться навчально-мовленнєві ситуації, мовленнєві вправи, риторичні задачі, створення тексту публічного виступу, рольові ігри на проведення полемічного діалогу, вправи на засвоєння культури спору, ділові ігри, групові дискусії, дебати, ситуації-симуляції, тренінги тощо.

Правилами реалізації принципу пріоритету практики, на нашу думку, є: практична спрямованість занять з риторики; відбір завдань, зміст яких наближений до ситуацій професійної сфери; обов'язкове виконання студентами тренувальних вправ, творчих завдань з риторики; новизна у змісті навчального матеріалу, проблем обговорення, форм організації навчання, видів, методів і прийомів роботи; мовленнєвих партнерів; новизна технічних засобів навчання та ілюстративної наочності [152].

З принципом пріоритету практики пов'язаний принцип продуктивності навчання, який вирішує протиріччя між бажанням студента набути риторичну

компетентність, розвиватись та самовдосконалюватись як мовна особистість і недостатнім рівнем сформованості риторичних умінь і навичок, недостатнім досвідом здійснення риторичної діяльності. За результатами анкетування, 12% опитаних студентів відзначили в якості мети розвитку у них РК розкриття творчого потенціалу, а 8% обрало розкриття риторичних здібностей. Мовлення як предмет риторики відноситься до продуктивних видів діяльності. Тому з метою розвитку практичних риторичних навичок у навчальному процесі використовується продуктивно-творчий метод, який реалізується у творчих завданнях, спрямованих на формування у студентів умінь зв'язно висловлювати думки: написання сценарію проведення дискусії, наукової конференції, рольові та ділові ігри, групові дискусії, дебати, ситуації-симуляції, риторичні тренінги тощо.

Правила реалізації зазначеного принципу: дотримуватись пріоритетного використання завдань продуктивного характеру над репродуктивним; стимулювати магістрантів до продуктивного мислення: самостійно формулювати цілі та складати плани завдань, визначати способи діяльності, висловлювати рефлексивні судження і самооцінки; обов'язкове виконання студентами творчих завдань з риторики.

Принцип наочності навчання обґрунтовано Я.Коменським як основу успішності навчання. Наочність може застосовуватись на всіх етапах навчального процесу, відповідно до кожного етапу та рівня абстрактності відбираються адекватні її види. Ураховуючи специфіку риторичної діяльності у формуванні РК найбільш ефективним вважаємо застосування таких видів наочності: візуальної (фотографії з метою виявлення комунікативної поведінки комунікантів тощо); звукової та аудіовізуальної (магнітофонні та відеозаписи публічних виступів, комунікативних ситуацій у діловій сфері з метою аналізу вербальних та невербальних засобів); символічної у вигляді моделі досліджуваного об'єкта; словесної (образні словесні ілюстрації явищ, життєвих фактів та дій тощо). Правила реалізації принципу наочності навчання: відбирати наочні засоби відповідно до змісту навчального матеріалу; стимулювати пізнавальну діяльність майбутніх менеджерів до самостійного створення наочних засобів.

Особливої уваги заслуговує виокремлення принципу активного сприйняття

інформації. Науковець Ю.Рождественський, характеризуючи сучасну риторику, підкреслює «...вміння швидко сприймати мовлення в усіх видах слова та здобувати потрібні смисли для прийняття оперативних рішень, не давати себе захопити, збити на діяльність, не вигідну собі й суспільству» [182, с. 4]. Активне сприйняття інформації пов'язане з активним слуханням, умінням ставити доречні питання, створює основу для конструктивного діалогу, спонукає до активного мислення та мовотворення. Тому перед викладачем постає завдання сформувати у магістрантів уміння й навички активного сприйняття. Цей принцип реалізується через такі правила: стимулювання магістрантів до активного сприйняття через завдання проблемного, дискусійного характеру; використання методів активного слухання.

4) Педагогічні принципи, спрямовані на зменшення суперечностей, що виникають під впливом людського фактора [97, с. 292]

Принцип діалогічності є провідним етичним принципом гуманістичної педагогіки, яким мають керуватися викладачі у своїй професійній діяльності. Через специфіку риторичної діяльності, яка передбачає здійснення як монологічного, так і діалогічного мовлення, цей принцип знаходить відображення у специфічному принципі гармонізуючого діалогу [51; 152]. На відміну від розвитку інших практичних умінь такому важливому вмінню, як вести діалог, приділяється дуже мало уваги. З цієї причини у студентів у процесі діалогічного спілкування виникає чимало труднощів: проблеми при встановленні контакту, невдале використання аргументів для захисту власної точки зору, невміння слухати, реалізувати мету діалогу тощо. За результатами анкетування, майбутні менеджери за аспектом «характер/стиль устанавлення контакту з аудиторією» оцінили себе так: намагається встановити – 67%, впевнено встановлює – 23%, не прагне встановити – 10%. Отримані результати свідчать про потреби студентів у набутті навичок діалогічного спілкування та розвитку культури діалогу і недостатнім рівнем сформованості відповідних умінь.

Формування у магістрантів культури діалогу в процесі здійснення РД охоплює розвиток таких навичок: висловлювати та аргументовано захищати свою думку, слухати співрозмовника, співпрацювати у діалозі над розвитком ідеї, знаходити

контраргументи, бути емпатійними, володіти діалогічним етикетом та ін. Пропонуємо такі правила реалізації цього принципу: організувати педагогічний процес на засадах суб'єкт-суб'єктних відносин, створення діалогічної атмосфери на заняттях; організувати навчальний процес формування культури діалогу; використовувати тренінгові форми з розвитку діалогічних умінь і навичок як ефективний засіб формування культури діалогу; створювати сприятливу психоемоційну атмосферу занять, що сприятиме зацікавленості та активізації учасників тренінгів з розвитку діалогічних умінь і навичок.

Серед специфічних принципів вважаємо за доцільне виокремити принцип риторизації професійної підготовки. Узагальнену сутність риторизації навчального процесу дослідили науковці С.Мінеєва та інші [103; 141]. У нашому дослідженні принцип риторизації професійної підготовки полягає у переосмисленні процесу професійної підготовки майбутнього менеджера як повноцінного діалогового спілкування за канонами риторики. Правила реалізації зазначеного принципу полягають у відборі навчального матеріалу з метою вилучення гуманітарного потенціалу кожного навчального предмета засобами діалогового спілкування, а також використанні методів і способів спілкування суб'єктів даного процесу, які забезпечують мовленнєву взаємодію.

Отже, на основі проведеного дослідження дійдемо висновку, що процес формування РК має спиратися на загальнодидактичні, а також специфічні педагогічні принципи, зокрема, принципи пріоритету практики, ідеаловідповідності, гармонізуючого діалогу, риторизації професійної підготовки.

Отже, аналіз сучасних наукових парадигм у педагогічній науці (знаннєва, культурологічна, гуманістична) дозволив визначити теоретичні, методологічні та аксіологічні засади щодо реалізації цілісного педагогічного процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Нами обґрунтовано доцільність застосування концепції особистісно-орієнтованого навчання як теоретичної основи формування РК та доведено необхідність організації й реалізації педагогічного процесу формування РК на засадах системного, компетентнісного, контекстного, комунікативно-діяльнісного та знаково-символічного підходів.

Проектування педагогічної технології потребує також аналізу суб'єктів процесу формування РК – викладача та магістранта напряму «Менеджмент».

У педагогіці суб'єктом навчальної діяльності є носій предметно-практичної активності та пізнання, який здійснює зміни в інших людях та самому собі [95, с. 144]. На основі положень учених про те, що суб'єктом педагогічного процесу є індивід певного віку з притаманними йому фізіологічними й психологічними характеристиками, визначимо вікові особливості слухачів магістратури [9; 42; 179].

Так, магістранти, як частина студентства, становлять особливу соціально-психологічну категорію переважно віком 20–23 роки. У психолого-педагогічній літературі більш дослідженими є загальні характеристики студентства, без виокремлення певних етапів. Вважаємо, що студентам-магістрантам притаманними є такі ж характеристики, але з урахуванням певних особливостей.

Учений Б.Ананьєв зазначає, що період студентства є етапом входження у сферу обраної професійно-соціальної діяльності особистості, на який припадає основний період спеціалізації [9, с. 3–12]. За твердженням учених, провідними видами діяльності магістрантів є професійно-навчальна та науково-дослідна [179]. Від студентів бакалаврату магістранти відрізняються більшим проявом самостійності, що пов'язано з певним досвідом виконання навчальної діяльності. Вони достатньою мірою володіють уміннями пошуку, аналізу й критичного осмислення інформації, також обізнані щодо способів її здобуття та прагнуть відстоювати свої погляди.

Визначальною характеристикою магістрантів є професійна спрямованість. Це сприяє їхній активності, інтелектуальному і духовному розвитку як особистості, самостійній і творчій діяльності, прагненню оволодіти професійними знаннями. Пізнавальні інтереси магістрантів також пов'язані з професійною спрямованістю, тому їм, на відміну від студентів бакалаврату, притаманна більш виражена цілеспрямованість. Це проявляється в тому, що студентам магістратури є притаманним бажання знати цілі не тільки на найближчу перспективу, але й на майбутній період.

Магістрантів відрізняють поглиблені спеціальні вміння й знання

інноваційного характеру, вони мають певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань [216, с. 161]. Вони усвідомлюють значущість виконання творчої науково-дослідницької діяльності у майбутній професійній сфері, тому їм притаманний більш високий рівень активності, ініціативності й креативності. Впродовж навчання в бакалавраті у студентів накопичується досвід виконання курсових робіт, кваліфікаційної бакалаврської роботи та інших, їх публічного захисту, вони також мають певний досвід практичного використання навичок монологічного і діалогічного мовлення завдяки участі у студентських наукових конференціях, семінарах, дискусійних клубах, олімпіадах тощо.

Формування РК професійного спрямування має враховувати потреби студента у здійсненні пізнавальної діяльності в процесі вивчення риторики та його готовність у набутті досвіду риторичної діяльності.

Так, результати проведеного анкетування показали, що 100% слухачів магістратури вважає розвиток риторичної компетентності необхідним для своєї майбутньої професії, при цьому 4% респондентів – студентів бакалаврату не вважають розвиток РК за потрібний для себе. Майбутні менеджери, виявляючи свої прагматичні наміри, вбачають у формуванні РК фактор досягнення успіху в майбутній професійній діяльності. Мотивом для 77% опитаних магістрантів є кар'єрне зростання, що на 20% більше, ніж у студентів бакалаврату. Більший відсоток відповідей стосується також мотиву щодо отримання авторитету серед майбутніх колег за допомогою РК (54% магістрантів проти 50% студентів 3-4 курсів).

Переважає більшість як студентів бакалаврату, так і магістратури, чітко уявляють, яким чином вони можуть застосувати риторичні вміння та навички в майбутній професії. Серед прикладів вони зазначили перемовини, презентації, наради, спілкування з діловими партнерами, контрагентами, досягнення поваги або лідерства в колективі, вмиле керування підлеглими, вплив на інформаційно-комунікаційні процеси на підприємстві, встановлення комунікативних зв'язків, аргументоване обґрунтування своєї точки зору, створення образу вмілого

менеджера, згуртування колективу, улагодження конфліктів тощо. Проте, частка магістрантів, що не змогли надати належного прикладу, становить 15% у порівнянні з 22% студентів бакалаврату.

Мотивом формування риторичної компетентності у студентів є також їхнє духовне зростання як особистості. За результатами анкетування, магістранти більшою мірою, ніж студенти бакалаврату, усвідомлюють значущість оволодіння РК задля розвитку своєї духовної сфери (54% проти 39%).

На основі аналізу магістрантів як суб'єктів педагогічної системи можна дійти висновку, що їх характеризують недостатня внутрішня мотивація, їм бракує певних знань з риторики та досвіду виконання риторичної діяльності. Серед особливостей характеристик можна виокремити активну риторичну діяльність у процесі професійно-орієнтованої навчальної та науково-дослідної діяльності (участь у наукових дослідженнях, захист наукових робіт, зокрема, кваліфікаційної роботи тощо).

Процес формування РК у майбутніх менеджерів неможливий без участі іншого суб'єкта педагогічного процесу – викладача. З метою посилення у майбутніх менеджерів професійної спрямованості він має враховувати потреби, інтереси, нахили; спиратися на міжпредметні зв'язки; активізувати їхню пізнавальну активність; використовувати методи і форми навчання, які моделюють ситуації професійної діяльності [97, с. 242].

Для визначення готовності викладачів до формування у майбутніх менеджерів риторичної компетентності їм була запропонована анкета з 10 питань (Додаток Б). В анкетуванні взяло участь 40 викладачів предметів циклу професійно-орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки, а також циклу професійної та практичної підготовки. Проаналізуємо результати анкетування викладачів.

Важливим у формуванні РК є рівняння студентів на викладача як взірця промовця. Так, на питання щодо самооцінки в якості промовця за 10-бальною шкалою, 11% респондентів оцінили себе на «6», 3% – на «7», 56% – на «8», по 15% викладачів поставили собі 9 і 10 балів. Ці результати свідчать про те, що викладачі оцінюють свої риторичні вміння під час навчальної діяльності на середньому та

високому рівнях. Проте, при викладанні навчального матеріалу лише 30% опитаних викладачів дотримується правил і законів риторики, відповідно 70% діє, посилаючись на власний досвід та інтуїцію, що свідчить про недостатню обізнаність щодо теорії риторики.

Викладачі також прагнуть підвищувати свою педагогічну майстерність в якості оратора. Їхні відповіді розподілилися таким чином: 44% опитаних викладачів аналізує виступи відомих ораторів, переймає їх стиль; 33% читає спеціальну літературу, 30% бере участь у тренінгах, семінарах, 70% викладачів рефлексивно оцінює кожен виступ перед студентами.

У процесі навчальної діяльності важливим є встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин між викладачем і студентами. Так, за результатами анкетування, всі респонденти дотримуються демократичного стилю, проте, 44% викладачів надає студентам можливості дискутувати. Це свідчить про дотримання викладачами принципів демократизації й діалогізації навчального процесу.

Формування риторичної компетентності здійснюється також з урахуванням міжпредметних зв'язків. Так, на питання «Яким чином Ви розвиваєте у студентів риторичну компетентність засобами своєї дисципліни?» 93% викладачів навели такі приклади: проведення дискусій, диспутів, презентацій, публічних виступів, зокрема, доповідей на студентських наукових семінарах і конференціях, кейс-стаді, ділових ігор, за допомогою ситуативних вправ, підготовка до захисту наукових робіт, зокрема, кваліфікаційної магістерської роботи; а також власним прикладом.

Аналіз результатів проведених досліджень щодо готовності викладачів до формування риторичної компетентності дозволив дійти висновку, що їх, як суб'єктів педагогічної системи, здебільшого характеризують висока мотивація, цілеспрямованість, бажання самовдосконалюватися в якості промовця. Проте, їм бракує певних знань з риторики, відповідних методичних розробок. Серед вимог до викладачів можна виокремити моделювання ними цілісного педагогічного процесу формування РК, а також вимога бути взірцем ораторської майстерності для студентів, що передбачає постійне самовдосконалення та рефлексію щодо своєї риторичної діяльності.

Отже, здійснивши розгляд науково-методологічних засад дослідження проблеми, перейдемо до питання поетапного розроблення педагогічної технології формування РК у майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Положення, висунуті у підрозділі 1.3. щодо поетапного характеру засвоєння майбутніми менеджерами досвіду риторичної діяльності, дозволили визначити наступні етапи педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмій монологічного мовлення; формування вмій діалогічного мовлення. Реалізація етапів педагогічної технології уможлиблюється за умови організації на кожному з них функціонально повного циклу реалізації навчальної діяльності, який охоплює мотиваційно-цільовий, когнітивно-орієнтувальний, діяльнісно-операційний та оцінно-корекційний мікроетапи [61; 97].

Розкриємо сутність мікроетапів реалізації навчальної діяльності. Так, загальними цілями мотиваційно-цільового мікроетапу є формування мотивації; актуалізація й активізація наявних знань; постановка мети; складання плану діяльності, формування основ орієнтувальної діяльності. Цей мікроетап передбачає формулювання проблеми і можливі варіанти її розв'язання. У викладача здебільшого відсутня інформація щодо початкового рівня знань і вмій магістрантів. Після цього визначаються педагогічні цілі формування РК, критерії та засоби діагностики результатів.

Мотиваційно-цільовий мікроетап є необхідним для формування позитивної мотивації у майбутніх менеджерів. Викладач має викликати у них інтерес до навчального матеріалу; ввести в тематику і проблематику заняття; актуалізувати навчальний матеріал; створити сприятливу атмосферу для спілкування і взаємодії учасників педагогічного процесу. Повідомлення майбутнім менеджерам системи орієнтирів щодо найсуттєвіших аспектів процесу формування РК створить основу для успішної риторичної діяльності в умовах здійснення професійної діяльності. Спільне з магістрантами цілепокладання має стати результатом цього етапу. Завдяки спільної участі у цілепокладанні відбувається їх перетворення на повноправних суб'єктів навчальної діяльності, які самостійно і творчо можуть досягати

поставлених цілей. На цьому мікроетапі викладачу слід використовувати переважно пряме або, в окремих випадках, опосередковане (перспективне) управління та спиратися на такі провідні принципи, як принцип виховного навчання, принцип культури- та ідеаловідповідності та принцип міжпредметних зв'язків.

Важливу роль у формуванні РК на кожному мікроетапі є правильний відбір дидактичних засобів, які використовує викладач у навчальному процесі. Так, на мотиваційно-цільовому мікроетапі до них слід віднести асоціограму, роботу з ключовими термінами; поради очікувань; опитувальники обізнаності магістрантів щодо майбутнього навчального матеріалу; схему міжпредметних зв'язків; проблемні ситуації тощо.

Із стадією орієнтації та цілепокладання пов'язаний когнітивно-орієнтувальний мікроетап. До його загальних цілей належать реалізація зв'язку між етапами навчальної діяльності; розвиток інтелектуальної сфери, ціннісних орієнтацій, процесів саморегуляції. Стадія пізнання включає два етапи: формулювання проблеми і розробка моделі об'єкта. Проблемне ставлення суб'єктів до досліджуваного об'єкта характеризується протиріччями, які виявляють себе під дією різних факторів. На цьому етапі викладач має спільно зі студентами сформулювати проблему і розробити модель об'єкта РК. На когнітивно-орієнтувальному мікроетапі магістранти мають засвоїти нову інформацію та засоби здійснення РД з метою їх подальшого застосування.

Важливою педагогічною умовою підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів є здійснення спільної продуктивної діяльності. Це сприяє зростанню їхньої ініціативи та самостійності, здійсненню переходу від позиції об'єкта управління з боку викладача до участі в управлінні процесом навчання. Дидактичними засобами на даному етапі є система навчально-пізнавальних завдань; схема логічних внутрішньопредметних зв'язків; схема опрацювання теми; інтерактивне читання текстів публічних промов: помітки на полях, стратегія «читаємо/думаємо/обмінюємось ідеями», «таблиця передбачень».

Ознайомившись з новим матеріалом, студенти переходять до діяльнісно-операційного мікроетапу, до змісту якого відносяться використання отриманих

знань на практиці у рамках старого та нового контекстів, уточнення характеристик об'єкта вивчення, детальне засвоєння нової тематичної інформації, активізація введеного лінгвістичного матеріалу (лексичних одиниць і граматичних структур, потрібних для здійснення РД). Характерним для цього етапу є самоуправління магістрантів. Результатом має стати високий рівень сформованої риторичної компетентності професійного спрямування, який дозволяє людині автономно взаємодіяти зі співрозмовниками, аудиторією слухачів.

Найважливішим принципом, якого дотримується викладач в управлінні навчальною діяльністю на даному етапі, є принцип зв'язку теорії з практикою. Спираючись на цей принцип, викладач у навчальному процесі більше уваги має приділити практичному використанню отриманих знань і умінь, тобто тренінговим вправам, рольовим і діловим іграм, тестам, творчим завданням, тобто застосовуються тренувальні методи або методи формування практичних умінь. Їх основу, на відміну від пізнавальних методів, складає зміст мовленнєвої діяльності.

Залежно від потрібного рівня засвоєння риторичних умінь і навичок застосовують репродуктивний або продуктивно-творчий методи. У формуванні умінь і навичок з риторики ефективним є застосування репродуктивного методу, наприклад, відтворення текстів промови у вигляді переказу. Формування у магістрантів умінь зв'язного мовлення здійснюється за допомогою продуктивно-творчого методу. До завдань відносяться: навчально-мовленнєві ситуації, продуктивні мовленнєві вправи, риторичні задачі, створення тексту промови на запропоновану або самостійно обрану тему, написання сценарію проведення дискусії, наукової конференції, рольові ігри на проведення полемічного діалогу, ділові ігри, вправи на засвоєння культури спору, групові дискусії, дебати, ситуації-симуляції; тренінги з риторики та інші.

Завершальним мікроетапом педагогічної технології є оцінно-корекційний. На цьому мікроетапі отримані результати порівнюються з цілями, що були сформульовані на початку. Його цілями є: формування рефлексивних навичок щодо набутих риторичних умінь і навичок, а також власної комунікативної поведінки як оратора; контроль, аналіз і коригування результатів здійснення риторичної

діяльності; діагностика та вдосконалення культури мовлення; набуття досвіду рефлексивної діяльності. До засобів моніторингу на цьому етапі належать: матриця знань і вмінь, бланки експертних оцінок, бланки індивідуальних досягнень, анкети, опитувальники, анкети зворотного зв'язку, рефлексивні картки, графіки прогресу, листи самооцінки та самоконтролю, діагностичні контрольні роботи.

В основі управління навчальною діяльністю на оцінно-корекційному мікроетапі лежить принцип самопізнання – орієнтація на рефлексивне мислення щодо власних ораторських здібностей на базі використання тестів та інших методик. Крім нього, провідними принципами є принцип зворотного зв'язку та діалогічної взаємодії.

На основі вище викладених положень представимо модель педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки на рис. 2.1.

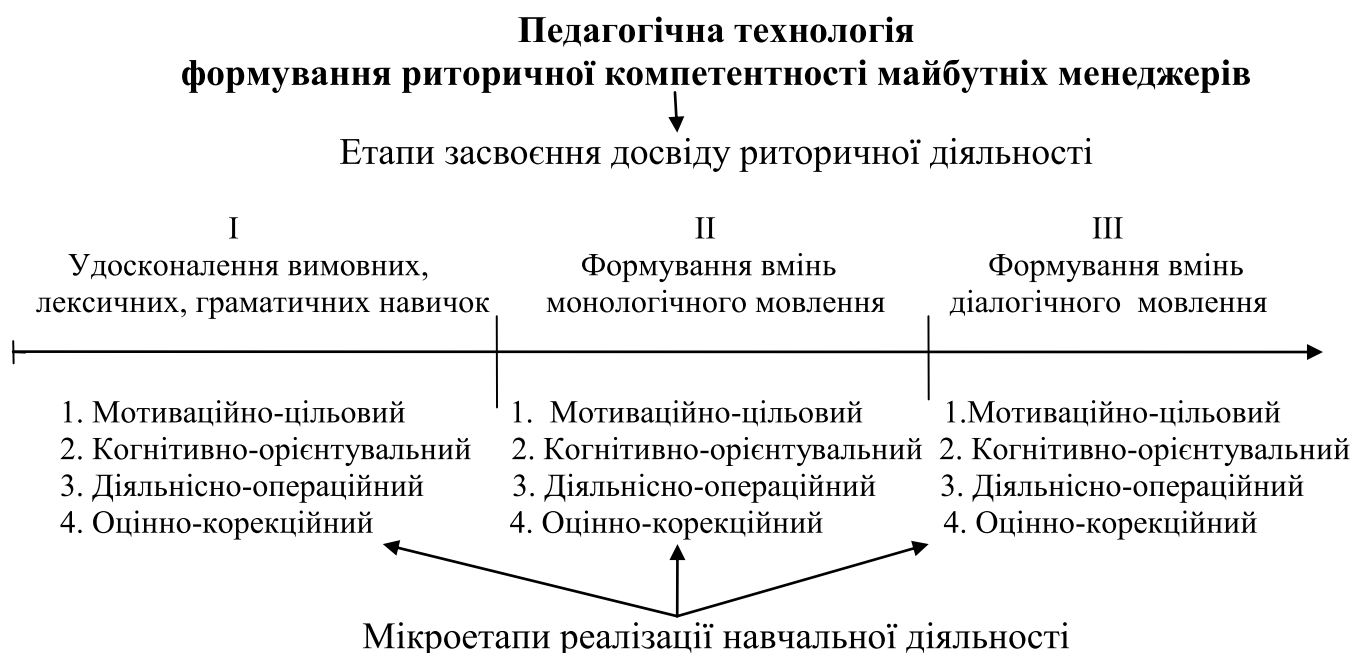

Рис. 2.1. Модель педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

Отже, аналіз сучасних парадигм у педагогічній науці (гуманістична, культурологічна, знаннєва) дозволив визначити теоретичні, методологічні та аксіологічні орієнтири щодо реалізації цілісного педагогічного процесу формування

РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Обґрунтовано доцільність застосування концепції особистісно-орієнтованого навчання як теоретичної основи формування РК; доведено необхідність організації й реалізації педагогічного процесу формування РК на засадах системного, компетентнісного, контекстного, комунікативно-діяльнісного та знаково-символічного підходів. Аналіз педагогічних принципів виявив необхідність доповнення класичних дидактичних принципів специфічними принципами формування РК – пріоритету практики, ідеаловідповідності, гармонізуючого діалогу, риторизації професійної підготовки.

Парадигмальний і концептуальний аспекти педагогічного дослідження слугують основою для проектування педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Схарактеризовано суб'єктів педагогічного процесу формування РК викладача та магістранта. Основним завданням викладача є моделювання цілісного педагогічного процесу. Крім того, він має бути взірцем ораторської майстерності для студентів, що передбачає рефлексію і постійне вдосконалення риторичної діяльності. Магістранта відрізняє активна риторична діяльність у процесі професійно-орієнтованої навчальної та науково-дослідної діяльності.

Таким чином, досліджено теоретико-методологічні засади розроблення педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури, зокрема, наукові парадигми, підходи та принципи, що складають підґрунтя для проектування ПТ; надано характеристику суб'єктам процесу формування РК, теоретично обґрунтовано етапи ПТ, спроектовано її модель.

2.2. Цілі та зміст формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

До складу структури педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури входять такі елементи, як цілі, зміст, методи, форми та засоби. Перейдемо до детального розгляду цілей як складника ПТ і виокремимо їх особливості.

У науковій літературі мету сформульовано як «усвідомлений образ, корисний результат, який має бути досягнутий в результаті свідомої діяльності» [196, с. 37]. Від мети залежать засоби виконання діяльності, а також досягнення відповідного результату. Специфікою навчальної мети, за твердженням Ю.Пассова, є її соціальна детермінованість, тобто відповідність певному соціальному замовленню, а також її детермінуючий характер в організації навчального процесу [160].

У педагогічному процесі мета має відповідати таким критеріям, як ієрархічність, діагностичність і технологічність. Розглянемо ці критерії докладніше.

Науковець Б.Гершунський у своєму дослідженні говорить про необхідність орієнтування кожного викладача на «ієрархічно вищі цінності й цілі, декомпозиція (конкретизація) яких дозволяє педагогу-практику побачити найвищий смисл, соціальну значущість своєї нелегкої праці» [47, с. 125].

Ієрархія цілей існує також відповідно до ієрархічної побудови педагогічної системи: цілі індивідуальної педагогічної системи, цілі педагогічної системи академічної групи студентів, цілі навчального закладу, цілі системи освіти. На основі результатів опрацювання наукової літератури з дослідження процесу цілепокладання визначимо ієрархію мети формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів.

Головну мету освіти відображено в державних документах: Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. [71; 72; 150]. Узагальнюючи формулювання, визначимо її як завдання передачі соціального досвіду від попереднього покоління наступному, що передбачає орієнтацію педагогічного процесу на засвоєння загальнолюдських цінностей; створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України, виховання поколінь, здатних навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. На основі головної мети освіти формуються цілі педагогічних систем нижчих рівнів. Так, вищий навчальний заклад «забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність» [75, с. 2].

Вищий навчальний заклад економічного профілю забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку майбутнього економіста. Наприклад, місією Харківського національного економічного університету є «формування творчої, всебічно розвинутої особистості, справжнього професіонала для наукової та практичної роботи в сфері суспільно-економічної діяльності з метою підвищення рівня та якості життя людей і прогресивного розвитку суспільства» [170, с. 221]. Стратегічною метою розвитку університету є «підвищення якості підготовки фахівців до рівня, який забезпечить їм можливість зайняти гідне місце в соціумі й успішно працювати за фахом...» [170, с. 221].

Цілі вищого навчального закладу втілюються в навчальні плани, програми навчальних дисциплін. На рівні окремого факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» та міждисциплінарному рівні цілепокладання відбувається в процесі розроблення педагогічної системи формування РК. Кожній галузі знань притаманною є наявність загальної мети. Згідно з дослідженнями науковців, загальна мета навчання будь-якої навчальної дисципліни характеризується наявністю освітнього, розвивального і виховного аспектів. Освітня мета спрямована на засвоєння студентами необхідних знань, а також набуття відповідних навичок і вмінь. Розвивальна мета передбачає розвиток когнітивної сфери магістрантів, їхнього мовлення та творчих здібностей. Виховна мета полягає у формуванні світогляду, моральних якостей і естетичної культури [133, с. 11].

На кожному занятті відбувається декомпозиція загальної мети на конкретні цілі, кожна з яких відповідає окремій частині навчального матеріалу. Визначення цілей поточної навчальної діяльності здійснюється на основі структуризації змісту дисципліни у вигляді детального переліку тем, які слугуватимуть орієнтиром для цілепокладання. Викладачеві необхідно розробити засоби діагностики засвоєння магістрантами навчального матеріалу. За Р.Мартіновою, на рівень засвоєння магістрантами повного обсягу навчального матеріалу впливає ступінь успішності реалізації конкретних цілей навчальної діяльності, правильна їх постановка, що полягає:

- у відповідності навчальної мети розумовим здібностям студентів, а також

умовам навчання;

- у співвідношенні всіх конкретних освітніх цілей з узагальненими, що забезпечує відповідність кожної частини навчального матеріалу з усім, що підлягає засвоєнню;

- у змістовій залежності кожної наступної конкретної освітньої мети від попередньої, що зумовлює і лінгвістичну залежність кожної наступної частини навчального матеріалу від попередньої;

- у передбаченні кожної наступної конкретної освітньої мети, завдяки чому можна визначити перспективу практичного застосування кожної частини навчального матеріалу;

- «у можливості висування кожної наступної конкретної освітньої мети за умови успішної реалізації попередньої» [133, с. 19–20].

Головною метою педагогічного процесу формування РК є формування особистості, здатної здійснювати ефективну риторичну діяльність, тому розгляд поняття «особистість» наближає до визначення його цілей. В.Беспалько щодо цілепокладання стверджує, що «чітке уявлення щодо структури особистості – необхідна умова для діагностичної постановки цілей виховання і розробки об'єктивних методів контролю якості її формування» [24, с. 39].

Метою педагогічного процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки є інтегративний розвиток мотиваційного, концептуально-когнітивного, комунікативно-діяльнісного й рефлексивного компонентів досвіду особистості. Визначення цілей здійснюється у відповідності до наведених компонентів. Так, цілями на рівні мотиваційного компонента є формування мотивів та вольового прояву суб'єкта до здійснення риторичної діяльності, його моральних принципів; концептуально-когнітивного компонента — засвоєння системних знань з риторики та способів здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформації, системно-творчий підхід до її відбору; на рівні комунікативно-діяльнісного компонента – набуття досвіду реалізації риторичних умінь і навичок у професійній сфері; рефлексивного – рефлексії та оцінювання набутого досвіду виконання риторичної діяльності.

Указана вище мета педагогічної діяльності є загальною, але, оскільки одним з критеріїв мети є технологічність, на кожному етапі педагогічної технології формування риторичної компетентності проектуються окремі цілі. З метою стимулювання навчальної й творчої активності магістрантів постановка зовнішніх цілей з боку викладача має враховувати їхні внутрішні цілі, тобто необхідним є спільне цілепокладання.

Розглянемо цілі на кожному мікроетапі педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Так, на мотиваційно-цільовому мікроетапі цілями викладачів є формування у майбутніх менеджерів інтересу, позитивної мотивації до вивчення об'єкта риторичної діяльності; діагностування їхніх наявних знань щодо об'єкта риторичної діяльності, риторичних умінь, а також їх актуалізація й активізація; орієнтування щодо наявних сучасних проблем розвитку риторики та можливої участі в їх дослідженні; розкриття міжпредметних зв'язків риторики з іншими навчальними дисциплінами; створення умов для усвідомлення магістрантами важливості навчального матеріалу; їх залучення до спільного цілепокладання; створення сприятливої емоційно-психологічної атмосфери; складання плану діяльності на наступні етапи; орієнтування щодо методів та прийомів навчання; формування у них орієнтувальної основи діяльності (ООД). Цілі слухачів магістратури на цьому мікроетапі охоплюють сприйняття й усвідомлення важливості навчального матеріалу; актуалізацію наявних знань й риторичних умінь; співвіднесення завдання з наявним досвідом і знаннями; прийняття цілей викладача й висунення власних; складання плану діяльності на певний проміжок часу.

До загальних цілей когнітивно-орієнтувального мікроетапу належать: реалізація зв'язку між етапами навчальної діяльності, розвиток інтелектуальної сфери, ціннісних орієнтацій, процесів саморегуляції, оволодіння й засвоєння нових предметних знань, а також способів навчальної й предметної діяльності; набуття досвіду пізнавальної діяльності; розвиток умінь щодо застосування розумових операцій; побудова моделі об'єкта.

Цілями діяльнісно-операційного мікроетапу є спільна діяльність на основі

активного та інтерактивного навчання; створення на заняттях рефлексивно-дослідницького середовища, формування у майбутніх менеджерів досвіду здійснення риторичної діяльності в стандартних та нестандартних комунікативних ситуаціях, набуття навички самоуправління.

На оцінно-корекційному мікроетапі викладачі ставлять за мету сформувати у магістрантів навички оцінювання рівня власної риторичної діяльності та вироблення шляхів її вдосконалення; відстежувати результати діяльності майбутніх менеджерів за допомогою контролю, аналізу та коригування; здійснювати позитивний зворотний зв'язок. Цілями слухачів магістратури напряму «Менеджмент» при цьому є набуття досвіду рефлексивної діяльності; формування ціннісного ставлення до результатів здійснення власної РД та РД співрозмовника.

Окрім критеріїв ієрархічності й технологічності, мета педагогічного процесу формування РК майбутніх менеджерів має бути діагностичною. З метою діагностики рівня сформованості РК ми дотримуємось теорії В.Беспалька щодо застосування таких параметрів цілісного педагогічного процесу, як якість засвоєння знань і характеристик особистісних якостей студентів [24].

Для успішної професійної діяльності магістрантам необхідні повноцінні знання, які забезпечують сукупність усіх якостей знань. У нашому дослідженні серед якостей знань, які найбільшою мірою виявляються у типових комунікативних ситуаціях здійснення риторичної діяльності у професійній сфері, вважаємо за доцільне виокремити повноту, гнучкість і оперативність. Повнота знань означає володіння магістрантами повним обсягом знань щодо теоретичних положень і понять стосовно об'єкта вивчення. З метою її діагностики застосовують контрольні завдання та тести. Гнучкість знань характеризується вмінням знаходити варіативні способи застосування знань у змінених умовах. Володіння гнучкістю передбачає оперативність знань – уміння використовувати знання в стандартних ситуаціях.

У процесі оцінювання якості засвоєння певного обсягу змісту знань з боку студентів у викладача виникають утруднення в об'єктивному їх оцінюванні. В.Беспалько констатує, що «визначення якості засвоєння є непрямим виміром, який здійснюється лише через виявлення якості виконання учнями відповідної

діяльності» [24, с. 53]. З цієї причини виникає можливість опису цілей через показники ступеня майстерності в процесі діяльності, яку вони виконують на основі навчальної інформації.

Аналізуючи процес засвоєння знань, відомий дидактик І.Лернер [123] запропонував розрізнати три їх рівні: перший рівень – первинне засвоєння, розпізнавання, відтворення; другий рівень – застосування у знайомій ситуації (за зразком); третій рівень – застосування в незнайомій ситуації (творче).

Ми дотримуємося точки зору вчених, які виділили у структурі засвоєння знань 5 рівнів репродуктивної та продуктивної діяльності, включаючи нульовий. Рівні засвоєння знань відрізняються один від одного ООД, яка охоплює правила та методи виконання діяльності або окремих її операцій. За застосуванням алгоритму до об'єкта вивчення можна діагностувати ступінь самостійності здійснення діяльності. Це дає підґрунтя для диференціації репродуктивної і продуктивної діяльності.

Представимо діагностику рівнів засвоєння риторичних знань та вмінь за зовнішніми ознаками діяльності у вигляді наступних п'яти послідовних рівнів засвоєння, які відображають розвиток досвіду майбутнього менеджера в процесі формування РК (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Діагностика рівнів засвоєння риторичних знань та вмінь
за зовнішніми ознаками діяльності**

№	Вид діяльності	Рівень засвоєння знань	Зовнішні ознаки	Приклади завдань	Примітка
1	2	3	4	5	6
0	Репродуктивна	Розуміння	Застосування повної ООД: підведення під поняття за допомогою представлених ознак і поопераційних правил дій	Визначення, ідентифікація риторичних понять Приклад: Визначте, чи є даний текст публічним виступом.	Надано дефініцію та текст публічного виступу
1		Репродуктивне розпізнавання	Виконання завдань з опорою на інструкцію, тобто задано вихідні та кінцеві продукти алгоритмічної ООД	Перелік, класифікація, упорядкування, відбір потрібних риторичних понять. Приклад: Надайте поетапну структуру побудови публічного виступу.	

1	2	3	4	5	6
2		Репродуктивна алгоритмічна діяльність	Виконання завдань на репродуктивну діяльність із застосуванням лише вихідних даних щодо ООД (відтворювання та її застосування у типових ситуаціях)	Систематизація, схематизація риторичних понять; виклад з аналізом, що містить відомі положення; переказ інформації у первинному вигляді та послідовності Приклади: 1) Складіть таблицю, що відображає зв'язки риторики з іншими науковими дисциплінами. 2) Проаналізуйте даний публічний виступ за схемою.	Надано схему аналізу, текст публічного виступу
3	Продуктивна	Продуктивна евристична діяльність	Самостійне відтворення та перетворення засвоєної інформації про ООД, продукування суб'єктивно нової інформації про об'єкти, застосування засвоєної інформації у типових ситуаціях на основі відомих методів діяльності, але в нових умовах	Порівняння запропонованих текстів із зразком; створення тексту промови за зразком тощо Приклади: Підготуйте доповідь на тему господарчої діяльності підприємства у 2014 році, спираючись на зразки минулих років.	
4		Продуктивна творча діяльність	Самостійне створення ООД, діяльність у нетипових ситуаціях – пошукова дослідницька діяльність	Аналіз комунікативної ситуації; аналіз, редагування, інтерпретація, оцінювання, створення текстів промов тощо. Приклади: 1) Підготуйте доповідь на обрану тему. 2) Організуйте дискусію за обраною темою.	Студенти самостійно обирають теми

На основі співставлення отриманих результатів з визначеними на початку цілями викладач отримує інформацію щодо стану навченості магістрантів та, за необхідності, здійснює коригування окремих ланок педагогічного процесу. Після визначення педагогом цілей, що мають бути досягнуті в процесі формування РК майбутніх магістрів з менеджменту, здійснюється перехід до відбору змісту.

Розглянемо позиції, що склалися у педагогіці щодо визначення сутності

змісту. По-перше, зміст освіти має забезпечити передачу та засвоєння суспільного досвіду, мовленнєвої культури. Він являє собою ту частину «суспільного досвіду поколінь, яка відбирається у відповідності до поставленої мети розвитку людини та передається їй у вигляді інформації» [21, с. 48].

На думку вченого Л.Гур'є [58, с. 68], для проектування змісту професійної підготовки фахівця необхідно розробити концептуальну модель. В якості найбільш придатної він вважає тезаурус. Згідно з цією концепцією, всі поняття природної мови, які слугують для опису навколишнього світу, являють собою загальний тезаурус світу, що відображає загальний обсяг знань людства. На основі загального тезаурусу можна скласти ієрархію тезаурусів із різних наук, кожному з яких відповідає своя мова науки. Будь-який індивідуум є носієм інформації, володіє вихідним особистісним тезаурусом та виконує функції отримувача семантичної інформації. Оптимальність процесу передачі інформації між людьми визначається спільністю їхніх індивідуальних тезаурусів, що виражається у спільності мови.

У педагогіці поняття «тезаурус» пов'язують з інформаційно-семантичною моделлю навчання. Навчальний процес являє собою сукупність семантичних процесів, які здійснюються у певному мовному середовищі. До складу останнього входить велика кількість елементарних понять (законів, методів, проблем, наукових фактів), зв'язки між ними (аналіз, синтез, конкретизація, абстракція, інтерпретація, формалізація, моделювання, аналогія, дедукція, індукція тощо).

Мовне середовище, сформоване у викладача і трансформоване до певної взаємопов'язаної системи термінів – тезаурусу, передається далі студентам. Навчання, таким чином, можна інтерпретувати як розширення індивідуального тезаурусу студента в процесі включення до нього нової інформації, а завданням викладача є формування тезаурусу фахівця.

Учені І.Лернер і М.Скаткін [122, с. 62] зазначають про неправомірність обмеження соціального досвіду лише сумою знань, які підлягають засвоєнню. Науковці вказують на те, що цей досвід включає чотири елемента, кожен з яких являє специфічний вигляд змісту освіти:

- знання про природу, суспільство, техніку, мислення та засоби діяльності;

- досвід здійснення відомих засобів діяльності (вміння й навички);
- досвід творчої, пошукової діяльності з вирішення нових проблем, що потребують самостійного втілення раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових засобів діяльності на основі вже відомих;
- досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його прояв у ставленні до навколишнього світу.

Розглянемо зміст на рівні кожного компонента РК. Досвід емоційно-ціннісного ставлення як складник змісту формування РК втілюється у мотиваційному компоненті. Він пов'язаний з потребами майбутніх менеджерів-магістрантів у формуванні РК, мотивів здійснення РД. Зміст зазначеного компонента має включати комплекс завдань з формування цінності РК у майбутній професійній діяльності та вольового прояву особистості до набуття та вдосконалення своїх ораторських здібностей.

У концептуально-когнітивному компоненті РК втілюється опанування теоретичних знань щодо об'єкта вивчення – РК. Окрім певного обсягу знань він охоплює також способи здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформаційного матеріалу, системно-творчий підхід до його відбору.

Під час магістерської підготовки майбутні менеджери мають ознайомитися з філософським, культурологічним, психологічним, лінгвістичним аспектами сутності РД, а також засвоїти закономірності соціальної комунікації. У зв'язку з докладним аспектним аналізом РД в підрозділі 1.2 наведемо окремі положення.

Так, філософський аспект включає ознайомлення магістрантів з роллю мови та мовлення як засобу утворення суспільних відносин і суспільства в цілому; риторикою як інструментом пізнання внутрішньої, духовної сутності людини; засадами філософії діалогу; етичний принцип спілкування. Опанування культурологічного аспекту передбачає розуміння риторики як універсального явища культури, основи духовної культури суспільства; усвідомлення тексту як явища культури; формування уявлення про загальнокультурний та національний риторичний ідеал, зокрема, в сфері бізнесу.

Важливу роль у процесі формування РК відіграє психологічна підготовка магістрантів. Їм необхідно знати проблеми, які можуть виникати в процесі здійснення РД. Психологічний аспект змісту концептуально-когнітивного компонента РД магістрантів з менеджменту охоплює усвідомлення мови як важливої умови формування самосвідомості; знання фазного перебігу РД, знання індивідуально-типологічних особливостей особистостей як суб'єктів спілкування – представників вітчизняної або іноземної бізнес-культури, їхні можливі емоційні реакції; знання причин виникнення утрудненого спілкування (труднощів, збоїв, бар'єрів, конфліктів, перепон тощо) і можливі дії з його подолання; знання основ конструктивної критики та самокритики; знання правил і прийомів ефективного слухання; знання про адекватне застосування невербальних засобів комунікації.

Оскільки РД являє собою мовленнєву діяльність та відбувається із застосуванням вербальних і невербальних засобів, важливого значення набуває лінгвістичний аспект сутності РД. Він охоплює комплекс таких знань і способів виконання дій: знання в галузі мовознавства, правила побудови усного мовлення, як монологічного, так і діалогічного; знання про риторику як науку про ефективне спілкування, знання етичних, комунікативних мовленнєвих норм, знання щодо логічних способів аргументації доказів; знання методики підготовки матеріалу мовлення; знання норм культури та техніки мовлення тощо. На засвоєння студентами змісту РК суттєво впливають значущі якості мовної особистості: багатство розмовного лексикону, граматичної побудови мови, сформованість жанрового мислення, усвідомлення логічних зв'язків у висловлюванні, відчуття стилю мовлення тощо.

Опанування майбутніми менеджерами знань у галузі соціальних комунікацій передбачає оволодіння їх специфікою на мікро- та мідікомунікаційному рівнях як всередині організації, так і поза її межами. Цей аспект охоплює також обсяг знань щодо видів і норм ділового спілкування, можливих комунікативних ситуацій, функціональних стилів, технології організації й проведення презентацій, ділових нарад, засідань, дискусій, брифінгів, комерційних перемовин тощо. Крім того, майбутній менеджер має володіти знаннями з розв'язання конфліктних ситуацій у

колективі, зокрема, міжособистісних, міжгрупових та конфліктів між особистістю та групою.

Оволодіння вміннями й навичками виконання РД, а також набуття досвіду творчо-пошукової діяльності як елементів змісту формування РК реалізується через комунікативно-діяльнісний компонент РК. Він пов'язаний із досвідом реалізації риторичних знань, умінь і навичок у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності майбутнього менеджера. Зміст зазначеного компонента має включати комплекс завдань з розвитку техніки мовлення, культури мовлення, формування вмінь монологічного та діалогічного мовлення. Детальний перелік умінь і навичок з риторики, якими має оволодіти майбутній менеджер, надано в підрозділі 1.2.

Зміст рефлексивного компонента РК має охоплювати комплекс завдань з метою виявлення й аналізу власних відчуттів, власного та стороннього досвіду комунікативної взаємодії зі співрозмовниками у професійній сфері, припущених при цьому помилок й нарощування цінного досвіду виконання риторичної діяльності.

Отже, особливості змісту процесу формування РК майбутніх менеджерів виявляються на рівні кожного з компонентів: мотиваційного, концептуально-когнітивного (філософський, культурологічний, психологічний, соціокомунікаційний, лінгвістичний аспекти), комунікативно-діялісного та рефлексивного.

Розглянутий зміст формування РК реалізується у навчальному процесі через зміст конкретних навчальних предметів, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки магістра з менеджменту, тобто важливого значення набуває посилення міжпредметних зв'язків і організація процесу професійної підготовки майбутніх менеджерів на основі риторизації.

Вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури потребує інтегрованої підготовки, що забезпечується врахуванням міжпредметних зв'язків. Необхідність інтеграції змісту дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» обґрунтовано у підрозділі 1.3. У процесі підготовки майбутніх менеджерів формування РК

здійснюється засобами таких професійно орієнтованих дисциплін, як «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Ділова іноземна мова» (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Міжпредметні зв'язки процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури

Окрім реалізації міжпредметних зв'язків ефективно вирішення означеної проблеми здійснюється також через організацію факультативного курсу «Риторика професійного спрямування», що складається з лекційних і практичних занять та має чітко виражену професійно-практичну спрямованість. В основу його організації покладено блочно-модульний підхід [126].

Факультативний курс «Риторика професійного спрямування складається із трьох змістових модулів: «Техніка і культура мовлення», «Формування вмінь монологічного мовлення в професійній сфері» та «Формування вмінь діалогічного мовлення в професійній сфері» (Додаток В). Кожен модуль включає цільовий блок (визначення мети і завдань вивчення конкретного модуля), змістовий блок (основні смислові одиниці, що становлять сутність певного розділу навчальної дисципліни), операційний блок (уміння й навички, що формуються у процесі опанування модулем), методичний блок (вказівки, рекомендації щодо самостійної роботи), контрольний блок (контрольні запитання, завдання, тести з метою

перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу). Формування РК у процесі вивчення кожного модуля здійснюється за мікроетапами інваріантної педагогічної технології.

Риторичній діяльності притаманний метапредметний характер, тому курс для студентів магістратури «Риторика професійного спрямування» має інтегрувати професійний тезаурус майбутніх менеджерів-магістрантів, сформований у процесі бакалаврської та магістерської підготовки.

На основі вище викладених положень представимо зміст педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Змістова частина педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

Етап	Навчальна дисципліна	Дидактичні засоби	Знання, вміння, навички	Особистісні якості
1	2	3	4	5
Удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок	Риторика професійного спрямування Теми: «Техніка мовлення», «Культура мовлення»	-асоціограми, -тренувальні вправи, -рольові ігри, - рефлексивні картки, - графіки прогресу	Знання складових техніки мовлення і володіння диханням, голосом, дикцією, інтонацією, паузацією. Знання складових культури мовлення (правильність, точність висловлення, комунікативна доцільність, логічність, ясність та доступність викладу, виразність, естетичність, доречність), поняття мовленнєвого етикету і його дотримання.	Умотивованість та вольовий прояв до набуття/вдосконалення техніки/культури мовлення. Здатність до рефлексивного аналізу вимовних та лексикограматичних навичок.

1	2	3	4	5
<p>Формування вмінь монологічного мовлення</p>	<p>Риторика професійного спрямування Теми: «Основи ораторської майстерності», «Композиція промови», «Взаємодія оратора та аудиторії», «Мистецтво відповідати на питання», «Проведення презентацій».</p> <p>Ділова іноземна мова Теми: «Management», «Brand Management», «Marketing», «Advertising», «Presentations».</p> <p>Міжнародний маркетинг Теми: «Міжнародні маркетингові дослідження», «Міжнародні маркетингові комунікації»</p> <p>Інвестиційний менеджмент Теми: «Інформаційне та організаційне забезпечення інвестиційного менеджменту», «Методологія проектування інвестиційної стратегії підприємства», «Іноземні інвестиції в Україні».</p> <p>Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності Теми: «Організація управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні», «Стратегічний менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Техніко-економічне обґрунтування доцільності створення спільного підприємства».</p>	<p>-асоціограми, - читання/створення текстів промов, - перекази, - рольові ігри, - ділові ігри, - проблемно-ситуативні завдання, - презентації, - створення проектів, - рефлексивні картки, - графіки прогресу</p>	<p>Знання щодо категорій риторики, риторичного інструментарію, оперативне й гнучке застосування знань з риторики за зміни ситуації; навички з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчий підхід до його відбору з метою підвищення рівня РК; активний стиль комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією, вміння добирати переконливі засоби аргументації, вміння доречного застосування невербальних засобів комунікації.</p>	<p>Умотивованість та вольовий прояв до набуття/вдосконалення вмінь монологічного мовлення в професійній сфері. Здатність до рефлексивного аналізу рівня вмінь монологічного мовлення.</p>

1	2	3	4	5
Формування вмінь діалогічного мовлення	<p>Риторика професійного спрямування Теми: «Основи полемічної майстерності», «Слухання як вид мовленнєвої діяльності», «Невербальні засоби комунікації», «Ділові перемовини».</p> <p>Ділова іноземна мова Теми: «Meetings», «Banking», «Management», «Business and the Environment».</p> <p>Інвестиційний менеджмент Теми: «Іноземні інвестиції в Україні», «Перспективи розвитку фінансового ринку інвестицій в Україні».</p> <p>Міжнародний маркетинг Теми: «Соціально-культурне середовище міжнародного маркетингу», «Вибір зарубіжних ринків».</p> <p>Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності Теми: «Пошук і оцінка закордонних партнерів».</p>	<p>-асоціограми, - продуктивні мовленнєві вправи, -вправи на засвоєння культури спору, -рольові ігри, -ділові ігри, - проблемно-ситуативні завдання, -ситуацій-симуляції, - проведення дискусій/дебатів, - рефлексивні картки, - графіки прогресу.</p>	<p>Знання щодо категорій діалогічного мовлення, ведення ділових перемовин. Дотримання активного стилю комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією; уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; уміння добирати переконливі засоби аргументації; уміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації.</p>	<p>Умотивованість та вольовий прояв до набуття/вдосконалення вмінь діалогічного мовлення в професійній сфері. Здатність до рефлексивного аналізу рівня вмінь діалогічного мовлення.</p>

Отже, здійснено розгляд таких складників процесу формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістратури, як цілі та зміст. Визначено, що головна мета – формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки – втілюється в цілях на рівні кожного з компонентів РК: мотиваційного (формування мотивів, вольового прояву до здійснення РД), концептуально-когнітивного (засвоєння системних знань з риторики та способів здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформації, системно-творчий підхід до її відбору); комунікативно-

діяльнісного (набуття досвіду реалізації риторичних умінь і навичок у професійній сфері); рефлексивного (формування рефлексії стосовно РД).

Особливості змісту виявляються у спецкурсі «Риторика професійного спрямування» та міждисциплінарному характері формування РК на рівні кожного з компонентів РК засобами навчальних дисциплін: «Міжнародний маркетинг», «Інвестиційний менеджмент», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Ділова іноземна мова».

2.3. Методи, форми і засоби формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

Означені в підрозділі 2.2. цілі та зміст досягаються і реалізуються за допомогою методів навчання. У наукових дослідженнях щодо формування мовленнєвих навичок студентів підкреслюється важливість упровадження інтерактивного підходу в педагогічний процес ВНЗ як складової сучасних інноваційних технологій [40; 81; 91–93; 135; 183]. Оскільки РД є за своєю сутністю мовленнєвою, вважаємо використання інтерактивних методів навчання ефективним у вирішенні проблеми дослідження.

У процесі аналізу найбільш ефективних методів задля підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів ми мали спиратися також на специфіку їх професійної діяльності, ситуаційну концепцію в менеджменті [84]. Ця концепція передбачає можливість глибокого аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку підприємства, систематизації можливих варіантів організаційної поведінки людей і синтезу оптимальних для ситуації управлінських рішень. Значним внеском цієї концепції є те, що вона орієнтує магістрантів на ситуаційне мислення з урахуванням об'єктивних умов функціонування, містить рекомендації з використання конкретних методів для прийняття рішень в конкретних ситуаціях. Ситуаційний підхід вироблює в практичному менеджменті усталені навички глибокого аналізу.

З урахуванням ситуаційної концепції у практичному менеджменті використовуються: метод ділових (управлінських) ігор, метод господарчих

ситуацій, вирішення практичних задач менеджменту, метод контрольних тестів. Аналіз представлених інструментів дозволив дійти висновку про ефективність перших двох у вирішенні проблеми дослідження. По-перше, їх використання спрямовано на опанування магістрантами навичок і вмінь у підготовці та прийнятті управлінських рішень. По-друге, їх застосування передбачає паралельний розвиток риторичних умінь і навичок, їх оперативного та гнучкого застосування в нестандартних ситуаціях, уміння встановлювати комунікативну взаємодію під час роботи в команді.

Розглянемо використання такого методу формування РК майбутніх менеджерів, як ділові ігри [84]. Особливістю ділової гри є створення професійної ситуації, максимально наближеної до реальної. Вчений В.Рибальський зазначає: «В діловій грі відображаються реальні взаємозв'язки, що дійсно фігурують у системі управління, ті ситуації, які відбулися в минулому, спостерігаються сьогодні або можуть утворюватися в майбутньому. Правила управлінської гри не вигадуються, а є результатом глибокого аналізу функціонування реальних об'єктів» [80, с. 16].

Науковці Я.Бельчиков та М.Бірштейн акцентують увагу на пізнавальній меті і творчому характері ділових ігор: «Ділова гра імітує цілком конкретні умови виробництва, діяльність і відносини працівників. Її учасники мають ставити на передній план не ігрову мету, а пізнавальну (точніше, самовиховну). ... Насамкінець, учасники створюють, розігрують і розв'язують проблемні ситуації, спілкуючись один з одним» [22, с. 17].

У ділових іграх моделюються комунікативні ситуації професійної діяльності менеджера. Завдяки наближенню їх змісту до майбутньої професійної сфери відтворюється відповідне комунікативне середовище; студенти мають можливість практично застосовувати теоретичні знання із спеціальних дисциплін та набуті знання з риторики, оволодівати досвідом роботи в команді, проявляти навички роботи з аудиторією.

Крім ділових ігор особливої значущості набуває метод ситуаційного навчання, або кейс-стаді, який визначає спрямованість на формування вмінь правильно інтерпретувати ситуацію, знаходити альтернативні рішення, передбачати ймовірні

наслідки та робити остаточні висновки. Завдяки використанню кейсів у магістрантів, окрім розвитку аналітичної здатності, формуються ораторські вміння, вміння ставити питання, критичне мислення, виховується поважне ставлення до чужої думки, виробляється інтуїція.

Застосування системи методів, що використовуються під час проведення ділових ігор та кейс-стаді, забезпечує не тільки засвоєння навчальної інформації, набуття досвіду здійснення творчої діяльності, а, насамперед, формування особистості фахівця, його соціально і професійно важливих якостей.

Критерієм ефективності роботи менеджера є якість управлінських рішень, які він приймає в процесі реалізації кожної зі своїх функцій. Тому особливого значення набуває використання методу мозкової атаки. Мозкова атака є методом підсилення творчого підходу шляхом стимулювання генерування ідей у процесі обговорення. Цей метод передбачає прийняття рішення на основі індивідуальних думок членів колективу і полягає у висуванні ідей кожного з них. Вибираються найкращі пропозиції та вирішується, які з них можна реалізувати.

Професійна діяльність менеджера передбачає проведення різноманітних презентацій, зокрема, презентації колегам інформації щодо досягнутого прогресу в роботі, інформування керівництва про успіхи відділу, представлення нового виду продукції тощо, також розроблення різноманітних проектів. Тому особливого значення набуває метод презентацій і проектів. Завдяки особливостям цих методів – стислості і чіткій структурованості викладу, інтерактивності, наявності сценарію, перебігу у вигляді єдиної системи – у майбутніх фахівців формуються ораторські здібності [63].

Ефективним при вирішенні проблеми розвитку зв'язного мовлення є використання методу «блайднес», який передбачає опрацювання кожним магістрантом окремої частини тексту, її переказом іншим членам групи і розташуванням у правильній послідовності прослуханих уривків з метою отримання зв'язного тексту.

Невід'ємною частиною майбутньої професійної діяльності менеджера є обговорення ділових питань у колективі, на засіданнях груп або комісій, участь у

ділових зібраннях і нарадах, які проводяться переважно у вигляді дискусій. Тому особливе місце у професійній культурі майбутнього фахівця посідає полемічна культура і культура діалогу. Публічне обговорення гострих, соціально значущих питань професійного характеру дозволяє здобувати знання шляхом міркувань і роздумів, спільного обговорення проблеми, пошуків оптимального та конструктивного рішення.

Ефективним інтерактивним груповим методом при вирішенні цих завдань стає дискусійний метод [66]. Участь у дискусії формує у майбутніх менеджерів культуру діалогу, вміння вести дискусію, розвиває суб'єктивну активність й уміння слухати, тренує стратегію пошуку ідей, дає можливість для пошуку і закріплення еталонів комунікативної поведінки, аргументовано доводити власну думку, створює атмосферу інтелектуального співробітництва, виховує поважне і толерантне ставлення до думки опонента.

Зміст дискусій з метою формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів логічно пов'язувати із вирішенням суспільно-політичних, соціально-економічних і професійних особистісних і міжособистісних ситуацій. Прикладами тем для проведення дискусій можуть бути такі: «Як я бачу прояв риторичної компетентності в своїй майбутній професійній діяльності?», «Чому ефективні комунікації є важливими для керівників і організації?», «У чому різниця між управлінням і лідерством?», «Що таке харизма і як нею користуються керівники?», «Якими особистісними якостями має володіти сучасний менеджер?», «Які помилки менеджера в міжособистісному спілкуванні можуть провокувати конфлікти?», «Соціальна відповідальність сучасного менеджера» тощо.

Іншим методом формування полемічних і діалогічних навичок є диспут. В якості тем диспутів майбутнім менеджерам можна запропонувати такі: «Чи можлива «демократична ієрархія?», «Менеджер і зловживання владою», «Кращий керівник – чоловік чи жінка?» та ін.

Набуттю діалогічних, зокрема, полемічних навичок сприяє також застосування методу «Сократів діалог», який являє собою особливий стиль ведення обговорення і дискусії, редукований, добре організований діалог.

Надзвичайно важливим у роботі майбутнього менеджера є вміння ставити питання. Цьому сприяє використання методу інтерв'ю – отримання первинної інформації через безпосередню вербальну соціально-психологічну взаємодію інтерв'юера та респондента. Прикладом застосування методу інтерв'ю на практичному занятті є проведення інтерв'ю з претендентом на роботу.

Допоміжними методами навчання, спрямованими на розвиток і закріплення навичок аргументування й захисту власної позиції у дискусії, діалозі, під час ділових зустрічей, дебатів, є метод PRES-формули (від англ. Position – Reason – Example – Summary), методи «Займи позицію» та «Коло ідей».

У PRES-формулі запрограмований алгоритм логічно послідовних дій: позиція (думка) – обґрунтування – приклад – висновок (наслідок). Такий метод формує навички ефективної професійної комунікації, передусім уміння коротко виступати (1–2 хв.), коли час на дискусію обмежений. Використання методу «Займи позицію» на заняттях допоможе магістрантам з'ясувати, які думки і позиції можуть існувати щодо спірного питання. Кожен учасник гри може виразити свою думку, висловити позицію з використанням найбільш переконливих аргументів. Учасники мають право в будь-який час перейти на іншу позицію та оцінити висловлювання інших студентів. Застосування методу «Коло ідей» передбачає роботу в малих групах. При цьому кожній групі надається до обговорення один аспект дискусійного питання. Після висловлення групами всіх ідей з вирішення проблеми вона розглядається в цілому всіма учасниками.

Ефективним інтерактивним імітаційним методом групової роботи при формуванні РК вважаємо також метод «Форум-театр», спрямований на моделювання та дослідження різноманітних варіантів міжособистісної взаємодії в умовах професійної діяльності, пов'язаної з комунікативним впливом. Науковець О.Капінус [85] зазначає, що завдяки цьому методу здійснюється діагностика міжособистісних відносин і типів поведінки всіх учасників спектаклю; моделюється характерна для реального життя система взаємовідносин; з'являється можливість зворотного зв'язку та отримання підтримки від людей з подібними проблемами; відбувається опанування нових знань і практичних умінь; кожному дається

можливість ідентифікувати себе з іншою людиною; знімаються психологічні бар'єри спілкування; визначається система морально-духовних і культурних цінностей.

Формуванню навичок публічного виступу та дискутування сприятиме також використання методу "Ток-шоу". Означений метод допомагає магістрантам навчитися лаконічно та аргументовано висловлюватися, брати участь у загальних дискусіях, захищати власну позицію.

Менеджери у своїй професійній діяльності стикаються зі значною кількістю інформації, яку вони повинні вміти опрацювати за короткий проміжок часу. Використання на заняттях методу «ажурна пилка» сприятиме виробленню такого вміння, а також завдяки принципу «вчимося навчаючи» навчить магістрантів працювати у команді, заохочує їх до конструктивного співробітництва.

Отже, на основі аналізу методів формування РК дійдемо висновку щодо їх особливостей: вони є комунікативно орієнтованими, переважно інтерактивними (метод інтерв'ю, метод «Сократів діалог», ділові та рольові ігри, «кейс-стаді», дискусії, презентації, форум-театр та ін.) та дослідницькими (метод проектів).

Методи формування РК знаходять утілення в аудиторних і позааудиторних формах спільної продуктивної діяльності (СПД). Викладач має наблизити форми набуття риторичних умінь і навичок до майбутньої професійної сфери спілкування слухачів магістратури напряму «Менеджмент», стимулюючи одночасно розширення їх загального кругозору і творчої активності.

Форми навчання, які передбачають застосування ситуацій спільної продуктивної діяльності, сприяють становленню особистості, і це, як зазначає В.Ляудіс, «дає можливість розширення всього діапазону психологічних показників ефективності навчання як у сфері інтелектуальній, так і ціннісно-смісловій, оскільки в ній постулюється особистісний принцип організації, а не предметно-дисциплінарний» [212, с. 120].

Не зважаючи на те, що вивчення риторики має здебільшого практичний характер, викладачеві не слід нівелювати лекційну форму організації занять. Відмова від лекцій, які найбільш можливі у формі усного наукового діалогу (на основі методу Сократа), може призвести до втрати духовного контакту педагога та

студента. Студенту, як зазначає В.Аннушкін, «корисно слухати гарного викладача-лектора, який веде монолог, тому що таким чином у нього безпосередньо входить зразок мислення та мовлення» [15, с. 34]. Лекція-діалог дозволяє запобігти пасивного сприйняття інформації, сприяє активній дії.

Однією з організаційних форм навчання в процесі формування РК є проблемна лекція – один з жанрових різновидів дискусійного монологу. Її вибір ми обґрунтовуємо тим, що на відміну від традиційної, інформативно-репродуктивної, проблемна лекція має дискусійний (діалогічний) характер. Завдяки проблемному змісту вона сприяє не тільки повідомленню нової навчально-наукової інформації, але й створює умови для активної інтелектуально-мовленнєвої діяльності слухачів, зокрема, викликає інтелектуальне утруднення, спонукає до спільного мислення з метою пошуку відповіді на спірне питання, формує критичне мислення [54, с. 113]. Крім того, дискусійний виклад навчального матеріалу пов'язаний з розвитком творчих здібностей студентів, їхніх інтелектуальних можливостей, формуванням толерантного ставлення до чужої думки.

Проблемна лекція будується на суб'єкт-суб'єктних відносинах між викладачем і студентами. Педагог демонструє процес публічного роздуму: він висуває для обговорення спірне питання, пропонує альтернативні варіанти відповіді, обирає докази з метою підтвердження або спростування кожної. Студенти, в свою чергу, завдяки виконанню відповідних мисленнєвих операцій, зокрема, аналізу, синтезу, порівняння, стають співавторами лекції. У результативності проблемної лекції важливу роль відіграють пізнавальні «пастки», які можуть створюватися різноманітними способами: зіткненням протилежних думок, співставленням фактів, неочікуваними поворотами в екскурсі вивчення понять, постановки гіпотези тощо [54, с. 116].

Цінність проблемної лекції задля підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів полягає в тому, що її зміст становлять судження, які в логічній послідовності відображають ланцюг руху думки педагога. За твердженням Т.Кочеткової [101, с. 86], мовлення лектора «створюється й сприймається в русі», тому паралельно із звучним текстом лектора у внутрішньому мовленні слухача

розгортається свій текст, який являє собою ланцюг умовиводів, що відображають його мисленнєву роботу. Розгортання умовиводів відбувається за рахунок оцінних реплік, додаткових питань, прикладів, тому результатом проблемного лекційного монологу є «усні або письмові монологи, що реалізують сприйняту аргументативну послідовність» [146, с. 276].

Значущим фактором ефективності проблемної лекції є слухове сприйняття студентами проблемного монологу, яке пов'язане із зовнішньою та внутрішньою настановами. Перша матеріалізована в монолозі лектора й оформлена спеціальними фразами, наприклад, «Послухайте уважно та надайте аргументи...», «Порівняйте дві точки зору щодо... Якої дотримуетесь Ви? Аргументуйте свою відповідь» тощо. Друга настанова пов'язана з внутрішньою готовністю магістрантів до осмислення змісту звучного тексту, що значною мірою залежить від їхньої вмотивованості.

Окрім лекційної форми навчання формування РК майбутніх менеджерів передбачає проведення практичних занять задля цілеспрямованого опанування риторичних умінь і навичок під час факультативного курсу або засобами інших навчальних дисциплін.

Прогресивною формою спільної продуктивної діяльності на сьогоднішній день є тренінги (тренінг (від англ. – train, training) – виховання, навчання, тренування, дресирування). Проведення тренінгів передбачає використання таких методів, як ігрові (ділові, рольові ігри), кейси, групова дискусія, мозковий штурм та інші.

Основними цілями тренінгів з формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів є підвищення компетентності у спілкуванні, що досягається шляхом вирішення таких завдань: набуття психологічних знань щодо особистості людини, процесу взаємодії людей, рушійних сил цієї взаємодії, прийомів ефективного спілкування; формування вмінь та навичок спілкування: у парній взаємодії, у складі групи, при вступі в контакт, при активному слуханні, тобто збагачення техніки та тактики спілкування; корекція комунікативних установок, формування власної стратегії спілкування; розвиток здатності до адекватного оцінювання себе й інших людей у ситуації спілкування; розвиток і корекція

особистості.

Тренінги можуть бути присвячені розвитку навичок монологічного та діалогічного мовлення, невербальної комунікації під час ділового спілкування і її національних особливостей, подоланню страху перед аудиторією і розвитку впевненості в собі, виробленню техніки мовлення тощо [36].

При відборі форм СПД слід урахувати специфіку магістерської підготовки майбутніх менеджерів, яка полягає в активному їх залученні до науково-дослідної діяльності – одного з важливих засобів підвищення якості підготовки та виховання фахівців з вищою освітою.

У процесі науково-дослідної роботи майбутні менеджери оволодівають методами дослідження, розвивають у собі почуття нового, привчаються до самоосвіти, вчаться бачити прикладне значення науково-дослідної роботи та взаємозв'язок дисциплін, що підвищують рівень її успішності, творчу та наукову активність, розвивають практичний творчий світогляд. Науково-дослідна робота магістрантів у вищому навчальному закладі передбачає широкий діапазон форм організації, що має велике значення для створення у ВНЗ атмосфери творчості та широкого залучення студентської молоді до наукових досліджень.

Формою, що поєднує навчальну і дослідну роботу магістрантів, є проведення спеціальних студентських наукових семінарів. На них кожен учасник має змогу виступити з доповіддю чи повідомленням, присвяченим підсумкам виконаного дослідження, захистити свої висновки і пропозиції, отримані в результаті проведеного дослідження.

Окрім наведених вище форм СПД розглянемо ті, що виконуються разом із магістрантами в позааудиторний час. Так, підвищенню рівня сформованості РК майбутніх менеджерів сприяє організація наукових проблемних груп. На засіданнях проблемної групи вивчаються методи і прийоми дослідження складних економічних явищ та процесів, обговорюються результати наукового пошуку, кращі дослідження рекомендуються до публікування і на конкурси. Завдяки цій формі у магістрантів активізується самостійна робота, формуються здатність до об'єктивного аналізу та самоаналізу, навичка критичного мислення та ведення дискусії, вміння відстоювати

свою думку; розвивається комунікативна активність.

Не менш важливу роль в активізації творчості магістрантів відіграють наукові студентські конференції та міні-конференції, олімпіади, конкурси ораторської майстерності та дискусійні (дебатні) клуби.

Проектування педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки охоплює також відбір найбільш ефективних засобів навчання для вирішення визначеної проблеми дослідження.

З метою розкриття змісту РК та передання навчальної інформації, необхідної майбутнім менеджерам для засвоєння, у процесі формування РК використовуються такі друковані засоби навчання, як підручники, навчальні посібники з риторики, словники, методичні рекомендації, у яких навчальний матеріал поданий як у вигляді тексту, так і за допомогою малюнків, фотографій, схем, таблиць тощо. Такі засоби навчання містять, крім основного, додатковий навчальний матеріал, а також систему вправ, завдань, зокрема, контрольних, рекомендовану літературу. Їх використання забезпечує управління навчально-пізнавальною діяльністю майбутніх менеджерів, інформування останніх завдяки поданому тексту та ілюстраціям, підвищення мотивації завдяки підбраному навчальному матеріалу, його практичного застосування, самоконтроль магістрантів за допомогою тестових завдань, вправ, питань для обговорення тощо. Окрім навчальної літератури магістрантам пропонується фахова література як джерело сучасної інформації та професійної термінології.

Важливу роль у вирішенні проблеми дослідження відіграє застосування на заняттях наочних засобів навчання, за допомогою яких забезпечується повноцінне розкриття та засвоєння змісту навчального матеріалу. Ефективними ми вважаємо використання візуальних засобів, наприклад, фотографії, ілюстрації з метою виявлення комунікативної поведінки комунікантів тощо. Доцільним є також застосування викладачем на заняттях аудіо- та аудіовізуальних засобів навчання, зокрема магнітофонних та відеозаписів публічних виступів, комунікативних ситуацій у діловій сфері з метою аналізу вербальних та невербальних засобів риторичної діяльності, а також навчальні відеозаписи, які містять натурні зйомки

відеокамерою. Це дає змогу реєструвати виконання прийомів і способів здійснення магістрантами риторичної діяльності, зокрема, їх відповіді на заняттях, виступи з промовами, участь у дискусіях/дебатах, тренінгах та інші для подальшого аналізу риторичної діяльності й розвитку рефлексії. З метою пошуку, відбору та систематизації необхідного інформаційного матеріалу доцільним є використання на заняттях сучасних засобів мультимедіа, зокрема, інтернет. За допомогою скайпу студентам надається можливість участі у відеоконференціях, брифінгах тощо.

Отже, нами схарактеризовано методи, форми та засоби формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Встановлено, що вирішенню означеної проблеми дослідження сприятиме використання комунікативно орієнтованих, переважно інтерактивних методів (метод інтерв'ю, метод «Сократів діалог», ділові та рольові ігри, «кейс-стаді», дискусії, презентації, форум-театр та інші), дослідницьких (метод проектів), а також застосування діалогових форм у ситуаціях спільної продуктивної діяльності під час навчальної (лекція-діалог, практичні заняття) та позанавчальної діяльності (тренінги, наукові гуртки, семінари, дискусійний клуб, наукові студентські олімпіади, конкурси ораторської майстерності та інші). Серед засобів підвищення рівня сформованості РК виокремлено навчальну, фахову, у т.ч. періодичну літературу, візуальні, зокрема, аудіо-, відеозасоби, мультимедіа.

2.4. Модель формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

Розроблення теоретико-методологічних засад формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки є важливим для подальшого проектування педагогічної технології. Проведення наукового дослідження в соціогуманітарній сфері відрізняється складністю з причини неможливого безпосереднього спостереження або вивчення методами природознавчих наук. Це потребує використання відповідних наукових методів дослідження, зокрема, методу моделювання.

Модель (лат. *modulus* – міра, зразок) – це образ (аналог) об'єкта-оригіналу, що відображає його суттєві властивості і замінює його в процесі дослідження [178, с. 169].

На підґрунті теоретико-методологічних засад розроблено модель формування РК. Під моделлю формування РК ми розуміємо опис і теоретичне обґрунтування структурних і функціональних компонентів процесу формування РК.

Модель формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки у загальному вигляді представлена на рис. 2.3. Модель відображає логіку здійснення системного педагогічного дослідження. До її складу увійшли головна мета, а також блоки: концептуально-діагностичний (методологічні підходи, принципи формування РК, аналіз факторів впливу на процес формування РК, діагностика початкового рівня сформованості РК магістрантів та їхньої готовності до його підвищення); змістовий (інтегрований зміст формування РК зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент», компоненти риторичної компетентності); процесуальний (комплекс методів, форм і засобів формування РК); контрольний (критерії, показники та рівні сформованості РК), поетапне виконання яких приводять до результату – підвищення рівня сформованості РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Головна мета полягає у формуванні риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Досягненню поставленої мети сприяє застосування методологічних підходів, що увійшли до концептуальної частини концептуально-діагностичного блоку. Серед них виокремлено системний, контекстний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, комунікативно-діяльнісний та знаково-символічний.

Процес формування риторичної компетентності ґрунтується на загальнодидактичних принципах, які з урахуванням специфіки предмета дослідження доповнено специфічними: принципами ідеаловідповідності, пріоритету практики, гармонізуючого діалогу та риторизації професійної підготовки. Окрім концептуальної частини даний блок моделі формування РК охоплює діагностичну частину, яка представлена аналізом факторів впливу на процес формування РК, на

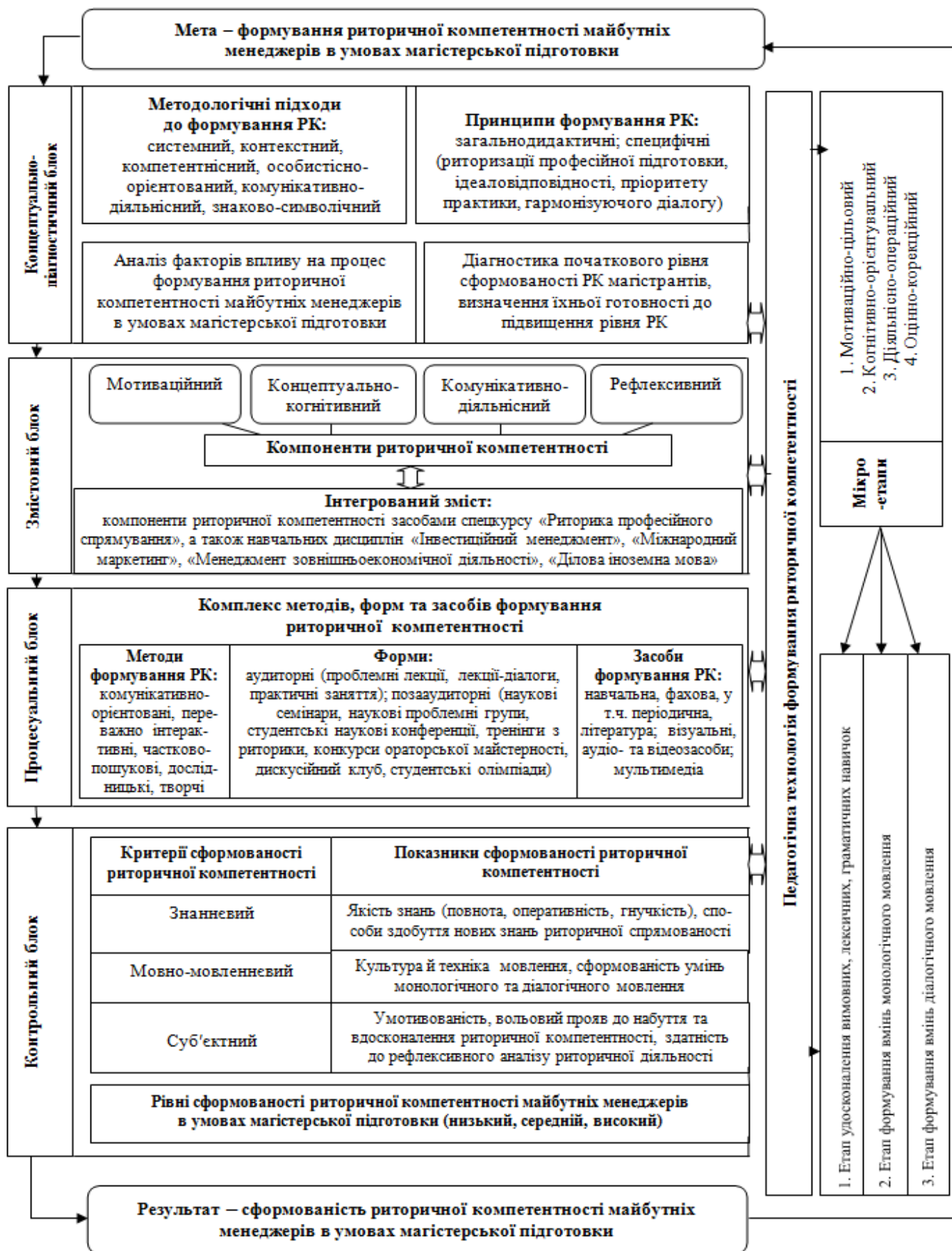

Рис. 2.3. Модель формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

основі якого виявлено певні суперечності, а також компонентом з діагностики готовності викладачів і магістрантів до формування РК.

Змістовий блок моделі формування РК виражений інтегрованим змістом формування РК, реалізацію якого передбачено засобами спецкурсу «Риторика професійного спрямування», а також навчальних дисциплін «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Ділова іноземна мова». Застосування інтегрованого змісту сприяє підвищенню рівня сформованості РК майбутніх менеджерів на рівні кожного з її компонентів: мотиваційного, концептуально-когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного.

До складу процесуального блоку процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки входять методи, форми та засоби навчання. Реалізація процесу формування РК здійснюється за допомогою організаційних форм навчання, серед яких найбільш ефективними при вирішенні педагогічної проблеми підвищення рівня сформованості РК визначено діалогові форми у ситуаціях спільної продуктивної діяльності під час навчальної (лекція-діалог, проблемні лекції, практичні заняття) та позанавчальної діяльності (тренінги, наукові гуртки, семінари, дискусійний клуб, наукові студентські олімпіади, конкурси ораторської майстерності та інші). Серед ефективних методів виокремлено комунікативно орієнтовані, переважно інтерактивні методи (метод інтерв'ю, метод «Сократів діалог», ділові та рольові ігри, кейс-стаді, дискусії, презентації, форум-театр та інші), дослідницькі (метод проектів). Аналіз вирішення проблеми підвищення рівня сформованості РК дозволив визначити ефективним застосування таких засобів формування РК, як навчальна, фахова, у т.ч. періодична література, візуальні, зокрема, аудіо-та відеозасоби, засоби мультимедіа.

Наступним блоком моделі формування риторичної компетентності є контрольний блок, до складу якого ввійшли такі взаємопов'язані компоненти, як критерії, показники та рівні сформованості риторичної компетентності. Зупинимось на визначенні цих компонентів детальніше.

Проблема визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості риторичної компетентності пов'язана з необхідністю зіставленого результату реалізації педагогічної технології та мети – формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Критерій характеризується як зразок, еталон, який виражає вищий рівень сформованості будь-яких якостей особистості. За допомогою критерію можна встановити ступінь відповідності вимірюваної якості зі зразком. Проблема визначення критеріїв дуже важлива для науково обґрунтованого підходу до такого складного явища, як формування риторичної компетентності. Кожен критерій має бути розгорнутим, тобто виявлятися через дрібні одиниці виміру – показники, які слугують конкретним і типовим проявом однієї із суттєвих сторін досліджуваної якості. На їх основі можна відрізнити один рівень сформованості певної якості від іншого.

При визначенні критеріїв та показників сформованості РК ми керувалися такими вимогами: їх простота і доступність у використанні; охоплення специфіки, всіх елементів досліджуваного явища та відбиття зв'язків між компонентами досліджуваної системи; можливість якісно та кількісно оцінити рівні розвитку явища або процесу; відображення динаміки вимірювальної якості.

Основою виокремлення критеріїв і показників сформованості РК слугувала визначена у підрозділі 1.3 компонентна структура риторичної компетентності, до складу якої ввійшли мотиваційний, концептуально-когнітивний, комунікативно-діяльнісний і рефлексивний компоненти. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури, спостережень за навчальною та позанавчальною діяльністю магістрантів, бесід, самодіагностики та діагностики, експертних оцінок дозволив нам уточнити критерії та показники, які відображають рівень сформованості РК майбутніх менеджерів.

Так, сформованість концептуально-когнітивного компонента РК, який передбачає володіння знаннями щодо категорій риторики, риторичного інструментарію; оперативне й гнучке їх застосування за зміни ситуації, можна

визначити за знаннєвим критерієм, за такими його показниками, як якість знань та способи здобуття нових знань риторичної спрямованості. Якість знань виражена такими показниками, як повнота, оперативність і гнучкість, що відображають ступінь засвоєння системи предметних знань, необхідних для здійснення РД. Повноту виражено як сукупність наукових знань у свідомості студентів, що охоплює загальні та фахові поняття, основні теоретичні положення, емпіричний досвід. У нашому дослідженні повнота знань риторичної спрямованості виявляється у глибокому володінні майбутнім менеджером знаннями щодо понять та категорій риторики, а також зв'язків між ними. Оперативність знань з риторики означає готовність і вміння їх застосування у стандартних, однотипних ситуаціях. Гнучкість знань характеризується вмінням швидко знаходити варіативні способи застосування знань за зміни ситуації. Наявність гнучкості риторичних знань свідчить про вміння здійснювати РД як творчу, вирішувати проблемні ситуації за допомогою знаходження нового способу діяльності або його конструювання на основі відомих способів.

Оскільки комунікативно-діяльнісний компонент РК передбачає володіння майбутніми менеджерами культурою мовлення; технікою мовлення; вміннями монологічного і діалогічного мовлення, зокрема, дотримання промовцем активного стилю комунікативної поведінки, встановлення контакту з аудиторією; вмінням гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики, добирати переконливі засоби аргументації, доречно застосовувати і вірно інтерпретувати невербальні засоби комунікації, рівень його сформованості можна визначити за мовно-мовленнєвим критерієм, за показниками: культура мовлення, техніка мовлення, сформованість умінь монологічного й діалогічного мовлення.

Рівень сформованості мотиваційного і рефлексивного компонентів РК визначається за суб'єктивним критерієм. Підставою для такого об'єднання до одного критерію, слугувало те, що володіння встановленими якостями є необхідною умовою становлення магістрантів як суб'єктів діяльності. Суб'єктивний критерій виражений такими показниками: умотивованість і вольовий прояв до набуття та

вдосконалення РК, здатність до рефлексії щодо власного риторичного досвіду, аналіз РД партнерів з комунікації.

На основі сутнісних характеристик, що відбивають сукупність проявів показників за кожним критерієм, було визначено три рівні сформованості РК: низький, середній та високий.

Процес формування РК здійснюється за допомогою теоретично обґрунтованої розробленої ПТ, яка складається з трьох етапів: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмінь монологічного мовлення; формування вмінь діалогічного мовлення та інваріантних кожному етапу мікроетапів реалізації навчальної діяльності (мотиваційно-цільового, когнітивно-орієнтувального, діяльнісно-операційного, оцінно-корекційного), що підвищує рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

На рівні різних компонентів модель формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки враховує виявлені у підрозділі 1.3 особливості формування РК в системі професійної підготовки магістрів з менеджменту: поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності; риторизацію професійної підготовки; інтеграцію змісту формування РК зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент».

Розроблена модель формування РК має характерні ознаки дидактичної системи, зокрема, мету, методологічні підходи, принципи, зміст, методи, форми та засоби; охоплює необхідні аспекти дослідження процесу формування РК і сприяє реалізації поставленої у дослідженні мети.

2.5. Педагогічна технологія формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

У підрозділі 2.1. було схарактеризовано теоретико-методологічні основи розроблення педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів, яка реалізується за етапами удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок;

формування вмінь монологічного мовлення; формування вмінь діалогічного мовлення. На кожному з цих етапів ПТ здійснюється повний цикл реалізації навчальної діяльності на мотиваційно-цільовому, когнітивно-орієнтувальному, діяльнісно-операційному, оцінно-корекційному мікроетапах.

Педагогічна технологія передбачає просування від репродуктивної (алгоритмічне розпізнавання й алгоритмічне відтворення) до продуктивної діяльності. Риторичній діяльності властивим є те, що під час її здійснення періодично повторюються багато автоматизованих дій. Мовець спирається здебільшого на відомі йому алгоритми дій, при цьому репродукується більшість словоформ, словосполучень, деякі фрази або надфразові єдності (при цитуванні). Провідною є репродуктивна діяльність – діяльність за алгоритмом (імітаційною) з прямим відтворенням зразка. Тому основним шляхом формування такого виду діяльності є поінформування майбутніх менеджерів під час когнітивно-орієнтувального етапу щодо правил і методів виконання дій, а також послідовності їх виконання. З метою оволодіння досвідом виконання репродуктивного виду діяльності нами запропоновано завдання на відтворення характеристик засвоєного навчального матеріалу, включаючи опис та переказ у первинному вигляді та послідовності.

Проте, провідними механізмами РД є комбінування й трансформація, які забезпечують тактику мовлення і роблять останнє продуктивним, мовленнєво-творчим. З цієї причини репродуктивна діяльність відіграє лише підлеглу роль у процесі формування РД і слугує основою для набуття навичок продуктивної діяльності.

Ієрархія продуктивної діяльності передбачає формування евристичної (частково-пошукової) та творчої діяльності. Евристична діяльність здійснюється в нових умовах за аналогією і потребує від магістрантів самостійного пошуку правил, прийомів. Тому основним шляхом формування евристичного виду діяльності є вирішення типових завдань з перенесенням у нові умови. Оскільки евристичність є однією з ознак мовлення, при відборі завдань ми дотримувались таких його сторін, як евристичний характер мовленнєвих завдань, предмета спілкування, змісту

спілкування, мовленнєвих засобів [160]. В якості завдань на формування евристичної діяльності нами запропоновано: підготовка тексту звіту господарчої діяльності підприємства, презентації відділу, самопрезентації тощо, а також їх проголошення.

На відміну від евристичної, творча діяльність характеризується виконанням нетипових завдань, її результатом є створення нової наукової інформації. Задля її формування майбутнім менеджерам пропонується дослідницька робота з розробки проекту, розв'язання проблемних ситуацій (кейсів), написання текстів доповіді для наукової конференції, захисту магістерської кваліфікаційної роботи, презентації нового виду діяльності, продукту, проведення дискусій, комерційних переговорів тощо.

Національною рамкою кваліфікацій встановлено вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» щодо його автономності та відповідальності, серед них здатність до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним та самостійним. З цієї причини нашою метою є поступовий перехід від прямого управління навчальною діяльністю магістрантів через співуправління до самоуправління.

У процесі формування репродуктивної та продуктивної (евристичної та творчої) діяльності це може бути досягнуто за допомогою певних засобів управління:

– алгоритмів для здійснення прямого, оперативного управління репродуктивною діяльністю учнів;

– навчальних проблем, за допомогою яких можна оптимально поєднувати роз'яснення, повідомлення необхідної інформації;

– евристик, що реалізують непряме, перспективне управління [12, с. 43–44].

Упровадження педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів у процес їхньої професійної підготовки передбачає також дотримання такого методичного правила: здійснювати постійну мовленнєву практику магістрантів як абсолютний засіб формування вмінь усного мовлення. На етапі вдосконалення мовленнєвих навичок основним є промовляння, що характеризується включенням

операційного рівня мовленнєвого механізму та відсутністю мовленнєвої задачі і мовленнєвого партнера. Починаючи з етапу формування вмінь монологічного мовлення, використовуються вправи, які передбачають наявність мовленнєвої задачі та мовленнєвого партнера. Говоріння неможливо без операційного рівня – відпрацьованих операцій за імітацією, аналогією та трансформацією. Проте, виконання РД передбачає здійснення мовленнєвого вчинку, мовленнєві засоби для якого студент має добирати самостійно. Тому при навчанні РД всі вправи мають «омовленнєвий» характер. Щодо змістового наповнення комунікативних вправ ми враховуємо такі фактори, як майбутня професійна сфера, в якій передбачається спілкування, та види діяльності, якими займається досліджувана категорія магістрантів.

Розглянемо детальніше перший етап педагогічної технології, який передбачає вдосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок магістрантів.

Метою даного етапу є засвоєння магістрантами знань з техніки мовлення, а також вільне володіння диханням, правильною дикцією, керування голосом, інтонацією, засвоєння орфоепічних норм і їх дотримання; засвоєння магістрантами знань щодо культури мовлення та дотримання таких її складників, як правильність, точність, виразність, естетичність, доречність висловлення, комунікативна доцільність, логічність, ясність та доступність викладу; розвиток мотивації та вольового прояву до вдосконалення техніки/культури мовлення, а також здатності до рефлексивного аналізу вимовних та лексико-граматичних навичок.

Провідними методами на цьому етапі є метод мозкової атаки, мовленнєві ігри, створення асоціограм, метод самодіагностики.

Реалізацію змісту етапу вдосконалення вимовних, лексичних і граматичних навичок магістрантів передбачено засобами факультативного курсу «Риторика професійного спрямування», змістовий модуль «Техніка та культура мовлення», теми: «Техніка мовлення», «Культура мовлення».

Суттєвими характеристиками мовлення є вимовні, оскільки порушення вимовних норм веде до викривлення змісту інформації та неефективного перебігу РД, що відбивається на її кінцевому результаті. Вимовна сторона в мовленні

невід'ємно пов'язана з іншими. Як свідчить мовленнєвий досвід, у разі недостатньої ефективності мовленнєвого впливу загальна тактика мовця полягатиме у забезпеченні доступності та виразності висловлювання за рахунок удосконалення вимовних характеристик, а саме: чіткої артикуляції, ритмічної й інтонаційної організації мовлення, паузації, посилення гучності. Тому вимовні характеристики мовлення є прагматично значущими, і завдання викладача полягає в адаптації артикуляційного апарату магістрантів до нових засобів мовленнєвого впливу.

Формування вимовних навичок відбувається на основі усного випередження. Всі вправи, що виконуються, є усними, умовно-мовленнєвими, роботу над текстом не передбачено.

Науковці підкреслюють, що оволодіння технікою мовлення можливе за умови усвідомлення студентами важливості її опанування як складової частини РД з метою ефективної взаємодії з іншими людьми [64; 112; 159; 186]. Тому завданням на мотиваційно-цільовому мікроетапі є сформувати у магістрантів позитивну мотивацію щодо опанування нового навчального матеріалу, усвідомлення важливості й значущості формування вимовних навичок з метою виконання РД у професійній сфері. Формуванню позитивної мотивації сприятиме пов'язування нового навчального матеріалу з наявними знаннями, вміннями та життєвим досвідом майбутніх менеджерів, наприклад, дати відповіді на такі питання:

- Чи володієте Ви вільно технікою мовлення?
- Чи можете Ви назвати основні недоліки власного голосу, дикції?
- Чи маєте проблеми з диханням, коли Вам доводиться довгий час мовити?
- Які проблеми в комунікації може викликати недосконала техніка мовлення?

Чи мали Ви коли-небудь такі непорозуміння?

Якщо майбутні менеджери відчувають певні складнощі з відповідями на ці питання, пропонується під час самостійної роботи обрати незнайомий текст на професійну тематику, прочитати його голосно, записати вдома на відео/аудіоприлад, проаналізувати запис і зробити відповідні висновки.

Наведемо ще один приклад завдання з метою формування позитивної мотивації:

Проаналізуйте фрагмент тексту з праці С.Бернштейна «Мовний аспект радіолекції»: «Актор, декламатор, промовець, учитель, лектор – будь-хто, хто бажає впливати звучним мовленням, – має шляхом систематичних спостережень усвідомити виразне значення окремих факторів мовленнєвого звучання та цілісних фонетичних стилів, має навчитися умисно викликати звучанням свого мовлення певну емоціональну та вольову реакцію» [23, с. 119]. Висловіть свою точку зору щодо ролі звучного мовлення у РД у професійній сфері.

Результатом мотиваційно-цільового мікроетапу є усвідомлення магістрантами значущості оволодіння технікою мовлення та постановка відповідної мети.

Когнітивно-орієнтувальний мікроетап пов'язаний з опануванням студентами нових знань риторичної спрямованості. Він передбачає ознайомлення магістрантів зі складниками техніки мовлення, механізмом звучання усного мовлення, засвоєння ними знань щодо методів і способів оволодіння технікою мовлення.

Під час діяльнісно-операційного мікроетапу виконуються тренувальні вправи з метою вдосконалення мовленнєвого апарату. Формування вимовних навичок поєднує групову роботу під час запланованих аудиторних годин, відведених у рамках змістового модуля «Техніка і культура мовлення» факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» під керівництвом викладача, так і в процесі самостійної роботи. На цьому етапі переважають спеціальні тренувальні вправи репродуктивного (імітаційного) характеру. З метою відпрацювання мовленнєвого (фонаційного) дихання виконуються вправи з поступовим підвищенням рівня складності (Додаток Д) [159, с. 204–210].

З метою тренування артикуляції до виконання пропонується така вправа:

Вимовте слова пошепки, але чітко й розбірливо, щоб їх почула людина, яка сидить на певній відстані від вас: катастрофічний, надрукований, присутність, кореспонденція, класифікатор, рентабельність, конкурентоспроможний.

Розвиток мовленнєвого голосу охоплював вправи на відпрацювання таких його характеристик, як сила звуку, рівень його посилення, рухливість і гнучкість, тембральне забарвлення, польотність і витривалість, наприклад [159, с. 210]:

Спробуйте заколисати уявного малюка. Рівно, спокійно, без різких перепадів

починайте крізь стиснені губи енергійно імітувати спів: «Ммм-mmm-ммм-ма...» Нехай звук народжується на кінчиках губ, зібраних як для свисту. Виконання цієї вправи сприяє звільненню голосу від зайвого напруження, надає йому більш вільного звучання.

Відпрацювання правильної дикції потребує виконання спеціальних тренувальних вправ з чіткого вимовляння слів, фраз, звучання кожного голосного та приголосного звуків, зокрема артикуляційної гімнастики. Переважаючу кількість вправ становлять скоромовки та чистомовки.

В якості завдань частково-пошукового характеру майбутнім менеджерам пропонується завдання з пошуку в спеціальній літературі із формування техніки мовлення та засвоєння орфоепії кілька нових вправ та опрацювати їх самостійно.

Специфіка етапу формування вимовних навичок полягає в переважній ролі репродуктивної діяльності. Тому лише незначна кількість вправ приділена розвитку навичок продуктивної діяльності, зокрема:

- а) придумайте вправу на відпрацювання фонаційного дихання й виконайте її;
- б) придумайте вправу на відпрацювання дикції й виконайте її перед дзеркалом.

Оцінно-корекційний мікроетап передбачає порівняння отриманих результатів з цілями, сформульованими на початку тематичного модуля, а саме: оволодіння технікою мовлення, зокрема, правильною дикцією, голосом і фонаційним диханням. В якості дидактичних засобів на цьому етапі виступають завдання щодо самооцінки набутого рівня техніки мовлення та її показників, обговорення питання щодо цінності засвоєного навчального матеріалу.

Етап формування мовленнєвих навичок пов'язаний із удосконаленням лексичних навичок. Оскільки одним з критеріїв РК є культура мовлення, метою є розвиток кожного зі складників культури мовлення за допомогою відповідного навчального матеріалу.

Так, точність мовлення пов'язана з точністю вживання слів, правильним використанням багатозначних слів, іншомовних слів, синонімів, антонімів, омонімів. Важливою його умовою є дотримання лексичних норм. Це потребує від

магістрантів правильності вибору слова з близьких йому за значенням або за формою; доцільність його використання залежно від комунікативної ситуації. Завдання викладача – навчити магістрантів позбавитись типових помилок, пов'язаних зі вживанням паронімів, іншомовних слів, уникання росіянізмів, плеоназмів тощо. З цією метою пропонуються відповідні вправи (Додаток Д).

Крім дотримання до лексичних норм, нормативність мовлення забезпечують словотворні, морфологічні, орфоепічні норми та інші. Завдання на аналіз та виправлення помилок наведено у додатку Д.

Важливим у мовленні є забезпечення зворотного зв'язку, виклик у слухача необхідної реакції на повідомлення, умовою досягнення чого є виразність мовлення. В сфері ділового спілкування з цією метою використовують специфічні образні засоби, які роблять висловлювання яскравим, образним, емоційним. Експресивне забарвлення може бути досягнуте за допомогою риторичних фігур, а також порівнянь, епітетів, цитат, фразеологізмів, прислів'їв, крилатих слів, афоризмів та інші. Розвиток виразності мовлення пов'язаний з розширенням активного професійного лексикону магістрантів, до складу якого входять різноманітні мовні засоби [49].

Серед завдань, запропонованих з метою підвищення виразності мовлення:

Завдання 1. Доберіть синоніми-фразеологізми до стійких словосполучень: викинути коника, працювати не покладаючи рук, накивати п'ятами, бити байдики, стріляний горобець, одним ликом шиті, ні в сих ні в тих, дати прочухана.

Завдання 2. Доберіть антоніми-фразеологізми до стійких словосполучень: хоч греблю гати, набитий гаманець, як у землю вкопаний, не в тім'я битий, як корова язиком злизала, набрати в рот води, посипати попелом голову, макітра розуму, як кіт наплакав, вбити собі в голову.

Завдання 3. Складіть текст на тему майбутньої професійної діяльності з використанням виключно фразеологізмів.

На цьому етапі доцільним є також проведення мовленнєвих ігор:

Гра «Наборщики». З одного слова професійної тематики з великим складом букв слід скласти інші слова. Перемагає гравець з найбільшою кількістю слів.

Гра «Не повторяться!». Всі по черзі висловлюються на одну й ту ж тему без повтору змісту. Гравець, який порушив заборону на повтор і не зміг нічого сказати, виходить з гри.

Гра «Слова». Перший гравець називає слово професійного вжитку, наступний має на швидкість придумати слово на останню букву попереднього слова. Гравці, які не змогли знайти відповідного слова, вибувають з гри. Гра триває, доки не залишиться один гравець-переможець.

Гра «Аукціон: прислів'я». Магістранти по черзі пропонують прислів'я на відповідну тему (мова, мовлення, спілкування, праця, професійний успіх тощо). Перемагає останній варіант.

Гра «Епітети». До завдання входить підібрати до певного слова епітети, що починаються на всі можливі букви алфавіту. Наприклад, «працівник»: А – активний, Б – безкомпромісний, В – відповідальний і т.д.

Серед форм позааудиторної діяльності на цьому етапі пропонується проведення тренінгів з формування техніки та культури мовлення [222].

Удосконалення мовленнєвих навичок відбувається за допомогою таких засобів навчання, як навчальні посібники [159; 187; 197; 198; 222], аудіо- та відеозасоби з метою аналізу техніки та культури мовлення мовця.

Отже, результатом першого етапу ПТ формування РК є засвоєння магістрантами знань з техніки мовлення, а також вільне володіння диханням, правильною дикцією, керування голосом, інтонацією, засвоєння орфоепічних норм і їх дотримання; засвоєння магістрантами знань щодо культури мовлення та дотримання таких її складників, як правильність, точність, виразність, естетичність, доречність висловлення, комунікативна доцільність, логічність, ясність та доступність викладу; сформовані мотивація та вольовий прояв до вдосконалення техніки/культури мовлення, а також здатність до рефлексивного аналізу вимовних та лексико-граматичних навичок.

Після етапу вдосконалення мовленнєвих навичок здійснюється перехід до етапу формування вмінь монологічного мовлення, який характеризується підготовленим характером мовлення. Його цілями є: засвоєння знань щодо категорій

риторики, риторичного інструментарію, розвиток умінь оперативно й гнучко застосовувати знання з риторики за зміни ситуації; розвиток навичок з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчого підходу до його відбору з метою підвищення рівня РК; вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією, вміння добирати переконливі засоби аргументації, вміння доречного застосування невербальних засобів комунікації; формування мотивації та вольового прояву до набуття/ вдосконалення вмінь монологічного мовлення в професійній сфері, а також здатності до рефлексивного аналізу рівня вмінь монологічного мовлення.

Провідні методи на цьому етапі: метод мозкової атаки, метод ситуаційного навчання, метод симуляції (рольові й ділові ігри), метод презентацій.

Формування вмінь монологічного мовлення відбувається за допомогою таких засобів навчання, як навчальні посібники [36; 63; 104; 180; 197; 198; 222], візуальних (фото, ілюстрації), аудіо- та відео засобів з метою аналізу монологічного мовлення, засобів мультимедіа.

Реалізація змісту здійснюється засобами факультативного курсу «Риторика професійного спрямування», теми: «Основи ораторської майстерності», «Композиція промови», «Взаємодія оратора та аудиторії», «Мистецтво відповідати на питання», «Проведення презентацій», а також навчальних дисциплін «Ділова іноземна мова», теми: «Management», «Brand Management», «Marketing», «Advertising», «Presentations»; «Інвестиційний менеджмент», теми: «Інформаційне та організаційне забезпечення інвестиційного менеджменту», «Методологія проектування інвестиційної стратегії підприємства», «Іноземні інвестиції в Україні»; «Міжнародний маркетинг», теми: «Міжнародні маркетингові дослідження», «Міжнародні маркетингові комунікації»; «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», теми: «Організація управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні», «Стратегічний менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Техніко-економічне обґрунтування доцільності створення спільного підприємства».

На першому мікроетапі – мотиваційно-цільовому – відбувається орієнтація викладача й магістрантів в умовах навчальної діяльності, формулюються проблеми і

шляхи їх розв'язання. Дидактичні засоби: каталог питань, асоціограма, «мозкова атака», створення «дерева» рішень щодо ситуації, використання ілюстрацій, рисунків, схем, діаграм та формулювання гіпотез стосовно проблемної ситуації РД, складання списку аргументів і контраргументів, обговорення питання актуальності та важливості набуття РК, обговорення власного досвіду здійснення РД, постановка цілей опанування РД у професійній сфері і формулювання очікуваних результатів.

Важливим завданням викладача під час мотиваційно-цільового мікроетапу є формування у магістрантів позитивної мотивації щодо опанування нового навчального матеріалу, усвідомлення важливості й значущості формування у них РК. Це веде до їхнього швидкого залучення до навчально-пізнавальної діяльності. Так, завданням вступної лекції до факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» є ознайомлення магістрантів з особливостями предмета вивчення і їх підготовки до подальшого ефективного сприйняття навчального матеріалу. Необхідною умовою досягнення ефективності педагогічного процесу формування РК є спільне цілепокладання. Це означає, що зовнішні цілі, задані у формі вимог до майбутнього фахівця з менеджменту з боку суспільства або конкретизовані викладачем у рамках навчальної дисципліни, мають бути усвідомлені слухачами магістратури та перетворені у внутрішні, власні цілі, що значно підвищує їхню мотивацію до опанування запропонованого навчального матеріалу.

З метою формування позитивної мотивації під час опанування теми «Основи ораторської майстерності» модуля 2 «Монологічне мовлення в професійній сфері» в рамках факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» ефективним є бесіда та відповідне завдання щодо виокремлення характеристик гарного оратора. Стосовно надання такого завдання ми міркували, що магістранти вже мають певний досвід виконання РД, тому ми ставили за мету не стільки оволодіння студентами новими знаннями, скільки активізацію такого досвіду. Після складеного портрета промовця магістранти мають оцінити себе в якості оратора за 10-бальною шкалою, порівняти власні характеристики зі складеним портретом промовця, виявити наявні розбіжності та пояснити їх причини.

Завдання на порівняння власних характеристик із зразком допомагає

сформувати позитивну пізнавальну мотивацію до вивчення нового навчального матеріалу, а також активізувати наявні знання стосовно об'єкта вивчення. Приклад завдання з формування позитивної мотивації до опанування РК:

Прочитайте уривок з книги видатного американського менеджера, в минулому президента компанії Ford і керівника правління корпорації Chrysler, «Кар'єра менеджера» Лі Якокки щодо важливості володіння публічним мовленням у професійній діяльності менеджера. Надайте аргументи щодо того, чому автор вважає володіння публічним мовленням важливим у кар'єрі менеджера? Чи погоджуєтесь Ви з його точкою зору? Наведіть приклади з Вашого наявного або майбутнього досвіду професійної діяльності щодо сфери застосування риторичної діяльності (Додаток Е).

Посилання на авторитетну точку зору та власний досвід видатного менеджера створює основу для формування у магістрантів ціннісного ставлення до набуття РК, сприяє постановці мети щодо оволодіння або вдосконалення наявних ораторських умінь.

Когнітивно-орієнтувальний мікроетап пов'язаний з опануванням магістрантами нових знань риторичної спрямованості, а також засобів для подальшого їх використання в процесі вирішення практичних завдань професійного характеру.

Його метою є моделювання об'єкта РК, а також визначення його характеристик. На цьому етапі викладач має спільно з магістрантами сформулювати проблему і розробити модель об'єкта РК. Серед дидактичних засобів на засвоєння нової інформації щодо об'єкта РК пропонуються завдання на визначення ключових понять, їх систематизацію за тематикою, формулювання основної проблеми в ситуації РК та складання плану її вирішення, доповнення асоціограми, побудованої на мотиваційно-цільовому етапі, наведення прикладів щодо ключових понять, створення на основі тексту таблиці, формулювання аргументів/контраргументів щодо основних положень.

Під час вступної проблемної лекції відбувається ознайомлення майбутніх менеджерів з особливостями предмета вивчення і підготовка до сприйняття всієї

теми. У такій проблемній лекції діяльність магістрантів спрямовано на інтелектуальний пошук інформації за допомогою додаткового завдання, наприклад: «Давайте спробуємо відповісти на питання», «Для цього проаналізуємо відповідний фрагмент тексту», «Будьте уважними», «В процесі міркування запишіть аргументи/контраргументи, які підтверджують/ або спростовують думку». Подібні додаткові завдання, пов'язані з аналізом і оцінкою змісту, виокремленням необхідних відомостей, сприяють формуванню настанови на сприйняття проблемного монологу.

Застосування проблемних завдань на когнітивно-орієнтувальному мікроетапі не передбачає надання інформації у готовому вигляді. Тому основним видом когнітивної діяльності магістрантів є самостійне опрацювання нового навчального матеріалу, включаючи його аналіз, систематизацію й узагальнення.

На когнітивно-орієнтувальному етапі слухачам магістратури пропонується до виконання завдання проблемного характеру. Наприклад:

На основі наданих зразків текстів визначте функціональний стиль та виокремте його ознаки. Занесіть результати до таблиці (табл. 2.3).

Зразок 1.

«Термін «менеджмент» походить від англ. *management* – «управління». Цей переклад можна доповнити такими додатковими визначеннями, як «уміння і мистецтво управляти, добиватися». Італійське *managgiare* означає «управління конем», але асоціативно використовується при позначенні будь-яких форм жорсткого правління, оснований на оволодінні мистецтвом досягнення цілей. Французький термін *menager* перекладається як «господарювати, зберігати», а з латинської корінь поняття «менеджмент» означає владу, активну діяльність. Загальним для всіх цих понять є визначення менеджменту як керівництва, а менеджера – як керівника-професіонала, що працює за наймом, тобто це керівник організації в ринковій економіці» [166, с. 17].

Зразок 2.

У маленькому офісі компанії *FormozaLtd*, що займається розробкою програмного забезпечення, сьогодні найважливіший день – презентація прототипів

майбутнього планшетного комп'ютера. За скляними дверима конференц-залу китайські інженери розповідають про свої винаходи інвесторам, які приїхали до них. Гості, більшість з яких європейці, сидять з кам'яними обличчями і оживають лише тоді, коли мова йде про відносно невеликі інвестиції і малі терміни реалізації проекту.

Зразок 3.

Шановні випускники!

Викладачі нашої кафедри менеджменту й маркетингу поздоровляють Вас із визначною подією – закінченням університету та отриманням диплому. Ми завжди раділи вашим успіхам, тому що Ви навчилися думати самостійно, глибоко усвідомлюючи економічні процеси.

Ви багато працювали впродовж років навчання, і ми сподіваємося, що Ви, як майбутні фахівці, розвиватиме наше суспільство, підвищуватиме культуру економічних відносин, відроджуючи традиції.

Бажаємо Вам успіхів у Вашій майбутній професійній діяльності!

Зразок 4.

Робота для тебе! Ми, амбіційна й динамічна компанія, що використовує лише найсучасніші технології пакування молочних продуктів, чекаємо на тебе в наших лавах! Ми – лідери міжнародної екологічної спільноти, сертифіковані фахівці в галузі пакувальних матеріалів. Ти бажаєш працювати на нас? Не барись! Телефонуй! Надішли заявку!

Таблиця 2.3

Аналіз функціональних стилів

Зразок	Функціональний стиль	Ознаки функціонального стилю
1		
2		
3		
4		

На даному мікроетапі серед інших ефективним є використання методу мозкової атаки. Так, у вступній лекції щодо усного мовлення на основі колективної мисленнєвої діяльності магістранти в ході групової роботи мають усвідомити розбіжності й подібності усної та писемної форм мовлення. За результатами заповнюється таблиця (табл.2.4):

Таблиця 2.4

Аналіз усної та писемної форм мовлення

Питання	Варіант відповіді групи	Варіант відповіді інших груп	Варіант відповіді викладача
Що спільного між усною та писемною формами мовлення?			
У чому різниця між усною та писемною формами мовлення?			
Назвіть основні недоліки усного мовлення.			

Метою діяльнісно-операційного мікроетапу є уточнення характеристик об'єкта вивчення, детальне засвоєння нової тематичної інформації. На цьому етапі магістранти виконують з розробленою моделлю різноманітні завдання, використовують на практиці засвоєні знання. Серед застосованих дидактичних засобів формування РК пропонується система завдань репродуктивного та продуктивного типів: практичні завдання зі створення «готового продукту» мовленнєвої діяльності, зокрема, на реконструкцію змісту тексту на основі моделі, викладення змісту тексту на основі складеного плану, переказ тексту, створення тексту за ключовими словами, закінчення розпочатого тексту, проведення ділових ігор, презентацій тощо.

Діяльнісно-операційний мікроетап передбачає виконання різноманітних вправ з розмовним текстом. За твердженням Ю.Пассова [160, с. 189], робота на основі розмовного тексту здійснюється з метою формування вмінь усного мовлення в його монологічній та діалогічній формах. Доцільність роботи з розмовними текстами як основного засобу підготовки монологічних висловлювань зумовлена їх зручністю, крім того, вони слугують основою для переходу до непідготовленого мовлення на

наступному етапі.

Науковцями зазначено, що важливим аспектом у формуванні вмінь монологічного мовлення є читання та аналіз зразків текстової творчості, зокрема, текстів професійної ділової класики. Знайомство з такими зразками сприяє сприйняттю магістрантами образу оратора в цілому, формуванню у них уявлення про риторичний ідеал. З методичної точки зору, це передбачає як аналіз текстів на заняттях, так і оволодіння способами такого аналізу для самостійної роботи поза аудиторії. Робота з ними охоплює аналіз стильового розмаїття автора у відборі слів, використання риторичних фігур тощо.

Як зазначалось, етап формування вмінь монологічного мовлення є підготовчим до етапу формування вмінь діалогічного мовлення. Він передбачає розвиток навичок дій, що слугують основою мовленнєвого вміння, а саме трансформування, комбінування та перефразування. Такі дії мають бути мовленнєвими та керованими.

Значну роль у розвитку вище перелічених дій відіграє переказ текстів. Одним із складників риторичного канону є меморіо – запам'ятовування текстового матеріалу, тому переказ являє собою цінність з точки зору тренування пам'яті магістрантів як складника їхньої інтелектуально-пізнавальної сфери. У науковій літературі цьому виду вправ з текстом надано неоднозначну оцінку: вказана незначна комунікативна й методична цінність переказу як буквального передання змісту; механізм відбору слів на відміну від непідготовленого мовлення є неповноцінним у силу відсутності ставлення до ситуації, також відсутній механізм дискурсивності, тобто стратегії й тактики висловлювання. На відміну від буквального переказу переказ своїми словами вимагає від мовця виконання певних мисленнєвих операцій, зокрема, вибір основної інформації та відокремлення другорядної, перекомпонування змісту тексту, відтворення логічного ланцюгу висловлювань.

Отже, завдяки репродукуванню, комбінуванню та конструюванню переказ сприяє розвитку механізмів мовленнєвого вміння. На зазначеному етапі перекази здійснюються з опорою на структуру і зміст тексту-зразка, тобто є підготовленими

за формою й змістом. Ефективність цього виду вправ із текстом може бути досягнута за таких умов:

- а) переказ особам, незнайомим з його змістом,
- б) переказ, що здійснюється з певною мовленнєвою задачею;
- в) переказ з урахуванням комунікативної ситуації та великого контексту;
- г) переказ, основу якого складають дії трансформування, комбінування та перифразування [160, с. 191].

Приклад завдання на переказ тексту:

Прочитайте уривок з книги класика сучасної ділової риторики Д.Карнегі «Як виробити впевненість у собі і впливати на людей під час публічного виступу» [10] і дайте відповідь на запитання: Чи можна вважати цей текст розмовним? Аргументуйте свою відповідь прикладами з тексту. Уявіть собі, Вам необхідно виступити перед майбутніми колегами з метою мотивувати їх взяти участь у семінарі з ораторської майстерності. Викладіть основні положення за допомогою переказу своїми словами (Додаток Ж).

Як зазначалось, до завдань репродуктивного типу відноситься перифразування. Так, після ознайомлення з основними ознаками розмовного тексту пропонується таке завдання:

Переробіть письмовий текст в усну рекламну промову:

Шановні панове!

Виставкова фірма «Український експоцентр» запрошує Вас взяти участь в універсальній виставці-ярмарку «Реклама-2014». АТ «Український експоцентр» – професійна виставкова фірма, член Співки виставок і ярмарків Східної Європи, що має міцні регіональні зв'язки та великий досвід проведення виставкових заходів. У програмі виставки: укладання угод, семінари, презентація вітчизняних і закордонних рекламних агенцій-учасниць і їх рекламних продуктів, бізнес-клуб, культурна програма. Діє система знижок: постійним учасникам – 10%, за оренду виставкової площі понад 30 кв. м. – 15%.

Виконавчий директор виставки.

Система завдань на діяльнісно-операційному етапі передбачає здійснення

аналізу публічних виступів або завершених фрагментів промов. Аналіз текстів промов в аудіо- та відеозаписах передбачає додатковий розгляд техніки мовлення оратора, а також застосування невербальних засобів комунікації (при аналізі відеовиступу) і відбувається за такою схемою:

1. Яка мета, задача (надзадача) стояли перед оратором?
2. Чи відчував оратор настрій аудиторії стосовно предмета мовлення?
3. Чи вдалася автору композиція промови (аналіз вступу, основної частини, завершення)?
4. Чи була промова виразною, яскравою, влучною, у відповідності до літературних норм? Які лексичні засоби використав оратор у своїй промові?
5. Чи була промова достатньо аргументованою, логічною та переконливою?
6. Чи вдалося оратору встановити контакт з аудиторією? За допомогою яких засобів?
7. Чи володіє оратор технікою мовлення (голос, паузи, логічні наголоси, темп проголошення промови, тон)?
8. Чи володіє оратор невербальними засобами комунікації?
9. Чи вдалий наочний матеріал використав оратор?
10. Які побажання Ви б висловили оратору задля вдосконалення риторичної майстерності?

Найбільш ефективним видом практичних завдань у процесі формування вмінь монологічного мовлення є творчі завдання. Вони можуть бути розраховані на створення власної промови або обмежуватися аналізом і обговоренням риторичних ситуацій. Творчі завдання без породження мовлення передбачають вироблення вміння бачити співвідношення між окремими риторичними категоріями, їх взаємозв'язок і взаємодію. Основні їх різновиди: моделювання комунікативних ситуацій та відповідних мовленнєвих засобів, а також редагування тексту промови. Приклад завдання на моделювання:

– обміркуйте, перед якими слухацькими аудиторіями Ви могли б виступити на такі теми: «Професія – менеджер», «Соціальна відповідальність менеджера», «Розвиток ринку інновацій України», «Проблеми закордонного співробітництва в

умовах європейської інтеграції» та інші. Які будуть задача та теза? Які аргументи краще застосувати в кожному варіанті? Змодельуйте портрет слухацької аудиторії в кожному випадку;

– складіть до однієї зі своїх промов декілька різних вступів. Поясніть, в якій аудиторії і за яких обставин такі вступи виявились би найбільш доречними.

Виконання завдань на редагування текстів потребують від магістрантів урахування заданої аудиторії слухачів, дотримання певного функціонального стилю залежно від комунікативної ситуації.

До творчих завдань відноситься створення текстів промов з використанням опорного тексту. Цінність таких текстів полягає в тому, що вони в композиційній будові промови становлять основну її частину. Приклад завдання:

Прочитайте текст. Складіть на його основі 3 варіанти презентацій:

- для ради керівників підприємства, які розглядають пропозицію щодо купівлі частини акцій підприємства, про яке йдеться в тексті;
- для студентів, які хочуть працевлаштуватися на підприємство;
- для працівників, щойно прийнятих на роботу.

Авіакомпанія «Українські авіалінії» – провідна українська компанія, заснована у 1994 році. Основна діяльність «УА» – це пасажирські та вантажні перевезення. Компанія першою в СНД отримала Сертифікат IOSA (Міжнародний аудит експлуатаційної безпеки), що є підтвердженням високого рівня авіаційної безпеки та операційних стандартів.

УА пропонує більш ніж 2700 напрямків із зручними стикуваннями за конкурентною ціною, що становить 900 міжнародних і внутрішніх рейсів на тиждень. Це один з найефективніших і надійніших партнерів у галузі чартерних перевезень. Авіакомпанія здійснює різноманітні вантажні перевезення на регулярних пасажирських рейсах і вантажному літаку «Боїнг 737-300SF» і пропонує клієнтам повний набір унікальних вантажних перевезень: TimeDefinite, Sensitive, Fresh, Live, Valuable, Economic.

УА – єдина авіакомпанія в СНД, що проводить повне технічне забезпечення власного флоту. Компанія отримала нагороди в номінаціях «Краща авіакомпанія

України з продажів», «Краща українська авіакомпанія».

Персонал УА складається з фахівців різних галузей: економістів, інженерів, робітників технічних служб, льотної служби тощо. Вони всі працюють заради досягнення основної мети – надання безпечних, пунктуальних, надійних рейсів та високого рівня сервісу, що відповідає міжнародним стандартам.

Якщо Ви енергійна, амбіційна людина, володієте високою кваліфікацією та бажаєте приєднатися до команди професіоналів провідної авіакомпанії України – не втрачайте такої можливості.

У компанії діють чотири профспілки, які, згідно з колективною угодою, захищають інтереси працівників, піклуються про відпочинок й оздоровлення персоналу та членів родин, проводять різноманітні соціальні акції.

На даному етапі виконуються завдання на жанрову трансформацію висловлювань: оформлення на основі запропонованої інформації провідних жанрів у корпоративній діяльності: прес-релізів, бекграундерів (інтегрованих інформаційних матеріалів, що охоплюють біографічні відомості про організацію, звернення першої особи, аналітичні матеріали, що оцінюють діяльність організації), текстів для ЗМІ, іміджевих рекламних матеріалів [16]. Завдання на породження мовлення передбачають складання магістрантами власних промов, їх презентацію перед реальною або уявною аудиторією. Особливу увагу ми приділяємо саме вибору аудиторії. Впродовж навчання студенти на заняттях звикли під час виступів орієнтуватися на аудиторію, яку складають їх сокурсники, що обмежує можливості вироблення навички врахування особливостей реальної комунікативної ситуації в професійній сфері. З цієї причини важливу роль відіграє відтворення на заняттях ситуацій, наближених до реальних в майбутній професійній діяльності.

Особливо ефективними є завдання, основу яких становить текст про певну подію. Це дозволяє засвоїти досвід діяльності в професійних ситуаціях риторичної практики. Нижче наведемо приклади творчих ситуативних завдань:

Ситуація 1. Ви отримали завдання звітувати перед колегами про виконану роботу. Ви виступаєте одним з останніх доповідачів, багато присутніх частково мають інформацію щодо предмета Вашої промови. Існує велика вірогідність того,

що Вас слухатимуть неухважно, вестимуть сторонні розмови. Що Ви вдієте, щоб привернути увагу слухачів?

Ситуація 2. Вам часто доводиться контактувати з великою кількістю бізнес-партнерів щодо питань реалізації продукції Вашої фірми, і це вимагає точності у словах і діях. Одного разу Ви припустили помилки під час публічного виступу, і фірма втратила декілька важливих замовлень. Як Ви сприймете таку невдачу? Чи будете Ви звинувачувати себе, візьметеся аналізувати ситуацію або вдієте щось інше? Обґрунтуйте свою позицію.

Ситуація 3. На одному з робочих засідань Ви говорите про проблему реконструкції Вашого підприємства. У Вас досить гарні пропозиції щодо цього питання, але в залі присутні декілька Ваших колег-конкурентів, які не сприймають Ваших пропозицій. Вони ставлять Вам каверзні питання, роблять зауваження, агресивно реагують на Ваші пропозиції. Після одного з таких зауважень Ви говорите:

Ситуація 4. Уявіть собі, Ви пройшли співбесіду у відомій міжнародній корпорації на посаду менеджера відділу міжнародних відносин і у Вас з'явилась можливість звернутися до а) першокурсників, б) магістрантів-майбутніх менеджерів. Підготуйте короткі промови.

Ситуація 5. Після ознайомлення з організаційною структурою фірми, де Ви влаштувалися на посаду менеджера відділу кадрів, та її господарчою діяльністю в минулому році, запропонуйте керівництву ввести необхідну/ прибрати зайву посаду.

Окрім цього, пропонуються завдання на складання текстів промов і їх проголошення:

- На щорічному ярмарку вакансій переконайте потенційних роботодавців прийняти на вакантну посаду менеджера саме Вас.
- Виступіть з промовою перед вищим керівництвом Вашої фірми з ініціативою взяти участь у благодійній акції/ соціальному проекті.
- На основі матеріалів письмового резюме Вашого колеги складіть усну презентацію його як нового співробітника для ради директорів.
- Підготуйте монолог з метою переконання «незручного» клієнта

придбати товар.

- Складіть презентацію-характеристику Вашого колеги, можливого претендента на звання «Кращий менеджер фірми».

На етапі формування вмінь монологічного мовлення ефективним є проведення рольових ігор, наприклад гри «Експромт» [106, с. 228] (Додаток 3). Крім рольових ігор пропонуються ділові ігри, наприклад, «Вступ на посаду керівника відділу» (Додаток 3). Така гра є актуальною для майбутніх менеджерів, тому що поява у трудовому колективі нового керівника є значною подією як для нього самого, так і для підлеглих. Можливими є протиріччя, конфлікти, які інколи завершуються відторгненням нового керівника. Через недостатній досвід роботи з людьми з найбільшими труднощами, зазвичай, стикаються молоді керівники-початківці.

Завдяки наближенню змісту ділових ігор до майбутньої професійної діяльності відтворюється відповідне комунікативне середовище; студенти мають можливість практично застосовувати теоретичні знання із спеціальних дисциплін та набуті знання з риторики, набувати досвіду роботи в команді, проявити навички роботи з аудиторією, розвивати культуру соціальних відносин.

Отже, під час діяльнісно-операційного мікроетапу навчальна діяльність організована як активний процес перетворення самими студентами об'єкта пізнання, тому характерним є самоуправління магістрантів, які здатні самостійно і творчо виконувати завдання в складних і змінених умовах РД.

Серед форм позааудиторної діяльності на цьому етапі пропонується проведення тренінгів з формування вмінь монологічного мовлення [222], студентських наукових конференцій, наукових семінарів, гуртків, олімпіад, конкурсів з ораторської майстерності.

На оцінно-корекційному мікроетапі порівнюються отримані результати із сформульованими на початку цілями. У науковій літературі «рефлексія (лат. reflexio – звернення назад, відображення) розглядається як мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе (своїх дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, ставлення до інших і відносин з ними, власних завдань)» [31, с. 469–470]. У процесі засвоєння навчальної

інформації і набуття досвіду здійснення РД у магістрантів формується емоційно-ціннісне ставлення до здійснення РД у професійній сфері, культура мовлення. Основною на цьому етапі є контроль-оцінювальна діяльність, яка передбачає отримання педагогом інформації щодо досягнутих результатів навчальної діяльності магістрантів. Завдяки поточному, проміжному і підсумковому контролю викладач має інформацію щодо стану навченості і в разі потреби вдосконалює педагогічну систему формування РК з метою оптимізації відповідного педагогічного процесу.

Так, до контрольних питань з теми «Взаємодія оратора та аудиторії» входять такі:

1. Надайте визначення поняття «контакт з аудиторією».
2. Яким чином можна визначити, чи є контакт з аудиторією?
3. Які фактори впливають на встановлення контакту між промовцем і слухачами?

Оцінно-корекційний мікроетап включає не тільки оцінювання викладачем успішності магістрантів, але й надання студентам можливості здійснювати самоконтроль і самооцінку результатів своєї навчальної діяльності для подальшого їх коригування. Дидактичними засобами на цьому мікроетапі є завдання з контролю рівня засвоєння знань, а також матеріали з самооцінювання (Додаток И). Так, наприклад, у процесі опанування теми «Проведення презентацій» факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» пропонується таблиця самопостереження за розвитком відповідного вміння (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Таблиця самопостереження за розвитком уміння проведення презентацій

Навички	Ніколи не вдається	Інколи вдається	Переважно вдається	Завжди вдається
1	2	3	4	5
Обмірковування майбутньої презентації				
Збирання інформації				
Підготовка інформації для презентації				
Складання плану виступу				

1	2	3	4	5
Позитивне налаштування на виступ				
Виступ без опори				
Вдала подача матеріалу				
Бездоганна у мовленнєвому плані промова				
Ефективне застосування невербальних засобів				
Встановлення контакту з аудиторією				
Вдалі відповіді на питання				
Критичне ставлення до власної промови				

Як зазначалось, організація навчальної діяльності на кожному етапі формування РК передбачає повний цикл реалізації навчальної діяльності, структура якої являє собою інваріант для організації навчальної діяльності на будь-якому занятті.

Розглянемо, як на конкретному занятті в процесі опанування теми «Композиція промови» в рамках факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» втілюються всі мікроетапи педагогічної технології.

Основною метою мотиваційно-цільового мікроетапу є з'ясування важливості знання композиції промови, мотивації щодо розширення досвіду РК у майбутній сфері професійної діяльності, формування цілей щодо засвоєння нового навчального матеріалу. З метою актуалізації пізнавальної потреби та формування позитивної мотивації використовуються такі методи й прийоми: каталог питань, побудова асоціограми, проблемні ситуації тощо. Так, наприклад, при введенні зазначеної теми для активізації суб'єктного досвіду та пізнавальної потреби, орієнтування в проблемі магістрантам надано фрагмент статті «Поради лекторам» відомого суспільного діяча та юриста А.Ф.Коні щодо досягнення успіху публічного виступу із завданням самостійно визначити тему заняття:

«Для успіху промови важливим є перебіг думки лектора. Якщо думка

перекидається з предмета на предмет, якщо основне постійне переривається, то таку промову майже неможливо слухати» [38, с. 270].

Майбутні менеджери мають самостійно визначити тему заняття і відповіді на такі питання: Наскільки важливою є правильно побудована композиція промови? До яких наслідків може призвести нелогічна побудова промови? Яке значення має складання плану? Завдяки такому підходу магістранти самі усвідомлюють мету заняття.

На даному мікроетапі передбачено побудову асоціограми «Побудова промови», яка має включати змістові елементи, запропоновані магістрантами під час групової роботи. Ця асоціограма слугує в подальшому основою для розробки моделі об'єкта, інформацію про який вони здобули під час комунікативно-пізнавального етапу.

Магістранти мають ознайомитися зі складовими композиції промови (вступ, основна частина, завершення), прийомами привертання уваги аудиторії на кожному з етапів; можливими недоліками композиції; методами викладу матеріалу промови; а також складанням різних типів плану.

З метою здобуття знань на когнітивно-орієнтувальному мікроетапі застосовано метод моделювання. У результаті спільної з магістрантами продуктивної діяльності передбачено створення моделі об'єкта «Композиція промови».

Побудова моделі об'єкта представляє інформацію в концентрованому вигляді, що сприяє ефективному використанню часу для вивчення нового навчального матеріалу. Модель об'єкта, побудована на когнітивно-орієнтувальному етапі, являє собою орієнтовну основу для подальшої перетворювальної діяльності на діяльнісно-операційному мікроетапі, де слухачам магістратури запропоновано завдання репродуктивного та продуктивного характеру.

До перших входять завдання на відтворення цілісного тексту з окремих фрагментів шляхом їх правильного розташування або сортування фрагментів двох текстів промов і відтворення кожної з них (Додаток К).

До творчих завдань на діяльнісно-операційному етапі відносяться завдання на

відтворення цілісного тексту промови на основі одного елемента композиції. Такі завдання передбачають зміну умов й потребують самостійного варіативного пошуку способу розв'язання завдання, оригінального підходу до його вирішення.

Завдання 1. Прочитайте текст. Який елемент композиції він становить? Визначте самостійно можливу аудиторію слухачів і складіть вступ і закінчення.

Страхова компанія «Княжа Вієнна Іншуранс Груп» орієнтується на фізичних осіб, малий та середній бізнес. Саме тому компанія розвиває власну мережу філій на всій території країни.

Ми орієтуємося на потреби наших клієнтів, створюючи найсучасніші страхові продукти. Страхові продукти, які пропонує УСК «Княжа Вієнна Іншуранс Груп», мають бути доступні на всій території України за найбільш прийнятними для клієнтів ціновими пропозиціями. Саме тому компанія створила власну мережу філій, яка покриває всі регіони України. Наші співробітники готові прийти Вам на допомогу майже в кожному місті та селищі України.

Компанія створила ряд універсальних страхових продуктів, які Ви можете замовити через мережу незалежних брокерів та страхових агентів. Купуючи страхові продукти у наших партнерів, Ви отримуєте гарантії УСК «Княжа Вієнна Іншуранс Груп».

Наші співробітники готові надати Вам консультації та забезпечити допомогу у разі настання страхового випадку у будь-якому місці та у будь-який час. Наші медичні працівники та консультанти працюють для Вас цілодобово.

Ми керуємося 180-річним досвідом роботи Vienna Insurance Group, яка успішно працює у 24 європейських країнах. Понад 25 000 працівників у 50 компаніях Групи забезпечують захист своїх клієнтів.

Відмінна фінансова потужність Групи підтверджена міжнародним рейтинговим агентством «Standard & Poor's», яке в 2011 році знову високо оцінило фінансову стабільність Vienna Insurance Group.

Завдання 2. Прочитайте вступ до промови. Складіть на його основі основну частину і закінчення.

Добрий день, шановні колеги!

Для Вас не є таємницею, що ми з Вами належимо до великої родини міжнародної компанії «Велком». Ви, певно, погодитесь зі мною, що кожна людина прагне мирно й ефективно співіснувати з оточуючими. Як і у нас вдома, в родині існують свої правила, так і в нашій компанії діють певні норми, закріплені корпоративним кодексом. Сьогодні ми поговоримо саме про них і важливість їх дотримання.

Завдання 3. Прочитайте закінчення до промови. Складіть на його основі вступ і основну частину.

Сподіваюсь, що я в доступній формі виклав основні економічні показники діяльності нашої фірми за останній рік. Хочеться вірити, що Ви, шановні колеги, оцінили переваги взаємовигідного співробітництва з нами.

Я із задоволенням відповім на всі можливі питання, що виникли у Вас під час доповіді.

Дякую за увагу!

Останнім етапом мікротехнології є оцінно-корекційний етап, який забезпечує усвідомлення магістрантами важливості набутих знань щодо композиції промови, переосмислення і перебудову змісту власного досвіду здійснення РД.

На цьому етапі студенти мали виконати контрольні завдання:

1. Розкрийте зміст поняття «композиція промови».
2. Назвіть види планів, які рекомендується складати промовцю на різних етапах підготовки промови.
3. Надайте характеристику основним елементам композиції: вступу, основній частині і закінченню.
4. Назвіть методи викладу матеріалу та прийоми привернення уваги.
5. Які недоліки в побудові промови знижують її ефективність?

Дидактична підготовка практичного заняття «Композиція промови» дозволяє досягти його мети: магістранти мають зробити висновок про необхідність набутих знань щодо композиції промови задля ефективного здійснення РД у майбутній професійній діяльності.

Отже, результатом другого етапу ПТ формування РК є: засвоєння знань щодо

категорій риторики, риторичного інструментарію, розвиток умінь оперативно й гнучко застосовувати знання з риторики за зміни ситуації; розвиток навичок з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчого підходу до його відбору з метою підвищення рівня РК; вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією, вміння добирати переконливі засоби аргументації, вміння доречного застосування невербальних засобів комунікації; сформовані мотивація та вольовий прояв до набуття/ вдосконалення умінь монологічного мовлення в професійній сфері, а також здатність до рефлексивного аналізу рівня умінь монологічного мовлення.

Третій етап технології формування РК пов'язаний з формуванням умінь діалогічного мовлення. На цьому етапі розвиваються всі якості мовлення як діяльності, так і продукту; він також передбачає навчання спілкування в його груповій і колективній формі. Специфіка роботи на даному етапі пов'язана з тим, що мовлення має непідготовлений характер; навчальний матеріал використовується в нових ситуаціях для вирішення нових мовленнєвих завдань, більш складних з психологічної й лінгвістичної точок зору у порівнянні з етапом формування умінь монологічного мовлення.

Цілями етапу формування умінь діалогічного мовлення є засвоєння знань щодо категорій діалогічного мовлення, ведення ділових перемовин; вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця, вміння впевнено встановлювати контакт з аудиторією; вміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; вміння добирати переконливі засоби аргументації; вміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації; формування мотивації та вольового прояву до набуття/ вдосконалення умінь діалогічного мовлення в професійній сфері, а також здатності до рефлексивного аналізу рівня умінь діалогічного мовлення.

Провідними методами на цьому етапі є метод дискусій, метод PRES-формули, «Сократів діалог», диспут, дебати, інтерв'ю, метод форум-театру, рольові й ділові ігри, метод ситуаційного навчання — кейс-стаді.

Формування умінь діалогічного мовлення відбувається за допомогою таких

засобів навчання, як навчальні посібники [8; 22; 36; 38; 197; 198; 222], візуальних (фото, ілюстрації), аудіо- та відео засобів з метою аналізу комунікативної поведінки під час діалогічного мовлення, засобів мультимедіа.

Реалізація змісту здійснюється засобами факультативного курсу «Риторика професійного спрямування», теми: «Основи полемічної майстерності», «Слухання як вид мовленнєвої діяльності», «Невербальні засоби комунікації», «Ділові перемовини», а також навчальних дисциплін: «Ділова іноземна мова», теми: «Meetings», «Banking», «Management», «Business and the Environment»; «Інвестиційний менеджмент», теми: «Іноземні інвестиції в Україні», «Перспективи розвитку фінансового ринку інвестицій в Україні»; «Міжнародний маркетинг», теми: «Соціально-культурне середовище міжнародного маркетингу», «Вибір зарубіжних ринків»; «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», теми: «Глобалізація ринків та транснаціональні корпорації», «Пошук і оцінка закордонних партнерів».

На мотиваційно-цільовому мікроетапі магістрантам пропонуються завдання на розвиток мотивації та вольового прояву до набуття/ вдосконалення вмінь діалогічного мовлення в професійній сфері.

Когнітивно-орієнтувальний етап пов'язаний з виконанням завдань репродуктивного характеру, наприклад:

«Розшифруйте» пози й жести Вашого партнера, надайте їм детальну характеристику та опишіть Ваші дії:

- розстібнутий піджак;
- руки схрещені на грудях, кулаки стиснуті;
- сидить на краю стільця, схилившись уперед, голова злегка нахилена та спирається на руку;
- голова дещо нахилена вбік;
- повільно знімає окуляри, ретельно протирає скельця;
- прикриває рота рукою під час свого висловлювання;
- прикриває рота під час слухання;

- намагається не дивитися на Вас.

Діяльнісно-операційний мікроетап характеризується виконанням переважно завдань продуктивного характеру з відповідним зменшенням репродуктивного. Серед дидактичних засобів, застосованих на етапі формування діалогічних умінь, були переважно мовленнєві вправи, які характеризувалися мотивованим висловленням своїх думок. Це уможлиблювалось за умови наявності комунікативної ситуації, мисленнєво-мовленнєвих завдань і постійного їх варіювання.

Умовою забезпечення діалогічного уміння динамічністю є постійна новизна, або варіативність. РД передбачає різноманітні комунікативні ситуації. Тому за основу навчання діалогічного мовлення береться аналіз ситуацій майбутньої професійної діяльності магістрантів. У науковій літературі ситуація визначена як «така динамічна система взаємовідносин комунікантів, яка завдяки її віддзеркаленню у свідомості породжує особистісну потребу в цілеспрямованій діяльності та живить цю діяльність» [160, с. 95].

З метою практичного створення ситуацій магістрантам необхідно володіти інформацією щодо виду взаємовідносин між комунікантами. Серед них виокремлено соціально-статусні, при яких співрозмовники є представниками певної професійної, етнічної спільноти, вікової групи тощо; рольові, що виникають при виконанні ролей всередині групи, і ролей, що виконуються в процесі формального або неформального спілкування; діяльні – взаємовідносини спільної діяльності; а також моральні, які є формою і способом реалізації моральних відносин. Такий розподіл є умовним, оскільки будь-який тип взаємовідносин має синтетичний характер – домінування одного типу передбачає імпліцитну реалізацію інших.

Окрім гносеологічного аспекту особливий інтерес являє розгляд ситуації у функціональному аспекті. В процесі навчання ситуація є результатом комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які визначено як «ситуативна позиція» [160, с. 99]. До компонентів останньої належать: 1) вид діяльності; 2) сфера діяльності; 3) форма діяльності; 4) предмет обговорення; 5) моральні відносини; 6) соціальний статус суб'єкта спілкування; 7) мовленнєвий статус; 8) подія; 9) місце; 10) час;

11) наявність третьої особи (завжди при здійсненні РД); 12) об'єкти-знаки; 13) зовнішні дані суб'єкта спілкування; 14) світогляд суб'єкта спілкування; 15) моральні якості суб'єкта спілкування; 16) вольові якості суб'єкта спілкування; 17) інтереси суб'єкта спілкування; 18) почуття суб'єкта спілкування; 19) інтерактивна роль суб'єкта спілкування; 20) міжособистісна роль суб'єкта спілкування; 21) пресупозиція суб'єкта спілкування; 22) комунікативна задача [160, с. 99]. Змінення факторів ситуації є засобом керування висловлюваннями магістрантів і відповідним їх спрямуванням.

Задля ефективності використання ситуацій мовленнєвий матеріал слід організовувати навколо ситуацій як систем взаємовідносин співрозмовників, а їх зміст добирати такий, що відповідає інтересам майбутніх магістрів з менеджменту. У формуванні РК застосування різноманітних комунікативних ситуацій на заняттях сприяє розвитку механізмів: дискурсивності (розвиток стратегії й тактики мовця), випередження (завдяки врахуванню реакцій співрозмовника), вибору (автоматичний ситуативний виклик лексичних одиниць через їх співвіднесеність з мовленнєвими задачами). Крім того, розвиваються такі якості вміння, як цілеспрямованість (наявність мовленнєво-мисленнєвої задачі), продуктивність (створення кожного разу нового продукту), а також самостійність.

Приклади комунікативних ситуацій на заняттях:

Ситуація 1. Ви бачите, що Ваш партнер на перемовинах навмисно спотворює факти. Ваші дії?

Ситуація 2. На перемовинах замість того, щоб висувати конкретні пропозиції, опонент посилається на Ваші попередні помилки. Ваші дії?

Ситуація 3. Ви встановили контакт з японською фірмою, з якою маєте намір укласти угоду. Вас зустрічають як очікуваного гостя, пропонують велику програму перебування з обідом у ресторані, а коли справа доходить до перемовин, японці просять зачекати пару днів. І потім досить тривалий час повідомляють про періодичні ті чи інші ускладнення. Що Ви вдієте в такій ситуації?

Ситуація 4. Ви – менеджер фірми і маєте взяти участь у важливих перемовинах з представниками іншої фірми стосовно укладення угоди. На початку

бесіди Ви бачите, що партнер налаштований прихильно, і тому емоційно, за допомогою енергійних жестів розповідає йому про всі переваги Вашого з ним співробітництва. Але потім Ви помічаєте, що він приймає «закриту» позу – схрещує руки на грудях, висловлює свою думку щодо даного питання, намагаючись не дивитися Вам в очі. Ваші дії?

Ситуація 5. Один з працівників на нараді персоналу зазвичай займає позицію протистояння. Всі вимушені вислуховувати докладні пояснення причин його незгоди. З цієї причини втрачається багато часу. Чи варто перервати промовця і запропонувати йому пов'язати своє висловлювання з предметом обговорення? Чи варто повторювати такий прийом, якщо він не подіяв відразу? Яким чином ще можна вплинути на працівника?

Ефективним інтерактивним груповим методом у процесі розвитку діалогічних умінь є дискусійний метод. Участь магістрантів у дискусії дає можливість для пошуку і закріплення еталонів комунікативної поведінки; сприяє формуванню культури діалогу, вміння вести дискусію, зокрема аргументовано доводити власну думку; також створенню атмосфери інтелектуального співробітництва, вихованню поважного і толерантного ставлення до думки опонента, розвиткові суб'єктивної активності й вміння слухати.

Серед дискусійних тем до обговорення магістрантам пропонуються такі: «В чому проявляється РК в майбутній професійній діяльності?», «Чому ефективні комунікації є важливими для керівників і організації?», «У чому різниця між управлінням і лідерством?», «Що таке харизма, і як нею користуються керівники?», «Якими особистісними якостями має володіти сучасний менеджер?», «Які помилки менеджера в міжособистісному спілкуванні можуть провокувати конфлікти?», «Соціальна відповідальність сучасного менеджера» тощо.

У рамках навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова» під час опанування кожної з тем економічної тематики на мотиваційно-цільовому етапі пропонуються міні-дискусії з використанням методу PRES-формули (від англ. Position – Reason – Example – Summary) – позиція (думка) – обґрунтування – приклад – висновок. До обговорення надано вислови відомих економістів, з думкою яких студенти мають

аргументовано погодитися/не погодитися (Agree or Disagree), наприклад:

«Management is nothing more than motivating other people» (Менеджмент – ніщо інше, як мотивація інших людей, Лі Якокка, американський бізнесмен) [180, с. 65].

Розвиток умінь діалогічного мовлення не передбачає безпосередньої підказки мовленнєвого матеріалу. Замість цього використовуються опосередковані підказки – опори, які слугують засобом управління мовленням. На початковій стадії формування вмінь діалогічного мовлення застосовуються змістові опори, в яких інформація надається у розгорнутому вигляді: вербальні (мікротекст, текст, план), зображальні (фільм, картинка, фото); під час основної стадії застосовуються смислові опори з інформацією у згорнутому вигляді: вербальні (слова як смислові віхи, афоризми, вислови, підписи тощо), зображальні (схема, графік, таблиця, цифровий матеріал, символіка, плакат тощо); завершальна стадія характеризується відсутністю опор.

Реалізація стратегічної мети при діалогічному мовленні пов'язана з досягненням певної кількості проміжних тактичних цілей. Одним із засобів навчання тактиці спілкування є функціональні опори, що являють собою мовленнєві функції, розташовані у певній послідовності. Варіанти таких опор розроблюються для кожного з комунікантів, наприклад за умови спільної задачі комунікантів: «Докажіть, що розроблений рекламний слоган буде ефективним» (рис. 2.4).

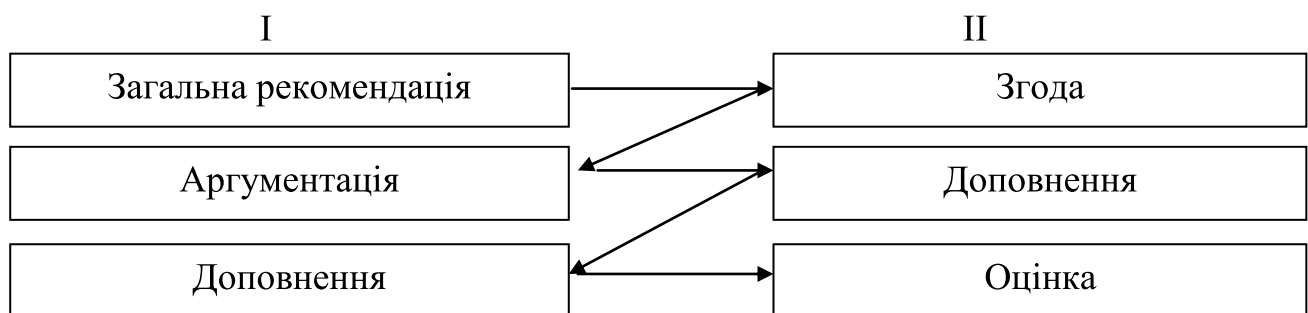

Рис. 2.4. Приклад функціональної опори за умов спільної задачі комунікантів

За умови диференційованих задач партнерів по комунікації пропонується такий варіант функціональної опори (рис. 2.5).

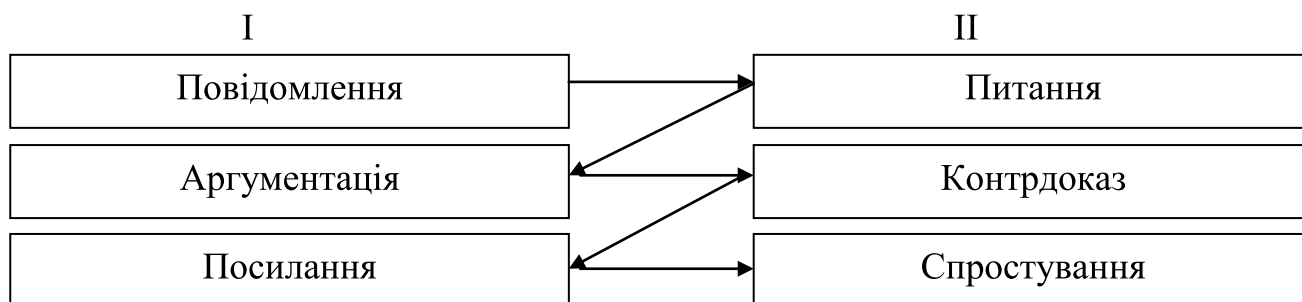

Рис. 2.5. Приклад функціональної опори за умов диференційованих задач партнерів по комунікації

Подібні опори є функціональними моделями діалогу, вони здійснюють підготовку комунікантів у тактичному плані і не суперечать непідготовленому характеру мовлення. З методичної точки зору, магістранти можуть самостійно обирати стратегію, при якій елементи тактики можуть бути відсутні, наприклад:

На основі представленої нижче елементів тактики придумайте відповідну комунікативну ситуацію професійної сфери, доповніть опору й розіграйте діалог.

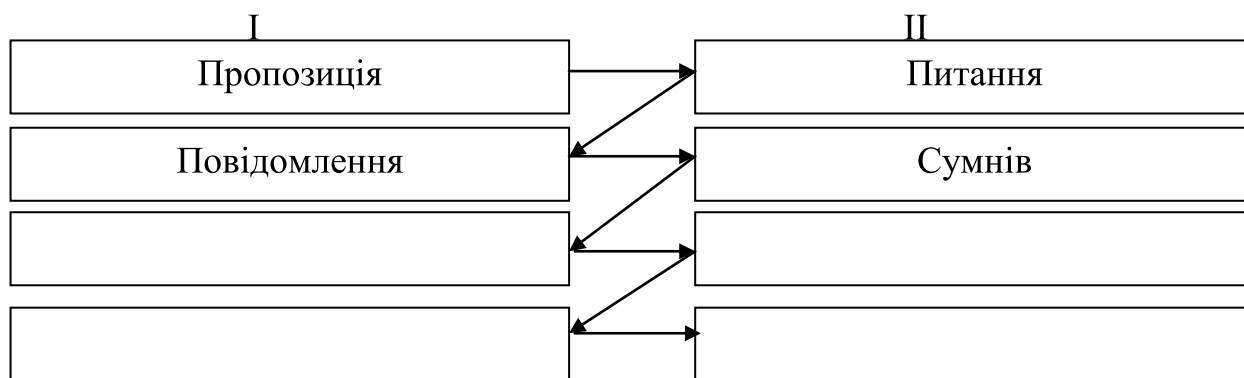

Рис. 2.6. Приклад завдання на доповнення функціональної опори

Значну роль у формуванні вмінь діалогічного мовлення відіграє метод симуляції, який має безліч розроблених варіантів, зокрема, рольові й ділові ігри, наприклад, «Інтерв'ю» [36, с. 115]. Мета гри – актуалізація поняття «позиція», розвиток умінь відповідати на питання. Один з учасників гри сідає до центру кола та об'являє, яку соціальну роль він для себе обрав (у межах майбутньої професійної діяльності). Студенти ставлять йому 5 питань у рамках обраної ролі. Потім

відбувається зміна головного гравця. Йому також ставлять 5 питань, але з обов'язковою зміною ролі.

Розвиткові у магістрантів уміння переконливо й тактично висловлювати відмову сприяла рольова гра «Відмова» [36, с. 303–304] (Додаток Л).

Під час діалогічного спілкування майбутнім менеджерам необхідно вміння дотримуватися певної позиції. Розвиткові таких умінь сприяє проведення рольових ігор «Управління ініціативою» [36, с. 310–311] (Додаток Л), «Позиція» [36, с. 115–116] (Додаток Л). З метою розвитку комунікабельності магістрантів і вміння дотримуватися правил етикету у діловому спілкуванні пропонується рольова гра «Діловий комплімент» (Додаток Л).

Окрім рольових ігор, на цьому етапі передбачено проведення ділових ігор «Влаштування на роботу» [36, с. 321–324] (Додаток М) та «Продаж технології винаходу» [36, с. 318–321] (Додаток М).

Важливим у формуванні діалогічних умінь магістрантів є застосування методу кейс-стаді [180, с. 169–170] (Додаток Н). Окрім змісту кейсу, наближеного до реальної ситуації професійної діяльності, використання цього методу сприяє розвитку аналітичної здатності, критичного мислення, уміння адекватно ставити питання, вихованню поважного ставлення до чужої думки, виробленню у майбутніх менеджерів інтуїції.

Ефективними формами організації позанавчальної діяльності магістрантів з метою формування вмінь діалогічного мовлення є проведення тренінгів [222], наукових семінарів та гуртків, організація дебатного клубу (Додаток П).

У процесі формування діалогічних умінь на оцінно-корекційному мікроетапі є рефлексивний метод із застосуванням таких дидактичних засобів, як таблиці самодіагностики й самопостереження. Прикладом цього є таблиця самопостереження за розвитком умінь і навичок слухати свого опонента (табл. 2.6) [8, с. 33–34]. Завдяки тому, що магістранти заповнюють таку таблицю на мотиваційно-цільовому та оцінно-корекційному мікроетапах, вони мають змогу порівняти початковий рівень відповідного вміння з кінцевим і зробити необхідні висновки щодо своєї комунікативної поведінки під час здійснення РД.

Таблиця 2.6

**Таблиця самостереження за розвитком уміння слухати
співрозмовника**

Навички	Ніколи не вдається	Інколи вдається	Переважно вдається	Завжди вдається
1	2	3	4	5
Чути співрозмовника				
Сприймати сказане співрозмовником				
Переходити від слухання до говоріння і навпаки				
Концентрувати свою увагу і не відволікатись				
Заглиблюватись у деталі повідомлення				
Прислухатись до протилежної точки зору				
Активно слухати опонента, ставити уточнюючі запитання				
Долати упередження				
Не робити поспішних висновків				
Не перебивати опонента				

Отже, результатом етапу формування вмінь діалогічного мовлення є засвоєння знань щодо категорій діалогічного мовлення, ведення ділових перемовин; вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця, уміння впевнено встановлювати контакт з аудиторією; уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; уміння добирати переконливі засоби аргументації; уміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації; сформовані мотивація та вольовий прояв до набуття/ вдосконалення вмінь діалогічного мовлення в професійній сфері, а також здатність до рефлексивного аналізу рівня

вмінь діалогічного мовлення.

Висновки до розділу 2

1. Розглянуто теоретико-методологічні основи розроблення педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури. Аналіз сучасних парадигм у педагогічній науці (знаннєвої, культурологічної, гуманістичної) дозволив визначити теоретичні та методологічні орієнтири щодо реалізації педагогічного процесу формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Обґрунтовано доцільність застосування концепції особистісно-орієнтованого навчання як теоретичної основи формування РК; доведено необхідність організації й реалізації педагогічного процесу формування РК на засадах системного, компетентнісного, контекстного, комунікативно-діяльнісного та знаково-символічного підходів.

Аналіз педагогічних принципів формування РК виявив необхідність доповнення загальнодидактичних принципів специфічними: ідеаловідповідності, пріоритету практики, гармонізуючого діалогу, риторизації професійної підготовки.

Парадигмальний і концептуальний аспекти педагогічного дослідження слугують основою для проектування педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Надано характеристику суб'єктам педагогічного процесу формування РК – викладача та магістранта. Основним завданням викладача є моделювання цілісного педагогічного процесу. Крім того, він має бути взірцем ораторської майстерності для студентів, що передбачає рефлексію і постійне вдосконалення риторичної діяльності. Слухача магістратури напряму «Менеджмент» відрізняє активна риторична діяльність у процесі професійно-орієнтованої навчальної та науково-дослідної діяльності (участь у наукових дослідженнях, захист наукових робіт, зокрема кваліфікаційної роботи тощо).

2. Визначено, обґрунтовано та розроблено цілі та зміст формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Головна мета – формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки –

втілюється в цілях на рівні кожного з компонентів РК: мотиваційного (формування мотивів, вольового прояву до здійснення РД), концептуально-когнітивного (засвоєння системних знань з риторики та способів здобуття нових знань риторичної спрямованості, включаючи пошук, систематизацію та аналіз інформації, системно-творчий підхід до її відбору); комунікативно-діяльнісного (набуття досвіду реалізації риторичних умінь і навичок у професійній сфері); рефлексивного (формування рефлексії стосовно РД). Особливості змісту ПТ виявляються у спецкурсі «Риторика професійного спрямування» та міждисциплінарному характері формування РК засобами навчальних дисциплін «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Ділова іноземна мова» на рівні кожного з компонентів РК.

3. Визначено методи, форми і засоби формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури. Встановлено, що вирішенню проблеми підвищення рівня сформованості РК таких фахівців сприятиме застосування комунікативно орієнтованих, переважно інтерактивних методів (метод інтерв'ю, метод «Сократів діалог», ділові та рольові ігри, «кейс-стаді», дискусії, презентації, форум-театр та інші), дослідницьких (метод проектів), а також діалогових форм у ситуаціях спільної продуктивної діяльності під час навчальної (лекція-діалог, практичні заняття) та позанавчальної діяльності (тренінги, наукові гуртки, семінари, дискусійний клуб, наукові студентські олімпіади, конкурси ораторської майстерності та інші). Серед засобів формування РК виокремлено навчальну, фахову, у т.ч. періодичну літературу, візуальні, зокрема, аудіо-, відеозасоби, мультимедіа.

4. Обґрунтовано критерії та показники сформованості РК магістрантів: знаннєвий (показники – якості знань: повнота, оперативність, гнучкість; способи здобуття нових знань риторичної спрямованості); мовно-мовленнєвий (показники – культура мовлення, техніка мовлення, сформованість умінь монологічного та діалогічного мовлення); суб'єктний (показники – умотивованість та вольовий прояв до набуття та вдосконалення РК, здатність до рефлексії щодо власного риторичного досвіду, аналіз РД партнерів по комунікації). Сформованість РК визначено за трьома рівнями: низьким, середнім, високим.

5. Побудовано модель формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури, до складу якої ввійшли мета, яка полягає у формуванні риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, а також концептуально-діагностичний, змістовий, процесуальний, контрольний блоки, що відображають логіку педагогічного процесу і приводять до результату – сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Модель відображає особливості формування риторичної компетентності в системі професійної підготовки фахівців з менеджменту: поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності; риторизацію професійної підготовки; інтеграцію змісту формування РК зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент». Процес формування РК здійснюється за допомогою теоретично обґрунтованої розробленої педагогічної технології.

6. Розроблено педагогічну технологію формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, яка складається з трьох етапів: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмій монологічного мовлення; формування вмій діалогічного мовлення та інваріантних кожному етапу мікроетапів реалізації навчальної діяльності (мотиваційно-цільового, когнітивно-орієнтувального, діяльнісно-операційного, оцінно-корекційного).

Етап удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок передбачає засвоєння магістрантами знань та вмій з техніки та культури мовлення; розвиток мотивації та волевого прояву до вдосконалення техніки/культури мовлення, а також здатності до рефлексивного аналізу вимовних та лексико-граматичних навичок. На етапі формування вмій монологічного мовлення передбачено роботу, спрямовану на засвоєння знань щодо категорій риторики, риторичного інструментарію; розвиток умій оперативно й гнучко застосовувати знання з риторики за зміни ситуації; розвиток навичок з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчого підходу до його відбору з метою підвищення рівня РК; вироблення активного стилю комунікативної поведінки, впевнене встановлення контакту з аудиторією, вміння добирати переконливі засоби

аргументації; вміння доречного застосовувати невербальні засоби комунікації; формування мотивації та вольового прояву до набуття/ вдосконалення вмінь монологічного мовлення, а також здатності до рефлексивного аналізу рівня вмінь монологічного мовлення. Специфіка роботи на етапі формування вмінь діалогічного мовлення пов'язана з тим, що мовлення має непередбачуваний характер; навчальний матеріал використовується в нових ситуаціях для вирішення нових мовленнєвих завдань, більш складних з психологічної й лінгвістичної точок зору у порівнянні з етапом формування вмінь монологічного мовлення. Цей етап передбачає засвоєння знань щодо категорій діалогічного мовлення, ведення ділових перемовин; вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця; вміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; вміння добирати переконливі засоби аргументації; вміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації; формування мотивації та вольового прояву до набуття/ вдосконалення вмінь діалогічного мовлення, а також здатності до рефлексії вмінь діалогічного мовлення.

На кожному етапі виокремлено цілі, види діяльності, тип управління, провідні принципи та дидактичні засоби формування РК. Розроблені дидактичні засоби надано в різних комбінаціях, що сприяє ефективному засвоєнню магістрантами нових знань і вмінь та підвищенню керованості навчальним процесом.

Основні наукові результати розділу автором опубліковано в роботах [218; 220; 221; 270; 271].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Загальні питання організації експериментальної роботи

Експериментальне дослідження проведено з метою перевірки результативності педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки і охоплювало констатувальний, формувальний і контрольний етапи. Пілотажне дослідження, результати якого наведено у підрозділі 1.3, дозволило уточнити особливості РД магістрантів напряму «Менеджмент». Це стало підґрунтям для подальшого планування організації та проведення експерименту.

Експериментальна робота здійснювалася з 2012 р. по 2015 р. на базі Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. У дослідженні на різних етапах брали участь 182 магістранта та 40 викладачів Харківського національного економічного університету ім. С.Кузнеця, Харківського національного університету будівництва та архітектури, Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара, Херсонського державного університету.

Для уникнення суб'єктивізму в оцінюванні отриманих результатів створено експертну комісію, до складу якої увійшли досвідчені науковці з багаторічним досвідом викладацької роботи: доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов та перекладу ХНЕУ Т.Колбіна; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Т.Борова; доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту ХНЕУ ім. С.Кузнеця В.Гриньова; к.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД І.Піддубний. Дослідження проводилося в природних умовах педагогічного

процесу і охоплювало всі етапи педагогічного експерименту.

Метою констатувального етапу експерименту було формування експериментальної і контрольної груп, проведення початкових зрізів та діагностування наявного рівня сформованості РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Було виділено одну експериментальну групу (ЕГ), в якій поетапно реалізовувалася педагогічна технологія з розробленим для кожного етапу комплексом відповідних методів, форм і засобів, та одну контрольну групу (КГ), заняття в якій проходили за традиційною методикою відповідно до діючої програми підготовки магістрів напряму «Менеджмент».

Склад експериментальної та контрольної груп визначено на основі таких критеріїв: магістранти навчалися на 5-му курсі з однаковою програмою підготовки магістрів напряму «Менеджмент», мали однакову кількість навчальних годин, показували приблизно однаковий наявний рівень навченості із соціогуманітарних дисциплін («Ділова іноземна мова», «Інвестиційний менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Менеджмент ЗЕД»).

Слід зазначити, що вибір дисциплін соціогуманітарного і професійно орієнтованого блоку для проведення експериментального дослідження не є випадковим, а має теоретико-практичне обґрунтування. Крім того, що ці навчальні дисципліни є професійно орієнтованими, вони, у порівнянні з іншими, мають таку змістово-методичну базу, яка передбачає більш інтенсивну мовленнєву практику магістрантів на заняттях із застосуванням професійної лексики, що сприяє формуванню професійного тезаурусу. Засоби, які використовуються при навчанні цих дисциплін, варіюються та постійно оновлюються з точки зору розвитку комунікативних умінь і навичок.

Нами було досліджено групи 5-го курсу МЕВ-103 (група 1) і МЕВ-206 (група 2) зі складом 29 магістрантів в кожній. В якості критерію ми обрали середній показник успішності. Результати добору груп представлено у табл. 3.1.

Вихідні дані успішності магістрантів

Група	Група 1	Група 2
Середній показник успішності	81,6	84,81
Кількість студентів	29	29

Як видно з таблиці, середній показник успішності в обох групах відповідає за 100-бальною системою оцінювання оцінці «добре». На основі кількісного аналізу за допомогою критерію Пірсона χ^2 статистичне значення критерію $T_{\text{екс}}$ становило 0,072. Оскільки $T_{\text{екс}} < T_{\text{к.}}$, тому можемо дійти висновку, що між групою 1 та групою 2 немає істотної відмінності і прийняти групу 1 за експериментальну (ЕГ), а групу 2 – за контрольну групи (КГ).

З метою визначення рівня сформованості РК ми ґрунтувалися на встановлених нами у підрозділі 2.4 критеріях і показниках. Так, концептуально-когнітивному компоненту РК відповідає знаннєвий критерій (показники – якості знань: повнота, оперативність, гнучкість; способи здобуття нових знань риторичної спрямованості); комунікативно-діяльнісному компоненту РК – мовно-мовленнєвий критерій (показники – культура мовлення, техніка мовлення, сформованість умінь монологічного й діалогічного мовлення); мотиваційному та рефлексивному компонентам РК – суб'єктний критерій (показники – умотивованість і вольовий прояв до набуття та вдосконалення РК, здатність до рефлексії щодо власного риторичного досвіду, аналіз РД партнерів з комунікації). Сформованість РК визначалася за трьома рівнями: низьким, середнім, високим, детальний опис кожного з яких наведено у табл. 3.2.

Для визначення рівнів сформованості РК магістрантів нами запропоновано такий діагностичний інструментарій:

- діагностичні контрольні роботи;
- психологічні діагностичні методики і тести;
- анкети, анкети спостереження, опитувальники;
- розроблені матеріали для експертного оцінювання.

Критерії, показники, рівні сформованості риторичної компетентності

Критерії, показники Рівні	Низький	Середній	Високий
1	2	3	4
<p>Знаннєвий Якості знань (повнота, оперативність, гнучкість)</p> <p>Способи здобуття нових знань рито- ричної спрямова- ності</p>	<p>Відсутність знань, загальні поверхневі або уривчасті безсистемні уявлення про основні категорії риторики, риторичний інструментарій; невміння пояснити сутність комунікативних ознак і техніку мовлення; часткові вміння застосування знань з риторики у стандартних ситуаціях;</p> <p>відсутність знань або поверхневі уявлення щодо способів здобуття нових знань риторичної спрямованості.</p>	<p>Неповні за обсягом знання щодо категорій риторики, включаючи риторичний інструментарій, а також сутність комунікативних ознак і техніку мовлення, недостатня опера- тивність та шаблонність застосування знань з риторики у стандартних та недостатня гнучкість вміння їх застосування у нестандартних ситуаціях;</p> <p>недостатні вміння використовувати інформаційні джерела з метою поглиблення риторичних знань.</p>	<p>Повні за обсягом знання щодо категорій риторики, риторичного інструментарію, а також сутності комунікативних ознак і техніки мовлення; оперативне й гнучке застосування знань з риторики за зміни ситуації;</p> <p>усталені навички з пошуку, систе- матизації та аналізу інформації, системно-творчий підхід до її від- бору з метою підвищення рівня РК.</p>
<p>Мовно- мовленнєвий Культура мовлення</p>	<p>Значні порушення мовних норм (граматичних, лексичних, стилісти- чних); бідний за обсягом загальний і термінологічний лексикон; невміння виразно, доречно, точно й логічно висловлювати свої думки; недотримання етичних норм усного мовлення й слухання: негативне, скептичне ставлення до партнера по комунікації; тенденція до конфліктної комунікативної поведінки;</p>	<p>Середня кількість фонетичних, граматичних, лексичних, стилістичних помилок під час мовлення; недоста- тньо сформований загальний і термі- нологічний лексикон; недостатня сформованість умінь виразно, доречно, точно й логічно висловлювати свої думки; часткові порушення у дотриманні етичних норм усного мовлення й слухання, недостатньо розвинута здатність уникати конфліктних ситуацій;</p>	<p>Повне дотримання мовних норм (фонетичних, граматичних, лекси- чних, стилістичних); багатий за обсягом загальний і терміно- логічний лексикон; здатність виразно, доречно, точно й логічно висловлювати свої думки; повне дотримання етичних норм усного мовлення й слухання у риторичній діяльності; уміння будувати суб'єкт- суб'єктні відносини з партнерами по комунікації;</p>

1	2	3	4
<p>Техніка мовлення</p> <p>Сформованість умінь монологічного та діалогічного мовлення</p>	<p>низький рівень володіння технікою мовлення;</p> <p>значні утруднення при здійсненні монологічного і діалогічного мовлення; загальний стиль комунікативної поведінки промовця - пасивний або без особливих рис; відсутність прагнення встановлювати контакт з аудиторією або епізодичний контакт з нею; невміння формувати і реалізовувати задум висловлення на основі стратегічного і тактичного законів риторики; невміння добирати переконливі засоби аргументації або значні труднощі при їх відборі; несформовані або частково сформовані вміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації.</p>	<p>середній рівень володіння технікою мовлення;</p> <p>достатньо сформовані вміння монологічного і діалогічного мовлення; здебільшого енергійний стиль комунікативної поведінки промовця;</p> <p>незначні утруднення у встановленні контакту з аудиторією; при виборі риторичної стратегії і відповідної тактики; у виборі переконливих засобів аргументації;</p> <p>незначні помилки у доречному застосуванні і вірній інтерпретації невербальних засобів комунікації.</p>	<p>високий рівень володіння технікою мовлення;</p> <p>усталені вміння монологічного і діалогічного мовлення; активний стиль комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією;</p> <p>уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики; вміння добирати переконливі засоби аргументації;</p> <p>усталені вміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації.</p>
<p>Суб'єктний</p> <p>Умотивованість та вольовий прояв до набуття та вдосконалення РК</p> <p>Здатність до рефлексії власного риторичного досвіду та РД партнерів з комунікації</p>	<p>Відсутність або низький рівень мотиву та вольового прояву до оволодіння досвідом РД з метою професійного особистісного зростання;</p> <p>низька сформованість навички рефлексії власного риторичного досвіду та РД партнерів з комунікації.</p>	<p>Здебільшого усвідомлена значущість оволодіння досвідом і вдосконалення власної РД з метою професійного особистісного зростання; недостатній вольовий прояв до її здійснення;</p> <p>недостатня сформованість навички рефлексії власного риторичного досвіду та РД партнерів з комунікації.</p>	<p>Високий рівень сформованості мотивації і вольового прояву до набуття і вдосконалення риторичної компетентності з метою професійного особистісного зростання;</p> <p>постійний глибокий аналіз власного риторичного досвіду та РД партнерів з комунікації.</p>

Визначення загальних питань організації експериментальної роботи слугують основою для її проведення.

3.2. Результати констатувального етапу експерименту

Констатувальний етап експерименту ставив за мету визначення вихідного рівня сформованості РК магістрантів напряму «Менеджмент» експериментальної та контрольної груп за допомогою обраного діагностичного інструментарію.

Для з'ясування рівня сформованості концептуально-когнітивного компонента РК запропоновано такі діагностичні засоби:

- а) контрольна робота, яка складається з 11 завдань різного типу;
- б) анкета щодо аналізу здобування знань риторичної спрямованості.

З метою визначення рівня якості знань, зокрема, їх повноти, оперативності та гнучкості для магістрантів груп ЕГ і КГ розроблено комплексну контрольну роботу (Додаток Р). Завдання передбачали перевірку знань щодо понять і категорій риторики, а також уміння застосовувати їх на репродуктивному, конструктивному і творчому рівнях. В оцінюванні результатів ми користувалися методикою В. Беспалька [24], який виділяє такі рівні діяльності відповідно до рівня засвоєння знань: 0 – розуміння, 1 – репродуктивне розпізнавання, 2 – репродуктивна алгоритмічна дія, 3 – продуктивна евристична дія, 4 – продуктивна творча дія.

Кількісний і якісний аналіз результатів контрольної роботи проводився із застосуванням методик Г. Єльнікової, І. Подласого [65; 168]. В якості об'єктивних критеріїв навчальної інформації обрано інформаційно-сміслові елементи тексту (ІСЕТ) [168, с. 20], здійснено їх розподіл на три групи за рівнями засвоєння: репродуктивний, конструктивний, творчий.

За допомогою підрахунку кількості правильно виконаних ІСЕТ на репродуктивному рівні визначався коефіцієнт повноти знань. Рівень сформованості оперативності знань було виявлено на основі обчислення виконання елементів конструктивного рівня, гнучкості знань – виконання елементів творчого рівня. У контрольній роботі було виділено такі ІСЕТ:

а) на репродуктивному рівні: знання понять та категорій риторики; розуміння сутності цих понять; усвідомлення зв'язків між поняттями;

б) на конструктивному рівні: вміння наводити приклади щодо застосування РД і робити певні висновки; вміння переносити знання у конкретні ситуації РД у професійній сфері;

в) на творчому рівні: вміння аргументовано представити власну позицію стосовно предмета обговорення із дотриманням правил культури мовлення, скласти текст промови (Додаток С).

З метою визначення коефіцієнтів повноти, оперативності й гнучкості засвоєння знань завдання підбиралися таким чином, щоб кожне питання дозволяло перевірити знання певних понять і категорій, а також зв'язків між ними. Оцінювання здійснювалось таким чином: правильна відповідь – 1 бал, неправильна – 0 балів. Таким чином, для обчислення ІСЕТ на репродуктивному рівні максимальна кількість балів становила 15, на конструктивному - 12, на творчому - 12.

За результатами контрольних робіт, згідно з методикою І. Підласого [168], було визначено індивідуальний коефіцієнт рівня знань кожного студента за формулою:

$$K = \frac{n}{N} \quad (3.1)$$

де n – кількість правильно виконаних студентом ІСЕТ; N – загальна кількість ІСЕТ у роботі.

Як виходить з формули (3.1), коефіцієнт k може приймати значення від нуля до одиниці. На основі методики В.Беспалька приймаємо, що низькому рівню відповідають значення $K = 0 - 0,60$; середньому рівню – $K = 0,61 - 0,79$; високому – $K = 0,8 - 1,0$.

У результаті констатувального експерименту підраховано коефіцієнт K рівня знань, умінь і навичок для кожного студента експериментальної й контрольної груп. Отримані дані слугували підґрунтям для підрахування середнього коефіцієнту рівня

знань для груп ЕГ і КГ за формулою:

$$K = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N k_i \quad (3.2)$$

де N – кількість студентів у групі; k_i – індивідуальний коефіцієнт рівня знань, умінь і навичок i -того студента.

Коефіцієнти якості знань (повноти, оперативності й гнучкості) було підраховано у групах ЕГ і КГ. Коефіцієнт повноти знань визначався за формулою:

$$K_n = \frac{x_1}{n_1} \quad (3.3)$$

де x_1 – кількість елементів завдань репродуктивного рівня, що виконав студент; n_1 – загальна кількість елементів репродуктивного рівня [65, с. 37].

Коефіцієнт оперативності знань:

$$K_o = \frac{x_2}{n_2} \quad (3.4)$$

де x_2 – кількість елементів конструктивного рівня, що виконав студент; n_2 – загальна кількість елементів завдань конструктивного рівня [65].

Коефіцієнт гнучкості знань:

$$K_g = \frac{x_3}{n_3} \quad (3.5)$$

де x_3 – кількість елементів творчого рівня, що виконав студент; n_3 – загальна кількість елементів завдань творчого рівня [65].

На основі цього визначено вихідні рівні повноти, оперативності та гнучкості знань магістрантів ЕГ та КГ (табл. 3.3).

**Рівні повноти, оперативності та гнучкості знань з риторики магістрантів
(констатувальний етап), %**

Групи	Повнота			Оперативність			Гнучкість		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ (29 осіб)	44,83	44,83	10,34	51,72	37,94	10,34	58,62	31,03	10,35
КГ (29 осіб)	51,72	48,28	0	51,72	41,38	6,9	68,97	17,24	13,79

Наступним діагностичним методом було анкетування щодо аналізу засобів здобуття знань з риторики (Додаток Т). Аналіз результатів анкети дає уявлення щодо отримання інформації магістрантами. До високого рівня (5-6 джерел) можна віднести особистість, яка користується великою кількістю джерел задля збагачення досвіду здійснення РД (оточення, викладачі ХНЕУ, виступи промовців у ЗМІ, навчальна та науково-пізнавальна література, здобуття емпіричним шляхом), займається цілеспрямованим пошуком і аналізом інформації з метою формування РК. Результати анкетування показали, що 0% магістрантів можна віднести до високого рівня. Для 20% респондентів притаманним є орієнтування на 3 джерела, що свідчить про середній рівень. Переважна частина (80%) орієнтується на 1–2 інформаційних джерела знань, їх відрізняє пасивне ставлення до отримання подібної інформації, а також відсутність зацікавленості у її цілеспрямованому пошуку та аналізу. 9,1% опитаних не замислюється над засобами здобуття знань риторики спрямованості. З частини респондентів, які обрали певні джерела, третина збагачує свій досвід РД емпіричним шляхом; для 23,9% важливим джерелом здобуття риторики знань є навчальна література. Щодо зразків ораторської майстерності, 8% майбутніх менеджерів орієнтуються на оточення, прикладом для 9,1% є викладачі ХНЕУ, а 19,3% беруть за зразок виступи промовців у ЗМІ. На питання, чи займаються магістранти цілеспрямованим пошуком і аналізом інформації (знань) з метою формування РК, 19,2% респондентів відповіли, що завжди займаються пошуком і аналізом відповідної інформації, 38,5% – рідко, а 36,5% – інколи; при

цьому 5,8% респондентів не вважає це за потрібне.

Серед діагностичних методів, використаних з метою визначення рівня сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм, контрольну роботу вважаємо за основний засіб, тому що вона дає достатню інформацію про початковий рівень знань магістрантів з риторики, зокрема, повноту, оперативність і гнучкість, а анкетування – за допоміжний засіб. Результати рівня сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм занесемо до табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Сформованість РК магістрантів груп ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм
(констатувальний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	51,72	37,93	10,35
КГ	57,47	35,63	6,9

Результати таблиці свідчать про низький вихідний рівень сформованості РК за знаннєвим критерієм (51,72% магістрантів ЕГ та 57,47% КГ), лише третя частина магістрантів ЕГ і КГ володіють РК за даним критерієм на середньому рівні.

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.1).

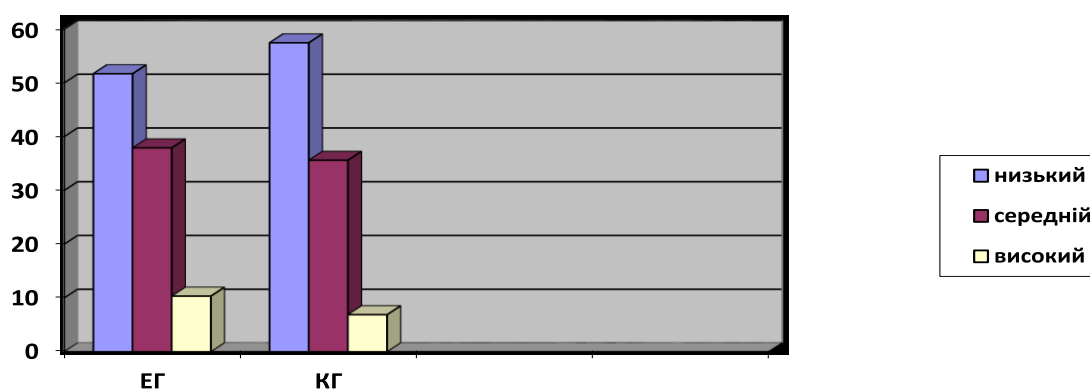

Рис. 3.1. Діаграма сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм (констатувальний етап)

У структурі діагностичного дослідження рівня сформованості РК магістрантів за мовно-мовленнєвим критерієм мали місце такі психологічні методики, які є теоретично обґрунтованими й перевірені на практиці. До них належать: тест «Уміння викладати свої думки», тест-анкета «Який Ви лектор (доповідач)?», «Ваш стиль публічних виступів», тестове завдання «Чи вмієте Ви переконувати інших?», тести «Рівень володіння невербальними засобами в процесі ділового спілкування», «Взаємодія», «Чи є ви комунікабельні?», «Уміння слухати», «Тактика ведення перемовин», «Стиль ведення ділових перемовин», «Самооцінка компетентності і готовності до ведення спору, перемовин, розв'язання конфліктів», анкети спостереження за культурою мовлення, технікою мовлення та сформованістю вмінь монологічного й діалогічного мовлення [8; 10; 139; 164].

Проаналізуємо результати, отримані в ході цих діагностичних досліджень.

З метою визначення здатності майбутніх менеджерів викладати свої думки публічно застосовано тест «Уміння викладати свої думки» [139, с.189–191]. В залежності від кількості балів результати тесту показали, що для 79% магістрантів притаманним є вміння зрозуміло викладати свої думки. Ця категорія комунікантів орієнтується на співрозмовника, враховуючи його рівень підготовки до сприйняття інформації, надає йому можливість задавати питання. Висловлювання 21% респондентів не завжди є достатньо логічними та аргументованими; ця категорія комунікантів орієнтується більш на себе, ніж на співрозмовника.

За допомогою тесту «Ваш стиль публічних виступів» визначено, якого стилю дотримуються магістранти під час публічних виступів [164, с. 140– 142]. Так, високий результат (70,4% респондентів) отримав стиль комівояжера, що свідчить про вміння переконливо висловлювати свою точку зору, добиватися комунікативної мети. Ця категорія промовців заздалегідь обмірковує промову, як ораторів їх відрізняє стабільність. 22% майбутніх менеджерів дотримуються миротворницького стилю. Їм притаманне вміння знаходити спільну мову зі слухачькою аудиторією, але бракує впевненості й наполегливості. Однаковий результат (3,7%) отримали управлінський і безликий стилі виступу.

Результати попереднього діагностичного дослідження частково підтвердила

тест-анкета «Який Ви лектор (доповідач)?», спрямований на виявлення стилю поведінки під час публічного виступу, наради, ділової бесіди [164, с. 142–143]. Так, 42,3% дотримуються демократичного стилю поведінки, 38,5% – управлінського, 19,2% опитаних магістрантів відрізняє рухливість нервових процесів.

До показників умінь усного мовлення належить володіння невербальними засобами комунікації. Результати аналізу відповідей магістрантів на питання тесту «Рівень володіння невербальними засобами в процесі ділового спілкування» [164, с. 132–133] дозволив виявити, що у частини респондентів (22,2%) несформовані або частково сформовані вміння доречно застосовувати і вірно інтерпретувати невербальні засоби комунікації; 51,9% володіють невербальними засобами на середньому рівні, тобто вони роблять незначні помилки у доречному їх застосуванні і вірній інтерпретації; у 25,9% ця якість сформована на високому рівні.

Аналіз відповідей магістрантів на питання тестового завдання «Чи вмієте Ви переконувати інших?» [164, с. 133–134] показав, що переважна частина магістрантів (63%, 4–8 балів) володіє середніми здатностями здійснення впливу на людей, інколи вони відстоюють свою позицію, але часто цього зробити їм не вдається. 27% респондентів (9–10 балів), за результатами тесту, вміють переконувати співрозмовника.

Здійснення діалогічного спілкування передбачає необхідність взаємодії між співрозмовниками. Результати тесту «Взаємодія» [139, с. 175–177] дозволили виявити, до якого стилю взаємодії схильні майбутні менеджери. Комунікативна поведінка 18,8% респондентів характеризується демократичним стилем; 21,9% дотримуються авторитарного стилю, комунікативна поведінка 59,3% магістрантів не отримала однозначної оцінки в колективі.

З метою визначення рівня комунікабельності магістрантів ми застосували тестову методику «Чи є Ви комунікабельні?» [139, с. 185–187]. Результати даного діагностичного дослідження показали, що 37,5% майбутніх менеджерів володіють нормальною комунікабельністю; вони достатньо терплячі у спілкуванні й спокійно відстоюють свою точку зору. Приблизно така ж частина респондентів (34,4%) виявилась доволі комунікабельною, охоче висловлюється щодо різних питань, з

легкістю встановлює контакт, але їй бракує терпіння й рішучості при зіткненні із серйозними проблемами. У 37,5% магістрантів спостерігається надмірна комунікабельність, що має іноді хворобливий характер. Позитивним у цій характеристиці є висока активність щодо участі у виступах, дискусіях, але внаслідок запальності, необ'єктивності та неетичної поведінки такі фахівці можуть стати джерелом конфліктів у колективі.

Представимо наведені дані на рис. 3.2.

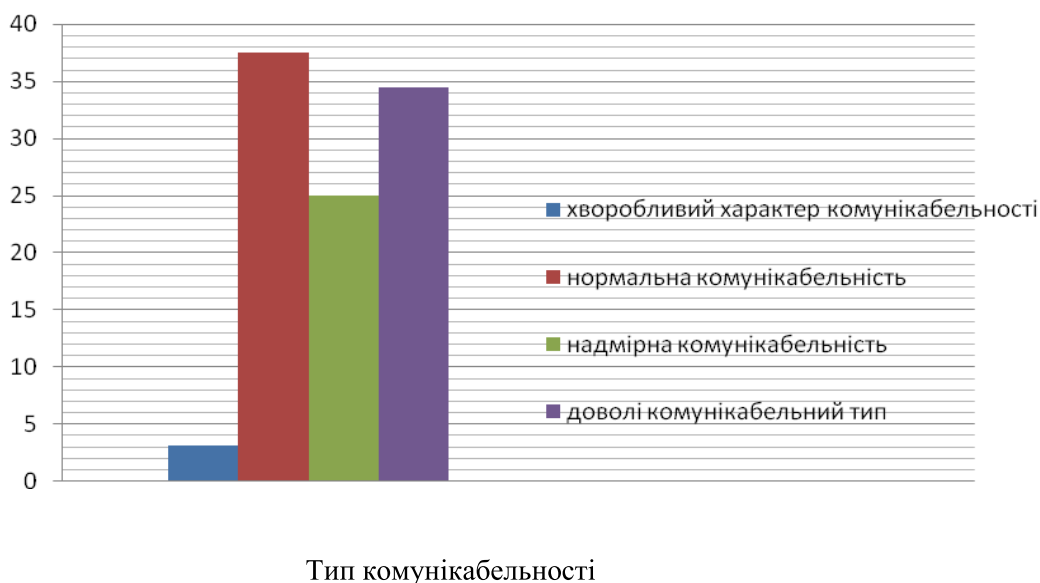

Рис. 3.2. Результати дослідження рівня комунікабельності магістрантів (констатувальний етап)

Тест «Тактика ведення перемовин» дозволив визначити тактику ведення ділових перемовин і орієнтири, на які спираються майбутні менеджери [164, с.145–146]. Аналіз відповідей виявив, що для 17,9% респондентів властивим є протиборство, тобто вони націлені будь-якими засобами досягти перемоги, вести свою правоту, але результат за такої тактики може виявитися протилежним, ніж очікувалось. Така позиція свідчить про низьку ефективність ведення перемовин. 17,9% дотримуються конформістського стилю; це означає, що вони не є орієнтованими ні на співробітництво, ні на протиборство; тому успіх у перемовинах

є проблематичним. Для 64,2% магістрантів важливим у перемовинах є співробітництво з партнерами, прагнення до спільного вирішення проблем різноманітного характеру; вони орієнтуються на спільну справу, кооперацію. Що стосується стилю ведення ділових перемовин, то переважну частину магістрантів (74,9%) характеризує співробітницький стиль. Для них метою є отримання розумного рішення в повній згоді зі співрозмовником. 18,8% респондентів дотримуються жорсткого стилю, мета – під тиском досягти перемоги. Для 6,3% магістрантів властивою є поступливість у перемовинах.

До складу вмінь РК, окрім раніше перелічених, входить також уміння слухати. Так, результати тесту «Уміння слухати» [139, с. 187–189] показали, що 17,9% майбутніх менеджерів уміють достатньо уважно та ввічливо слухати співрозмовника; ця категорія слухачів звертає увагу на головне в монологічному мовленні промовця та не перериває партнера з комунікації, щоб висловитися самому. 32,1% опитаних магістрантів часто проявляють уміння слухати партнера, навіть якщо є упередження по відношенню до нього; ця категорія слухачів може тактовно перервати співрозмовника й завершити спілкування з ним, але водночас також дозволяє собі перервати монологічну промову, щоб висловитися самому. Для половини респондентів характерним є постійне перебивання співрозмовника з метою власного висловлення, таким слухачам заважають емоції, упередження; вони відволікаються від основного питання та можуть займати негативну, конфронтаційну позицію по відношенню до партнера.

З метою визначення рівня сформованості РК за мовно-мовленнєвим критерієм ми використовували тест «Самооцінка компетентності й готовності до ведення спору, перемовин, розв'язання конфлікту» [10, с. 145–146]. Слухачі магістратури мали самостійно оцінити свій рівень умінь і здатностей, які вони змогли проявити, реалізувати в спорі, конфлікті, перемовинах. Підрахунки відповідей респондентів за блоком умінь з вирішення конфліктів показали такі результати: 58% оцінили свої вміння на середньому; 3,2% – низькому; 38,7% – високому рівні; щодо здатностей владнати конфлікт; 29% магістрантів надали їм середню оцінку, 71% – високу.

Окрім запропонованих тестів, в якості діагностичних засобів ми також

використовували анкети спостереження. Метод спостереження застосовувався викладачами під час проведення занять. Для забезпечення адекватності результатів спостереження викладачами ініціювалося проведення презентацій, рольових і ділових ігор, дискусій, дебатів, під час яких відбувалося моделювання професійних ситуацій, в яких студент міг проявити себе як мовленнєва особистість з різних боків і здійснити РД. Для проведення цього методу було використано спостереження викладачів за магістрантами (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Бланк спостереження сформованості РК за показниками мовно-мовленнєвого критерію

№	Показник/рівень	Низький (0 балів)	Середній (1 бал)	Високий (2 бали)
1	2	3	4	5
1.	Техніка мовлення			
	сила голосу			
	висота голосу			
	благозвучність голосу			
	польотність голосу			
	рухливість голосу			
	тон мовлення			
	дикція			
2.	Культура мовлення			
	нормативність			
	логічність			
	точність			
	доречність			
	чистота			
	виразність			
	багатство та різноманіття лексики/термінології			
	дотримання етичних норм усного мовлення й слухання			
	уміння будувати суб'єкт-суб'єктні відносини з партнерами з комунікації			

1	2	3	4	5
3.	Сформованість умінь монологічного й діалогічного мовлення			
	активний стиль комунікативної поведінки промовця			
	встановлення контакту з аудиторією			
	уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики			
	вміння добирати відповідні і переконливі засоби аргументації			
	усталені вміння доречного застосування і правильної інтерпретації невербальних засобів комунікації			

За результатами спостережень за роботою магістрантів на заняттях здійснено такий їх розподіл за показниками мовно-мовленнєвого критерію РК (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Сформованість РК магістрантів за показниками мовно-мовленнєвого
критерію (констатувальний етап), %**

Рів- ні	Техніка мовлення			Культура мовлення			Сформованість умінь монологічного й діалогічного мовлення		
	низь- кий	серед- ній	висо- кий	низь- кий	серед- ній	висо- кий	низь- кий	серед- ній	висо- кий
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ЕГ	51,72	37,93	10,35	51,72	34,48	13,8	44,83	48,28	6,89
КГ	51,72	41,38	6,9	65,52	31,03	3,45	41,38	55,17	3,45

Середній результат за трьома показниками дає можливість підрахувати рівень сформованості РК магістрантів за мовно-мовленнєвим критерієм (табл. 3.7).

**Сформованість РК магістрантів за мовно-мовленнєвим критерієм
(констатувальний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	49,42	40,23	10,35
КГ	52,87	42,53	4,6

Приведені результати свідчать про те, що у 49,42% магістрантів ЕГ і 52,87% магістрантів КГ низький рівень сформованості РК за мовно-мовленнєвим критерієм. Високий рівень зафіксовано у 10,35% магістрантів ЕГ та у 4,6% магістрантів КГ. Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.3).

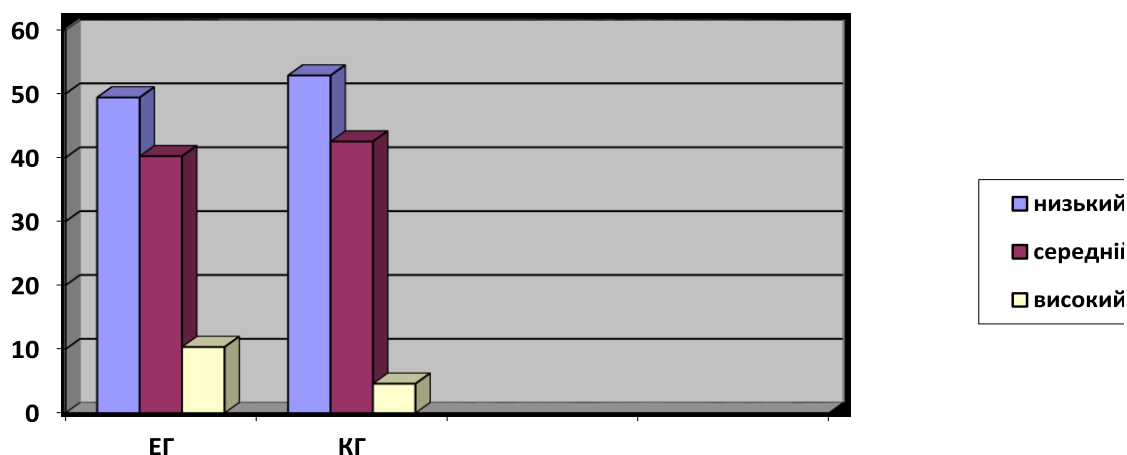

Рис.3.3. Діаграма сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ за мовно-мовленнєвим критерієм (констатувальний етап)

З метою визначення рівня сформованості показників суб'єктивного критерію РК ми використовували такий діагностичний інструментарій: для з'ясування рівня мотивації – анкету мотивації щодо оволодіння РК задля ефективної професійної діяльності в авторській інтерпретації; рівня розвитку рефлексії – методику діагностики рівня розвитку рефлексивності за А.Карповим [90]; рівня вольового

потенціалу особистості – діагностичний тест з визначення вольового потенціалу особистості (Додаток У).

Проаналізуємо результати анкетування магістрантів щодо мотивів оволодіння РК задля професійної діяльності (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Мотиви оволодіння РК

№ мотиву	Мотиви оволодіння риторичною компетентністю задля професійної діяльності	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	6	7
1.	Грошовий заробіток					
2.	Кар'єрне зростання					
3.	Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег					
4.	Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей					
5.	Потреба в досягненні соціального престижу та поваги з боку інших					
6.	Задоволення від самого процесу й результату професійної діяльності					
7.	Можливість найбільш повної самореалізації в професійній діяльності					

В анкеті наведено 7 факторів, які студенти мали оцінити за п'ятибальною шкалою з точки зору їх значущості для майбутньої професійної діяльності. Серед мотивів в анкеті надано такі, що пов'язані з внутрішньою і зовнішньою мотивацією. Так, 6-й і 7-й мотиви являють собою внутрішні мотиви, 1-й, 2-й, 5-й – зовнішні позитивні мотиви, 3-й і 4-й – зовнішні негативні мотиви.

Розподіл мотивів магістрантів за значущістю представлено на рис. 3.4.

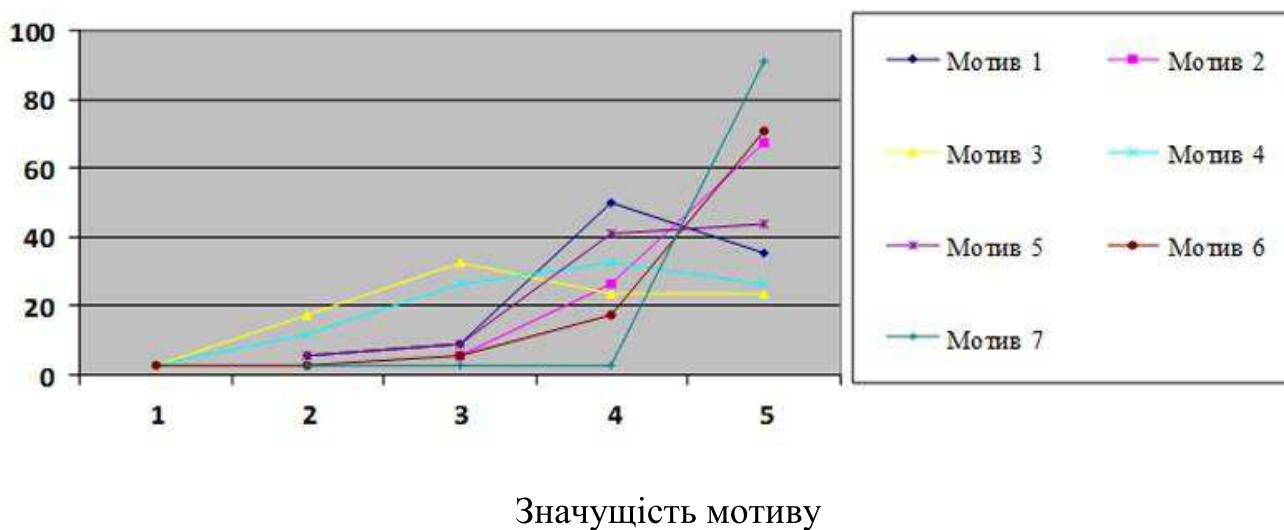

Рис. 3.4. Розподіл мотивів магістрантів за значущістю (констатувальний етап)

Як видно з діаграми, для переважної більшості магістрантів досить характерною є орієнтація на внутрішні фактори – задоволення від самого процесу й результату професійної діяльності та можливість найбільш повної самореалізації в професійній діяльності. Для половини респондентів притаманною є орієнтація на зовнішні позитивні мотиви – грошовий заробіток, кар'єрне зростання, потреба у досягненні соціального престижу та поваги з боку інших. Для третини майбутніх менеджерів вирішальними при виборі мотивів за значущістю є зовнішні негативні мотиви – прагнення уникнути критики з боку керівника або колег та можливих покарань або неприємностей. У 6 магістрантів виявлено неоптимальний мотиваційний комплекс: негативна зовнішня мотивація переважала за позитивну (внутрішню та зовнішню).

Результати діагностичного дослідження вольового потенціалу особистості та рівня розвитку рефлексивності внесено до загальної таблиці розподілу магістрантів за показниками суб'єктного критерію РК (табл. 3.9).

**Сформованість РК магістрантів за показниками суб'єктного критерію
(констатувальний етап)**

Рів- ні	Умотивованість			Вольовий прояв			Здатність до рефлексії		
	Низь- кий	Серед- ній	Висо- кий	Низь- кий	Серед- ній	Висо- кий	Низь- кий	Серед- ній	Висо- кий
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ЕГ	41,38	37,93	20,69	44,83	37,93	17,24	55,17	41,38	3,45
КГ	55,17	27,59	17,24	58,62	31,03	10,35	58,62	41,38	0

Для розподілу магістрантів щодо сформованості РК за суб'єктним критерієм було підраховано середнє арифметичне за кожним з його показників: умотивованості, вольового прояву та здатності до рефлексії (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Сформованість РК магістрантів за суб'єктним критерієм
(констатувальний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	47,13	39,08	13,79
КГ	57,47	33,33	9,2

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.5).

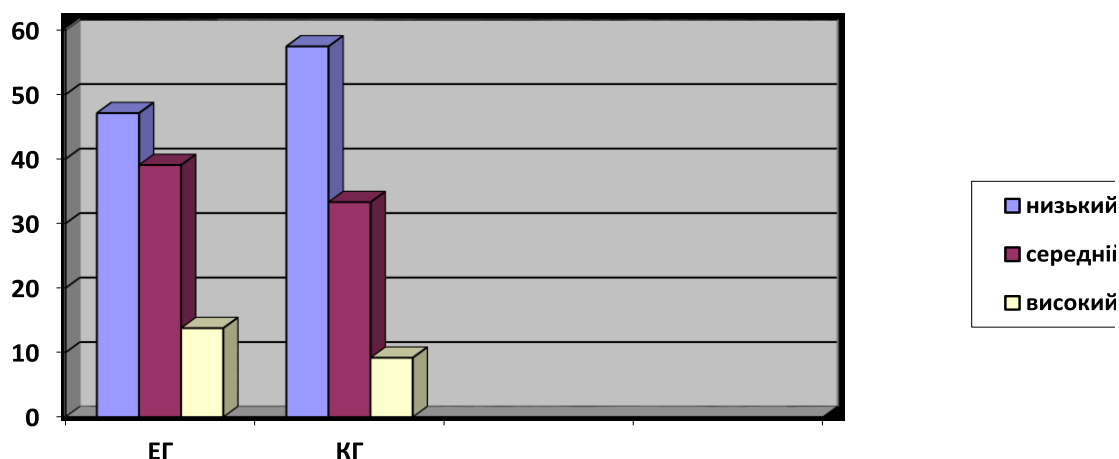

Рис. 3.5. Діаграма розподілу магістрантів ЕГ і КГ за суб'єктним критерієм риторичної компетентності (констатувальний етап)

На основі результатів підрахувань за трьома критеріями (знаннєвим, мовно-мовленнєвим та суб'єктивним) здійснено обчислення вихідного рівня сформованості РК магістрантів груп ЕГ і КГ (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Сформованість РК магістрантів (констатувальний етап), %

Рівні	Низький	Середній	Високий	Значення $T_{\text{екс}}$
ЕГ	49,42	39,08	11,5	0,972
КГ	55,94	37,16	6,9	

Як видно з таблиці, низький рівень сформованості РК встановлено у 49,42% магістрантів ЕГ та 55,94% КГ, водночас приблизно третина усіх магістрантів володіє РК на середньому рівні.

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.6).

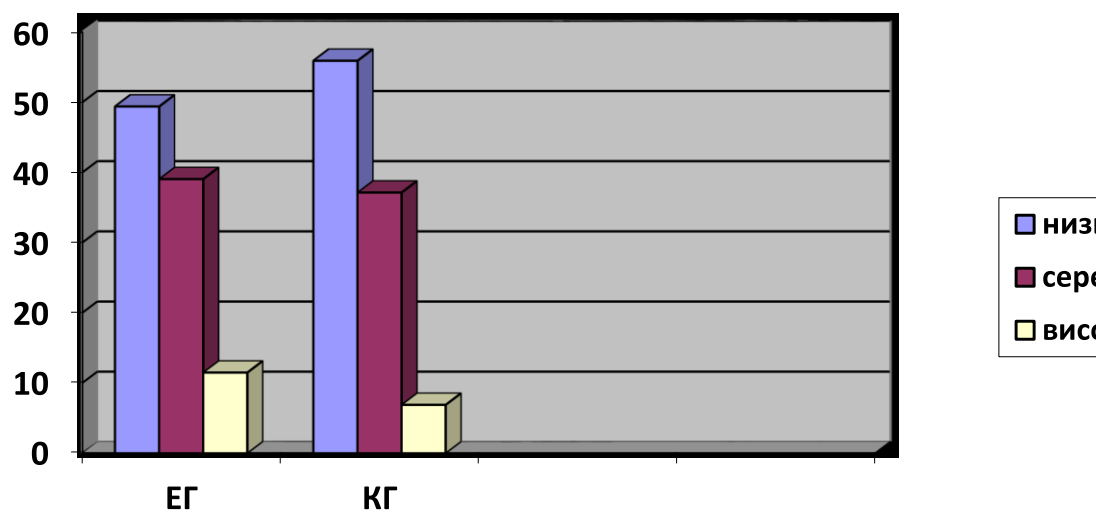

Рис.3.6. Сформованість РК магістрантів груп ЕГ і КГ (констатувальний етап), %

Результати щодо сформованості РК, отримані на констатувальному етапі експерименту, свідчать про неповний обсяг знань магістрантів щодо категорій риторики, шаблонність і недостатню гнучкість їх застосування на практиці; середній рівень володіння вміннями монологічного та діалогічного мовлення, а також технікою та культурою мовлення; недостатній рівень мотивації і вольового прояву до здійснення РД у майбутній професійній діяльності, недостатню сформованість рефлексії виконання риторичної діяльності.

Для перевірки гіпотези про рівність середніх коефіцієнтів рівнів сформованості РК експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі експерименту використано критерій Пірсона (χ^2). Було висунуто нульову гіпотезу про однорідність двох сукупностей, розглянутих нами. Статистичне значення критерію $T_{\text{екс}}$ було визначено за формулою:

$$T_{\text{екс}} = n \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{(O_{1i} + O_{2i})}, \quad (3.8)$$

де n_1 і n_2 – об'єми двох вибірок із двох сукупностей; O_{1i} – кількість об'єктів першої вибірки i -ої категорії; O_{2i} – кількість об'єктів другої вибірки i -ої категорії.

Припустимо, що α – прийнятий рівень значущості. Тоді значення $T_{\text{екс}}$, отримане в експерименті, порівнюється з критичним значенням $T_{\text{табл}}$, яке визначається за таблицею з $C-1$ ступенями свободи [193, с. 182]. Якщо $T_{\text{екс}} > T_{\text{табл}}$, нульова гіпотеза відхиляється на рівні α , і приймається альтернативна гіпотеза, тобто розподіл об'єкта на C категорій за станом властивості, що вивчається, є відмінним у двох розглянутих сукупностях. Якщо $T_{\text{екс}} < T_{\text{табл}}$, то істотної відмінності між двома сукупностями не існує. Статистичне значення критерію $T_{\text{екс}}$ було визначено за формулою (3.8). У даному випадку для рівня значущості $\alpha = 0.05$ (тобто ймовірності 95%, що є загальноприйнятим для педагогічних досліджень) і кількості ступенів свободи $C-1 = 3-1 = 2$ (C – кількість рівнів засвоєння знань) критичне значення критерію $T_{\text{табл}} = 5,991$.

Так, обчислене статистичне значення критерію $T_{\text{екс}}$, для груп ЕГ і КГ склало 0,972. У порівнянні цього значення з критичним $T_{\text{к}} = 5,991$ (з двома ступенями

свободи для рівня значущості $\alpha=0,05$) дійдемо висновку про те, що $T_{\text{екс}} < T_{\text{к}}$. Тому немає підстав вважати, що стани даної властивості істотно відмінні у двох сукупностях, тобто ЕГ та КГ за рівнями сформованості РК є подібними.

Результати, отримані під час констатувального експерименту, дозволили:

- здійснити добір складу експериментальної та контрольної груп;
- виявити вихідні рівні сформованості РК за знаннєвим, мовно-мовленнєвим, суб'єктивним критеріями.

3.3. Експериментальна перевірка результативності реалізації педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки

На формувальному етапі експерименту було впроваджено розроблену педагогічну технологію в процес професійної підготовки для експериментальної групи. Навчання у контрольній групі здійснювалось традиційним способом.

Формування РК здійснювалось засобами спеціального курсу «Риторика професійного спрямування», до складу якого, згідно з етапами педагогічної технології, увійшли модулі: модуль 1 «Техніка і культура мовлення», модуль 2 «Формування вмінь монологічного мовлення», модуль 3 «Формування вмінь діалогічного мовлення». Окрім спецкурсу «Риторика професійного спрямування», формування РК здійснювалось на основі міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін циклу професійної підготовки, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки магістрів напряму «Менеджмент». Розгляд окремих тем і питань у контексті формування РК було здійснено через вирішення магістрантами проблемних ситуацій (кейсів), проведення дискусій, презентацій, ділових ігор. У групі ЕГ організовано низку позааудиторних заходів, зокрема, проведено тренінги з формування риторичної компетентності, студентські олімпіади, наукові конференції, засідання дебатного клубу.

З метою визначення підсумкового рівня сформованості риторичної компетентності магістрантів експериментальної і контрольної груп було проведено

контрольний експеримент. Завданням цього етапу була перевірка результативності обґрунтованої педагогічної технології формування РК на рівні мотиваційного, концептуально-когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного компонентів.

Оцінювання результатів експериментального дослідження щодо сформованості РК за знанневим критерієм відбувалося за застосованими на констатувальному етапі методиками Г.Єльнікової та І.Подласого [65; 168]. Для визначення рівня сформованості знань (повноти, оперативності й гнучкості) розроблено підсумкову контрольну роботу з кількістю інформаційно-змістових елементів тексту на репродуктивному рівні – 15, конструктивному – 12, творчому – 12 (Додаток Ф).

Завдання контрольної роботи на репродуктивному рівні включали:

- 1) знання законів риторики;
- 2) знання складових особистісної парадигми оратора;
- 3) знання етапів риторичного канону;
- 4) знання понятійного апарату з риторики, зокрема, понять «диспут» і «дебати»;
- 3) розуміння понять «техніка» і «культура мовлення».

На конструктивному рівні завдання контрольної роботи, запропонованої студентам, охоплювали:

- 1) уміння складати портрет аудиторії слухачів;
- 2) здатність довести переваги володіння ораторською майстерністю;
- 3) уміння надавати аргументи та обґрунтовувати свою точку зору стосовно певної професійної ситуації.

На творчому рівні завдання контрольної роботи включали:

- 1) уміння складати текст-промову, дотримуючись основних показників культури мовлення і правил композиційної будови;
- 2) уміння аргументовано висловлювати власну точку зору в письмовому вигляді.

На основі обчислення даних за результатами контрольної роботи було

визначено рівні повноти, оперативності та гнучкості знань з риторики магістрантів (табл. 3.12), а також рівень сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм після впровадження теоретично обґрунтованої і розробленої педагогічної технології (табл. 3.13).

Таблиця 3.12

**Рівні повноти, оперативності та гнучкості знань з риторики магістрантів
(контрольний етап), %**

Групи	Повнота			Оперативність			Гнучкість		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ (29 осіб)	20,69	48,28	31,03	20,69	41,38	37,93	31,03	37,94	31,03
КГ (29 осіб)	51,72	48,28	0	44,83	44,83	10,34	62,07	20,69	17,24

Таблиця 3.13

**Сформованість РК магістрантів груп ЕГ і КГ за знаннєвим критерієм
(контрольний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	24,14	42,53	33,33
КГ	52,87	37,93	9,2

На основі даних результатів сформованості РК за знаннєвим критерієм доходимо висновку, що 33,33% магістрантів ЕГ досягли високого рівня, 42,53% – середнього рівня, 24,14% залишилися на низькому рівні. На відміну від цього, у 52,87% магістрантів КГ встановлено низький рівень сформованості РК за знаннєвим критерієм, а 37,93% володіють РК за даним критерієм на середньому рівні.

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.7).

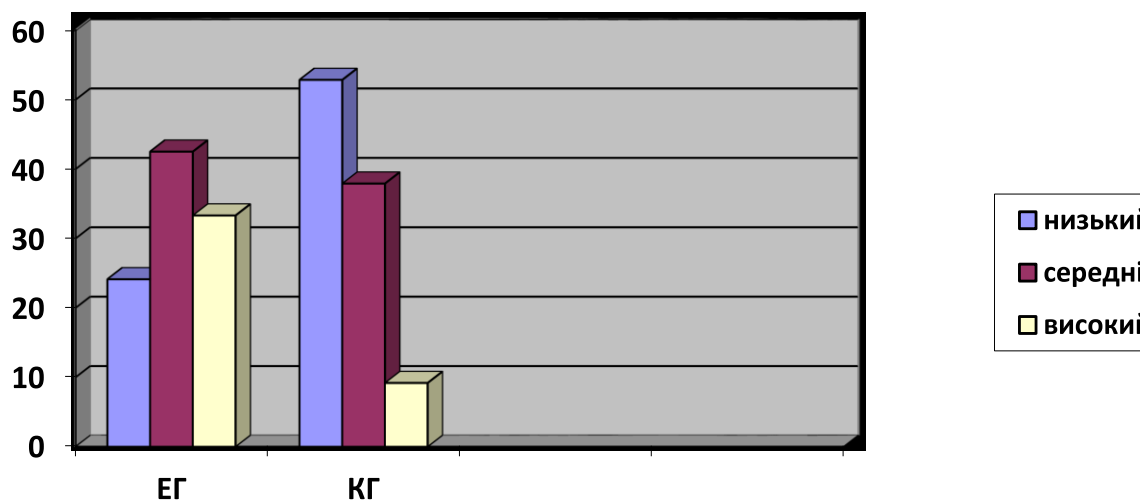

Рис.3.7. Діаграма сформованості РК магістрантів EG і KG за знаннєвим критерієм (контрольний етап), %

Виявлення рівня сформованості РК за мовно-мовленнєвим та суб'єктивним критеріями на контрольному етапі експерименту дослідження проводилося за методиками, застосованими на констатувальному етапі експерименту.

За результатами спостережень за роботою магістрантів на заняттях визначено рівень сформованості РК магістрантів груп EG і KG за показниками мовно-мовленнєвого критерію: техніка мовлення, культура мовлення, сформованість умінь монологічного та діалогічного мовлення (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Сформованість РК магістрантів груп EG і KG за показниками мовно-мовленнєвого критерію (контрольний етап), %

Рів-ні	Техніка мовлення			Культура мовлення			Сформованість умінь монологічного та діалогічного мовлення		
	низь-кий	серед-ній	висо-кий	низь-кий	серед-ній	висо-кий	низь-кий	серед-ній	висо-кий
EG	24,14	51,72	24,14	27,59	41,38	31,03	17,24	55,17	27,59
KG	51,72	41,38	6,9	65,52	31,03	3,45	37,93	55,17	6,9

Результати дослідження свідчать про те, що у переважній більшості магістрантів ЕГ виявлено середній, а у майже у четвертій частини – високий рівні, у контрольній групі кількість магістрантів, що досягли високого рівня, становить 3,45–6,9%. Надані результати свідчать про результативність впровадженої педагогічної технології. Середній результат досліджень за трьома показниками дає можливість визначити рівень сформованості РК за мовно-мовленнєвим критерієм (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Сформованість РК магістрантів за мовно-мовленнєвим критерієм
(контрольний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	22,99	49,42	27,59
КГ	51,72	42,53	5,75

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.8).

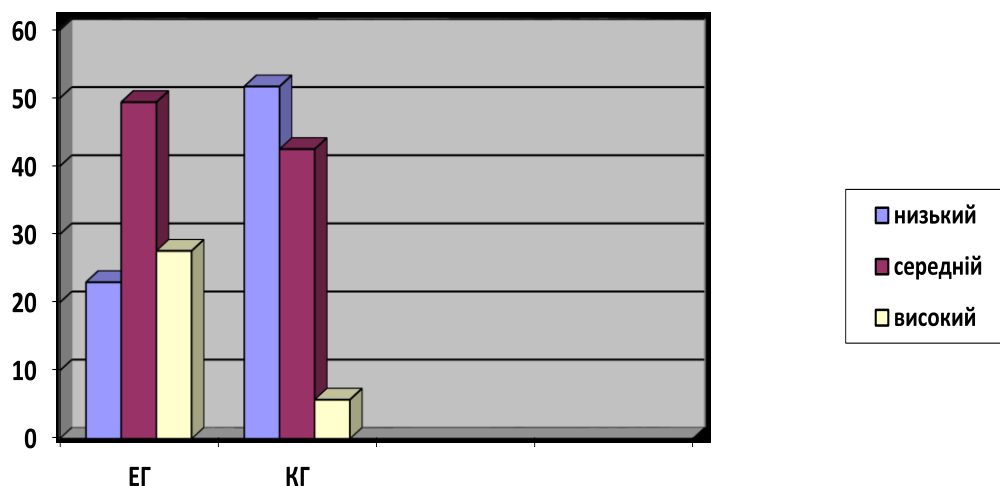

Рис.3.8. Діаграма сформованості РК магістрантів груп ЕГ і КГ за мовно-мовленнєвим критерієм (контрольний етап)

На основі аналізу отриманих результатів доходимо висновку щодо позитивної динаміки зростання рівня сформованості РК за даним критерієм в групі ЕГ.

Результати діагностичного дослідження мотивації, вольового потенціалу особистості та рівня розвитку рефлексивності після формувального експерименту внесено до таблиці розподілу магістрантів за показниками суб'єктного критерію РК (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

**Сформованість РК магістрантів за показниками суб'єктного критерію
(контрольний етап), %**

Рі- вні	Умотивованість			Вольовий прояв			Здатність до рефлексії		
	Низь- кий	Серед- ній	Висо- кий	Низь- кий	Сере- дній	Висо- кий	Низь- кий	Сере- дній	Висо- кий
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ЕГ	13,79	51,72	34,49	20,69	44,83	34,48	27,59	44,83	27,58
КГ	48,28	34,48	17,24	51,72	37,93	10,35	55,17	44,83	0

Аналіз наведених даних свідчить про зміни в оцінці студентами значущості мотивів особистісного зростання вольового прояву та рефлексії у групі ЕГ. У групі КГ не помічено значних змін щодо значущості мотивів особистісного зростання завдяки набуттю досвіду здійснення РД в професійній сфері.

Для визначення рівня сформованості РК за суб'єктним критерієм було підраховано середнє арифметичне за кожним з показників: умотивованості, вольового прояву та здатності до рефлексії. Результати внесено до табл. 3.17.

Таблиця 3.17

**Сформованість РК магістрантів за суб'єктним критерієм
(контрольний етап), %**

Рівні	Низький	Середній	Високий
ЕГ	20,69	47,13	32,18
КГ	51,72	39,08	9,2

Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 3.9).

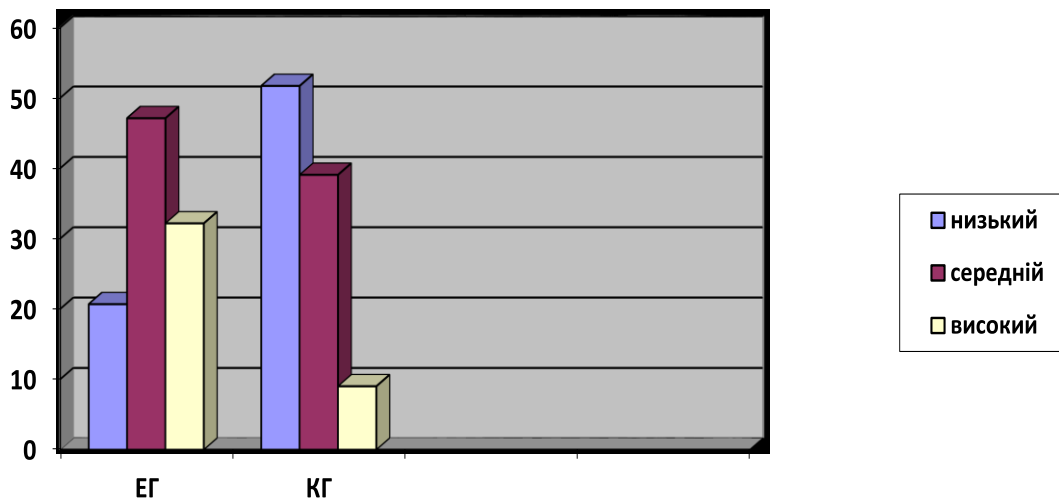

Рис. 3.9. Діаграма сформованості РК магістрантів груп EG і KG за суб'єктивним критерієм (контрольний етап)

На основі аналізу отриманих результатів можна дійти висновку щодо позитивної динаміки зростання рівня даного критерію сформованості РК в групі EG.

На основі результатів підрахувань за трьома критеріями (знаннєвим, мовно-мовленнєвим та суб'єктивним) здійснено обчислення рівня сформованості РК магістрантів груп EG і KG (табл. 3.18).

Таблиця 3. 18

Сформованість РК магістрантів (контрольний етап), %

Рівні	Низький	Середній	Високий	Значення T _{екс}
EG	22,61	46,36	31,03	7,442
KG	52,1	39,84	8,06	

Узагальнення даних експериментальної перевірки щодо рівнів сформованості РК за кожним з критеріїв: знаннєвим, мовленнєвим та суб'єктивним виявило результати,

що наведено у табл. 3.19.

Таблиця 3. 19

**Результати експериментальної перевірки розробленої педагогічної технології
формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів
в умовах магістерської підготовки (приріст у %)**

№ п/п	Критерії та показники сформованості РК	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1.	<i>Знаннєвий критерій</i>						
1.1	Повнота знань	0	20,69	0	3,45	0	-24,14
1.2	Оперативність знань	3,44	27,59	3,45	3,44	-6,9	-31,03
1.3	Гнучкість знань	3,45	20,68	3,45	6,91	-6,9	-27,59
2.	<i>Мовно-мовленнєвий критерій</i>						
2.1	Техніка мовлення	0	13,79	0	13,79	0	-27,58
2.2	Культура мовлення	0	17,23	0	6,9	0	-24,13
2.3	Сформованість умінь монологічного та діало- гічного мовлення	3,45	20,7	0	6,89	-3,45	-27,59
3.	<i>Суб'єктний критерій</i>						
3.1	Мотивація до набуття та вдосконалення риторичної компетентності	0	13,8	6,89	13,79	-6,89	-27,59
3.2	Вольовий прояв до набуття та вдосконалення риторичної компетентності	0	17,24	6,9	6,9	-6,9	-24,14
3.3	Рефлексія риторичної діяльності	0	24,13	3,45	3,45	-3,45	-27,58
	<i>Сформованість риторичної компетентності</i>						
	Середні значення	1,15	19,54	2,68	7,28	-3,83	-26,81

Результати динаміки сформованості РК магістрантів ЕГ і КГ представлено на рис. 3.10.

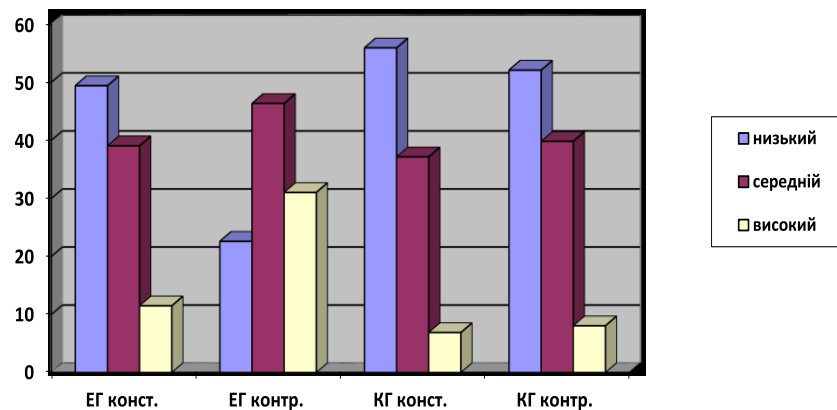

Рис. 3.10. Динаміка сформованості риторичної компетентності у магістрантів
ЕГ та КГ, %

Отже, результатами контрольного етапу експерименту підтверджено результативність теоретично обґрунтованої педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Експеримент показав, що більшість магістрантів ЕГ досягли середнього та високого рівнів сформованості РК. Позитивну динаміку досліджуваних показників зафіксовано у підвищенні рівня сформованості РК за всіма критеріями. На 19,54% зросла кількість магістрантів ЕГ з високим рівнем сформованості РК, у контрольній групі цей показник становив 1,15%. Водночас зросла кількість магістрантів ЕГ з середнім рівнем сформованості РК (приріст склав 7,28%). На 26,81% зменшилась кількість магістрантів ЕГ із низьким рівнем сформованості РК, в контрольній групі цей показник становив 3,83%.

Завдяки впровадженню педагогічної технології магістранти підвищили якість знань риторичної спрямованості, рівень техніки й культури мовлення, вмінь монологічного й діалогічного мовлення, а також мотивації, вольового прояву до набуття й вдосконалення РД і риторичної рефлексії.

Для визначення статистичної значущості різниці в змінах сформованості РК

магістрантів груп ЕГ та КГ було проведено кількісний аналіз одержаних результатів за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Згідно з підрахунками, статистичне значення критерію $T_{\text{екс}}$ для ЕГ і КГ склало 7,442, що більше критичного значення $T_{\text{к}}$ за таблицею ($T_{\text{к}} = 5,991$ з двома ступенями свободи для рівня значущості $\alpha = 0,05$). Це свідчить про те, що розподіл складу магістрантів груп ЕГ та КГ за рівнем сформованості РК змінився настільки, що виникли підстави вважати їх суттєво різними, тобто реалізація педагогічної технології в ЕГ сприяла підвищенню рівня сформованості РК магістрантів.

Отже, результати експериментальної роботи підтверджують результативність теоретично обґрунтованої педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Експеримент показав, що більшість магістрантів групи ЕГ досягли середнього та високого рівнів сформованості РК. Позитивну динаміку досліджуваних показників зафіксовано у підвищенні рівня кожного з компонентів РК: мотиваційного, концептуально-когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного. Завдяки впровадженню педагогічної технології і системи відповідних дидактичних засобів магістранти підвищили якість знань риторичної спрямованості, рівень техніки й культури мовлення, вмінь монологічного й діалогічного мовлення, а також мотивації, вольового прояву до набуття й вдосконалення РД і риторичної рефлексії.

Отримані результати дозволяють дійти висновку щодо підвищення рівня сформованості РК магістрантів ЕГ завдяки впровадженню в процес їхньої професійної підготовки теоретично обґрунтованої педагогічної технології, що підтверджує гіпотезу дослідження.

Висновки до розділу 3

1. Експериментальне дослідження результативності реалізації педагогічної технології формування РК охоплювало такі етапи: констатувальний (підготовка), формувальний (виконання) та контрольний (оцінювання отриманих результатів).

2. Розроблений діагностичний інструментарій був комплексним, спрямованим

на дослідження показників сформованості РК. Показники суб'єктивного критерію оцінювались на основі таких засобів діагностики: мотивація до набуття та вдосконалення РК – авторська інтерпретація методики А.Реана, В.Якуніна «Мотивація професійної діяльності», вольовий прояв до набуття та вдосконалення РК – методика «Діагностика вольового потенціалу особистості»; рефлексія щодо власного риторичного досвіду, аналіз РД партнерів з комунікації – діагностика індивідуальної міри вираження властивості рефлексивності А.Карпова. З'ясування рівня сформованості РК за знанєвим критерієм – методика І.Подласого щодо визначення індивідуального коефіцієнта рівня знань, умінь і навичок на основі виокремлення інформаційно-сміслових елементів тексту, методика Г.Єльнікової – щодо визначення індивідуальних коефіцієнтів репродуктивного, евристичного, творчого рівнів діяльності. Сформованість показників за мовно-мовленнєвим критерієм РК діагностувалась за допомогою тестів «Чи комунікабельні Ви?», «Уміння викладати свої думки», «Ваш стиль публічних виступів», «Який Ви лектор?», «Взаємодія», «Тактика ведення ділових перемовин», «Рівень володіння невербальними засобами в процесі ділового спілкування», «Уміння слухати», «Самооцінка готовності до ведення спору, перемовин, розв'язання конфлікту», а також анкет спостереження.

Результати констатувального етапу експерименту дозволили дійти висновку, що рівень сформованості РК магістрантів був переважно низьким (ЕГ – 49,42%, КГ – 55,94%) та середнім (ЕГ – 39,08%, КГ – 37,16%), що є недостатнім для їхньої професійної підготовки. Це свідчить про неповний обсяг знань щодо категорій риторики, шаблонність і недостатню гнучкість їх застосування на практиці; низький та середній рівень володіння вміннями монологічного та діалогічного мовлення, а також технікою та культурою мовлення; недостатній рівень мотивації і вольового прояву до здійснення РД у майбутній професійній діяльності, недостатню сформованість рефлексії виконання риторичної діяльності.

3. Для порівняння результатів, отриманих на констатувальному і контрольному етапах експерименту, визначення статистичної значущості змін у структурі РК і аналізу ефективності теоретично обґрунтованої педагогічної технології застосовано

метод математичної статистики критерій Пірсона, який дозволив підтвердити вірогідність отриманих результатів.

Результатами контрольного експерименту підтверджено результативність теоретично обґрунтованої педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Експеримент показав, що більшість магістрантів групи ЕГ досягли середнього та високого рівнів сформованості РК. Позитивну динаміку зафіксовано у підвищенні рівня сформованості РК магістрантів ЕГ за всіма критеріями. Так, на 19,54% зросла кількість магістрантів ЕГ з високим рівнем сформованості РК, у контрольній групі цей показник становив 1,15%. Водночас зросла кількість магістрантів ЕГ з середнім рівнем сформованості РК (приріст склав 7,28%). На 26,81% зменшилась кількість магістрантів ЕГ з низьким рівнем сформованості РК, в контрольній групі цей показник становив 3,83%.

Завдяки впровадженню педагогічної технології магістранти підвищили якість знань риторичної спрямованості, рівень техніки й культури мовлення, вмінь монологічного й діалогічного мовлення, а також мотивації, вольового прояву до набуття й вдосконалення РД і риторичної рефлексії.

Кількісна обробка результатів дослідження дозволила констатувати результативність реалізації теоретично обґрунтованої педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, що підтверджує гіпотезу дослідження.

Основні наукові результати розділу автором опубліковано в роботах [219; 222].

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі теоретичного узагальнення запропоновано новий підхід до вирішення наукової проблеми підвищення рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом обґрунтування, розроблення та впровадження у процес професійної підготовки майбутніх магістрів з менеджменту педагогічної технології формування риторичної компетентності, розробленої на основі моделі її формування, провідною ознакою якої є поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності. Узагальнення результатів теоретичного пошуку та експериментальної роботи надало можливість сформулювати такі висновки:

1. Здійснено аналіз професійної діяльності менеджера, виокремлено її особливості, серед яких: здійснення функцій управління (планування, організації, мотивації та контролю), прийняття управлінських рішень, підтримка внутрішніх і зовнішніх комунікацій в організації на основі риторичної діяльності, що передбачає володіння фахівцями з менеджменту високим рівнем РК.

На основі аналізу наукової літератури визначено сутність та структуру РК в професійній діяльності менеджера. Вивчення теоретичних джерел щодо дослідження РК у різних галузях знань (філософія, культурологія, соціальні комунікації, педагогіка, психологія, лінгвістика) довів, що РК є інтегративною характеристикою особистості майбутнього менеджера. Це дозволило визначити РК менеджера як здатність до ефективного здійснення риторичної діяльності в професійній сфері, що ґрунтується на системних знаннях з риторики, необхідних для виконання функцій управління (планування, організації, мотивації та контролю), та способах їх здобуття, риторичних уміннях та навичках, а також особистісних якостях, які проявляються через умотивованість, вольовий прояв і здатність до рефлексії.

Уточнено, що до структури РК входять такі компоненти: мотиваційний (мотивація й вольовий прояв до набуття і вдосконалення риторичної компетентності з метою професійного особистісного зростання); концептуально-когнітивний (системні знання з риторики, необхідні для здійснення управлінської діяльності, та

способи їх здобуття); комунікативно-діяльнісний (реалізація вимовних, лексичних, граматичних навичок; умінь монологічного та діалогічного мовлення у стандартних і нестандартних комунікативних ситуаціях професійної діяльності), рефлексивний (здатність до оцінювання як власної риторичної діяльності, так і партнерів з комунікації).

2. Аналіз існуючих систем формування РК майбутніх менеджерів у процесі професійної підготовки показав їхню неспроможність сформувати у магістрантів на належному рівні риторичну компетентність, зокрема, техніку та культуру мовлення, вміння монологічного та діалогічного мовлення, а також мотивацію, вольовий прояв до набуття РД, здатність до рефлексії РД. Встановлено, що однією з основних причин цього є недостатнє врахування особливостей процесу формування РК майбутніх менеджерів, серед яких: поетапне засвоєння досвіду риторичної діяльності; риторизація професійної підготовки; інтеграція змісту формування риторичної компетентності зі змістом дисциплін професійної підготовки магістрів напряму «Менеджмент» на основі міжпредметних зв'язків.

На основі аналізу результатів теоретичних досліджень учених щодо формування риторичної компетентності і практичного досвіду організації процесу професійної підготовки майбутніх менеджерів у ВНЗ визначено наукову проблему дослідження, яка полягає у підвищенні рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

3. Теоретично обґрунтовано і розроблено модель формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури, яка складається з компонентів, що взаємопов'язані прямими й зворотними зв'язками. До них відносяться: головна мета, а також блоки: концептуально-діагностичний (методологічні підходи; принципи формування РК, зокрема риторизації професійної підготовки, ідеаловідповідності, пріоритету практики, гармонізуючого діалогу; аналіз факторів впливу на процес формування РК; діагностика початкового рівня сформованості РК магістрантів та їхньої готовності до підвищення рівня РК); змістовий (інтегрований зміст формування РК магістрантів напряму «Менеджмент», компоненти риторичної компетентності); процесуальний (комплекс методів, форм і засобів формування РК);

контрольний (критерії, показники та рівні сформованості РК). Модель відтворює особливості формування РК в процесі професійної підготовки магістрів з менеджменту.

Теоретично обґрунтовано і розроблено педагогічну технологію формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістратури, яка складається з трьох етапів: удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок; формування вмінь монологічного мовлення; формування вмінь діалогічного мовлення. На кожному етапі реалізуються мікроетапи навчальної діяльності: мотиваційно-цільовий, когнітивно-орієнтувальний, діяльнісно-операційний, оцінно-корекційний.

Етап удосконалення вимовних, лексичних, граматичних навичок пов'язаний із засвоєнням магістрантами знань та вмінь з техніки та культури мовлення. На етапі формування вмінь монологічного мовлення здійснюється навчальна діяльність, спрямована на засвоєння знань щодо категорій риторики, розвиток умінь оперативно й гнучко застосовувати знання з риторики за зміни ситуації, вироблення активного стилю комунікативної поведінки, впевнене встановлення контакту з аудиторією, розвиток уміння добирати переконливі засоби аргументації, доречно застосовувати невербальні засоби комунікації. Етап формування вмінь діалогічного мовлення передбачає засвоєння знань щодо категорій діалогічного мовлення, вироблення активного стилю комунікативної поведінки промовця, розвиток уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики, добирати переконливі засоби аргументації, доречно застосовувати і правильно інтерпретувати невербальні засоби комунікації. На кожному з етапів здійснюється розвиток мотивації та вольового прояву, а також здатності до рефлексивного аналізу риторичної діяльності.

4. Експериментально перевірено результативність розробленої педагогічної технології формування РК майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки, впровадженої в експериментальній групі. Результатами контрольного етапу експерименту підтверджено її перевагу у порівнянні з традиційною технологією. Позитивну динаміку показників сформованості РК зафіксовано у магістрантів ЕГ за всіма критеріями. Кількість магістрантів ЕГ з високим рівнем сформованості РК підвищилась на 19,54%, у контрольній групі цей показник становив 1,15%. Також

зросла кількість магістрантів ЕГ із середнім рівнем сформованості РК (приріст склав 7,28%). Водночас суттєво зменшилась кількість магістрантів ЕГ з низьким рівнем сформованості РК – на 26,81%, зменшення у контрольній групі становило 3,83%. Результати математичних обчислень за критерієм Пірсона довели статистичну значущість різниці отриманих результатів експерименту з рівнем достовірності 95%, що підтверджує гіпотезу дисертаційної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної проблеми. Перспективним є вивчення психолого-педагогічних умов формування РК майбутніх магістрів з менеджменту, шляхів підвищення ораторської майстерності викладачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксенова Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя высшей школы : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Аксенова Людмила Петровна. – Екатеринбург, 2002. – 195 с.
2. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
3. Амеліна С. М. Діалогічні методи навчання в аграрному ВНЗ / С. М. Амеліна // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 05/03/2011. – № 159, Ч.1 : Педагогіка. Психологія. Філософія. – С. 153–159.
4. Амеліна С.М. Щодо питання розвитку культури діалогу майбутніх фахівців у вітчизняній педагогічній спадщині / С. М. Амеліна // Матеріали VIII міжнар. наук.-прак. конф. «Наука і освіта 2005». – Т.31 : Проблеми підготовки фахівців. – Д. : Наука і освіта, 2005. – С. 14–15.
5. Амеліна С. М. Діалогічна форма навчання у професійній підготовці студентів / С. М. Амеліна // Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. «Динаміка наукових досліджень – 2005». – Т.33: Проблеми підготовки фахівців. – Д. : Наука і освіта, 2005. – С. 3–4.
6. Амеліна С. М. Культура діалогу у процесі гуманізації вищої школи / С. М. Амеліна // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні наукові дослідження – 2006». – Т. 6: Пед. науки. – Д. : Наука і освіта, 2006. – С.6–7.
7. Амеліна С.М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування студентів вищих аграрних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. М. Амеліна. – Харків : Б.в., 2008. – 40 с.
8. Амеліна С.М. Тренінги з розвитку умінь та навичок діалогічного спілкування / С. М. Амеліна. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005 – 73 с.
9. Ананьев Б. Г. Психофизиология студенческого возраста и усвоения знаний / Б. Г. Ананьев // Вестн. высш. шк.– 1972.– № 7.– С. 3–12.
10. Андреев В. И. Деловая риторика / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во КГУ,

1993. – 250 с.

11. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: основы педагогики творчества / В. И. Андреев. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. — 236 с.

12. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности : метод. пособие / В. И. Андреев. — М. : Высшая школа, 1981. — 240 с.

13. Анисарова Л. А. Методика обучения основам риторики в техническом вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ Анисарова Людмила Анатольевна. — Рязань, 1998. — 148 с.

14. Анисимова Т. В. Практические задания на уроках риторики в старших классах / Т.В.Анисимова // Путь в риторику. — Пермь, 1999. — Вып. 2. — С. 206–216.

15. Аннушкин В. И. Филология – словесность – риторика и практика обучения / В. И. Аннушкин // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. — М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. — С. 31–36.

16. Антонова Л. Г. Риторические студии для бизнес-элиты / Л. Г. Антонова // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. — М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2009. — С. 36–42.

17. Атанов Г. О. Теорія діяльнісного навчання : навч. посіб. / Г. О. Атанов. — К. : Кондор, 2007. — 186 с.

18. Атватер И. Я вас слушаю / И. Атватер; пер. с англ. — М. : Экономика, 1988. — 110 с.

19. Банько Н. А. Формирование профессионально-педагогической компетентности как компонента профессиональной подготовки менеджеров: монография / Н. А. Банько. — ВолгГТУ. — Волгоград, 2004. — 75 с.

20. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1979. — 434 с.

21. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика / В. С. Безрукова. — Екатеринбург : Деловая книга, 1996. — 344 с.
22. Бельчиков Я. М. Деловые игры / Я. М. Бельчиков, М. М. Бирштейн. — Рига : АВОТС, 1989. — 304 с.
23. Бернштейн С. Н. Языковая сторона радиолекции / С. Н. Бернштейн // Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики. — М., 1972. — С. 114—126.
24. Беспалько В. П. Теория учебника: Дидактический аспект / В. П. Беспалько. — М. : Педагогика, 1988. — 190 с.
25. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех // Виховання особистості : навч.-метод. посіб. у 2 кн. Кн. 2. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
26. Библер В. С. Культура. Диалог культур: опыт определения / В. С. Библер // Вопросы философии. — 1989. — № 6. — С. 31–42.
27. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Білоусова Ярослава Володимирівна. — К., 2004. — 216 с.
28. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избр. психологич. тр. /Л.И.Божович. — 3-е изд. — М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — 352 с.
29. Бойко А. М. Суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів: від співпорядкування до співробітництва і співтворчості / А. Бойко, Н. Шиян // Зб. наук. пр. Полтавськ. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. — Полтава, 2004. — Випуск 5(38). — С. 5–22.
30. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 8–14.
31. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — 2-е изд. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. — 685 с.
32. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. — 1997. — № 4.

— С. 11–17.

33. Брушлинский А. В. Деятельностный подход и психологическая наука / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. – 2001. – № 2. – С. 89–95.

34. Будянська В. А. Формування культури ділового спілкування майбутніх фахівців економічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти / В. А. Будянська. – Київ, 2013. – 20 с.

35. Бурман Л. В. Педагогічні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Бурман Людмила Володимирівна. – Кривий Ріг, 2008. – 291 с.

36. Вагапова Д. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах / Д. Х. Вагапова. – М. : Цитадель, 1999. – 460 с.

37. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

38. Введенская Л. А. Культура и искусство речи. Современная риторика: для высш. и сред. учеб. заведений / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 576 с.

39. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

40. Вербицкий А. А, Человек в контексте речи: формы и методы активного обучения / А. А. Вербицкий. – М., 1990. – 64 с.

41. Вихованець І. Р. Мова і культура / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1986. – 184 с.

42. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 533 с.

43. Гайсина Г. И. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / Г. И. Гайсина. — М. : Прометей, 2002. — 316 с.

44. Галузевий стандарт. Освітньо-кваліфікаційна характеристика магістра за спеціальністю 8.050206 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» напряму підготовки 0502 «Менеджмент» / Кол. авт. за заг. керівн. А.Ф.Павленка. – К. :

КНЕУ, 2004. – 142 с.

45. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследование мышления в советской психологии. — М. : Наука, 1966. — С. 236–277.

46. Гарифуллина Н. К. Формирование коммуникативно-риторической компетенции студентов-нефилологов [Электронный ресурс] / Н. К. Гарифуллина, И. В. Вяткина. — Режим доступа до журн. : http://newconf.kemsu.ru/conf/niobel2008/sect/index.htm?sec_id=929.

47. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных технологий): учеб. пособ. для самообраз. / Б. С. Гершунский. — Изд. 2-е, перераб. и доп.— М. : Пед. об-во России, 2002.— 512 с.

48. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина / Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 272 с.

49. Голуб Н. Б. Мовні засоби риторичної майстерності / Н. Б. Голуб // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова : Серія № 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). — Випуск 3: зб. наукових праць / за ред. академіка Л.І. Мацько. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. — С. 175–180.

50. Голуб Н. Работа з текстами на заняттях з риторики / Ніна Голуб // Бібліотечка «Дивослова». — 2008. — № 8 (38). — С. 38–46.

51. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук: 13.00.02 / Н. Б. Голуб. — К., 2009. — 36 с.

52. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.

53. Гончарова Н. Л. Категории «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме / Н. Л. Гончарова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». — 2007. — № 5. — С. 18.

54. Гордеева О. В. Проблемная лекция в профессионально коммуникативной

деятельности школьного педагога / О. В. Гордеева // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С. 113–115.

55. Горобец Л. Н. Риторическая компетенция учителя: содержание и проблемы исследования / Л. Н. Горобец // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. – М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2009. – С. 135–137.

56. Горобец Л. Н. Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов в системе профессиональной подготовки в педагогическом вузе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Горобец Людмила Николаевна. – Санкт-Петербург, 2008. – 477 с.

57. Громова Л. А. Этика управления: Учебно-методическое пособие / Л. А. Громова. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 183 с.

58. Гурье Л. И. Проектирование педагогических систем: Учеб. пособие / Л. И. Гурье. — Казань, 2004. – 212 с.

59. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.

60. Демков М. И. Курс педагогики : Для учительских институтов, высших женских ... классов женских гимназий / М. И. Демков. – В 2 ч. ; ч. 2. – М., 1918. – 366 с.

61. Дмитренко Т. А. Педагогическая система: структура и законы функционирования / Т. А. Дмитренко // Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. И. Ткаченко.— Екатеринбург, 1996. — Вып. 2. — С. 68–79.

62. Дмитренко Т. О. Дослідження основ сучасної педагогіки: парадигмальний аспект / Т. О. Дмитренко, К. В. Ярецько // Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця: зб. наук. ст., матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2013 р. / Хар. нац. економ. ун-т. – Х. : ХНЕУ; ХОГОКЗ, 2013. –

С. 96–101.

63. Драб Н. Л. Техніка і мова презентації: навч. посіб. / Н. Л. Драб. – К. : КНЕУ, 2002. – 102 с.

64. Єлісовенко Ю. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: навч. посіб. / Юрій Єлісовенко. – К. : Атіка, 2008. – 204 с.

65. Єльнікова Г. В. Організація діяльності педагогічного колективу школи щодо контролю за засвоєнням учнями змісту навчання: навч. посіб. / Г. В. Єльнікова. — Х. : ХОІНОПП, 1996. — 60 с.

66. Єрко Г. І. Інтерактивний метод навчання – дебати / Г. І. Єрко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – [кол. авт.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – С. 43–47.

67. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. — М., Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.

68. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи / Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания, 1964, № 6. – С. 26–38.

69. Жинкин Н. И. Психологические особенности спонтанной речи / Н. И. Жинкин // Иностранные языки в школе, 1965. – № 4. – С. 2–11.

70. Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. – 2-е изд., испр. / В. И. Загвязинский. – М. : Академия, 2004. – 188 с.

71. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

72. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

73. Зарецкая Е. Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. 2–е изд. / Е. Н. Зарецкая. – М. : Дело, 1999. – 480 с.

74. Заславская Т. И. Социология общественной жизни: очерки теории / Т. И. Заславская. – Новосибирск : Наука, 1991. – 448 с.

75. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия /

И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

76. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – Изд. второе, доп., испр. и перераб. / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2001. – 384 с.

77. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.

78. Зотова-Садило О. Ю. Формування професійного ділового спілкування майбутніх фахівців економічного профілю в процесі гуманітарної підготовки : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Ю.Зотова-Садило. – Київ, 2014. – 20 с.

79. Зыбина Т. М. Риторика в вузе как средство обучения / Т. М. Зыбина // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: сборник материалов X Международной конференции по риторике [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С.135–139.

80. Игровые занятия в строительном вузе: Методы активного обучения / Под ред. профессора Е. А. Литвиненко, В. И. Рыбальского. – К. : Вища шк. Головное изд-во, 1985. – 303 с.

81. Кавтарадзе Д. Н. Обучение и игра: введение в интерактивные методы обучения / Д. Н. Кавтарадзе. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 2009. – 176 с.

82. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1998. – 319 с.

83. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.

84. Казанцев А. К. Практический менеджмент: В деловых играх, хозяйственных ситуациях, задачах и тестах: Учебное пособие / Казанцев А. К., Подлесных В. И., Серова Л. С. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 367 с.

85. Капінус О. Л. Методика проведення форуму-театру на заняттях з англійської мови у ВНЗ / О. Л. Капінус // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2012. – № 19 (254). – Ч.1. – С. 139–146.

86. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф.Каптерев ; под

ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.

87. Каптерев П. Ф. Педагогический процесс / П. Ф. Каптерев. — СПб., 1905. — 514 с.

88. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

89. Карманова З. Я. Философия языка: смысловое измерение риторического слова / З. Я. Карманова // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: сборник материалов X Международной конференции по риторике [науч. ред.-сост. В.И.Аннушкин]. – М., Гос. ИРЯ им. А.С.Пушкина, 2006. – Вып. 2. – С.78–82.

90. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 5. — С. 45–57.

91. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры, дискуссии. (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига : НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

92. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М. В. Кларин. — М., 1994. – 223 с.

93. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. — М. : Знание, 1989. — 80 с.

94. Ковалев В. И. Попутное повышение коммуникативной культуры в средних учебных заведениях / В. И. Ковалев // Риторика и культура речи: наука, образование, практика : материалы XIV Международной научной конференции, 1–3 февраля 2010 года. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – С. 100–103.

95. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 176 с.

96. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: учеб. пособие / В. А. Козаков. – К. : Выща шк., 1990. –

248 с.

97. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Т. В. Колбіна. — Х. : ВД Інжек, 2008. — 392 с.

98. Копнин П. В. Проблемы диалектики как логики и теории познания / П. В. Копнин. — М. : Наука, 1982. — 368 с.

99. Коротяев Б. И. Учение — процесс творческий: Книга для учителя: Из опыта работы / Б. И. Коротяев. — М. : Просвещение, 1989. — 158 с.

100. Корчова О. Риторика як засіб формування мовної особистості майбутнього фахівця економічної сфери / О. Корчова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. — Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. — Ч.2. — С.171–176.

101. Кочеткова Т. В. Языковая личность в лекционном тексте / Т. В. Кочеткова. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1998. — 216 с.

102. Кошанский Н. Ф. Общая риторика / Н. Ф. Кошанский. — СПб., 1829. — 131 с.

103. Кощей Л. А. Риторизация образовательной деятельности в гуманитарной сфере / Л. А. Кощей, А. А. Чувакин // Социальные процессы в современной Западной Сибири : сб. научн. статей. — Горно-Алтайск : РИО «Уривер_Принт», 2002. — С. 100–105.

104. Кропивко І. В. Риторика : навч. посіб. / І. В. Кропивко. — Дніпропетровськ : Пороги, 2003. — С. 4–5.

105. Куліш О. І. Формування основ професійного спілкування у майбутніх менеджерів організацій : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. І. Куліш. - Луганськ, 2006. — 20 с.

106. Куринная А. Ф. Риторика в играх (из опыта преподавания риторики в школе) / А. Ф. Куринная // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. — М. : Гос. ИРЯ им. А.С.

Пушкина, 2009. – С. 223–229.

107. Курцева З. И. Коммуникативно-нравственный аспект риторического образования : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Курцева Зоя Ивановна.– М., 2011. – 421 с.

108. Лагодзінська В. І. Формування психологічної готовності підприємців до ведення ділових переговорів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.10 / В. І. Лагодзінська. – К., 2011. – 20 с.

109. Ладыженская Т. А. Уроки риторики в школе / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская. – М. : Ювента, 2013. – 79 с.

110. Лазарев Ф. В. Философия. Учебное пособие / Ф. В. Лазарев, М. К. Трифонова. – Симферополь : СОНАТ, 1999. – 352 с.

111. Лекторский В. А. Деятельностный подход: смерть или возрождение? / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 2001. – №2. – С. 56–65.

112. Леммерман Х. Учебник риторики. Тренировка речи с упражнениями: Пер. с нем. / Х. Леммерман. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ; АО „Интерэксперт”, 1997. – 255с.

113. Леонтьев А. А. Лекция как общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1974. – 40 с.

114. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.

115. Леонтьев А. А. Психологические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 307 с.

116. Леонтьев А. А. Психологические механизмы и пути воспитания умений публичной речи / А. А. Леонтьев. – М., 1972. – 38 с.

117. Леонтьев А. А. Психологические особенности деятельности лектора / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1981. – 30 с.

118. Леонтьев А. А. Психология общения. 2-е изд., испр. и доп. / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.

119. Леонтьев А. А. Речь и общение / А. А. Леонтьев // Иностранные языки в школе, 1974. – № 6. – С. 80–85.

120. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – 244 с.
121. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
122. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.
123. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.
124. Лівенцова В. А. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Лівенцова Вікторія Анатоліївна. – Вінниця, 2002. – 232 с.
125. Логутіна Н. В. Формування готовності до професійного іншомовного спілкування у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Логутіна Наталія Володимирівна. – Вінниця, 2006. – 204 с.
126. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. І. Троцько. — Х. : „ОВС”, 2002. — 400 с.
127. Лотман Ю. Н. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. Н. Лотман. – М. : Акад. проект, 2002. – 544 с.
128. Луман Н. Невероятные коммуникации. Проблемы теоретической социологии / Н. Луман. – СПб., 2000. – Вып. 3. – 43 с.
129. Луман Н. Что такое коммуникация? / Н. Луман // Социологический журнал. – 1995. – № 3. – С.114–125.
130. Максимова В. Н. Интеграция в системе образования / В. Н. Максимова. — СПб, 1999. – 83 с.
131. Малахов В. Етика спілкування: навч. посіб. / В. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
132. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.02 / Л. І. Мамчур. – Херсон, 2012. – 44 с.
133. Мартинова Р. Ю. Цели обучения иностранным языкам на современном этапе / Р. Ю. Мартинова. – Одесса : ЮНЦАПН Украины, 2002. – 111 с.

134. Мартыненко Н. М. Основы менеджмента: учебник / Н. М. Мартыненко. – К. : Каравелла, 2003. – 496 с.
135. Марцінко Т. Виховний потенціал інтерактивного навчання як засіб формування риторичних умінь / Тетяна Марцінко // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. – С. 17–21.
136. Марченко О. И. Риторика как феномен культуры : дис. ... доктора филос. наук : 24.00.01 / Марченко Ольга Игоревна. – Санкт-Петербург, 2001. – 292 с.
137. Маслоу А. Мотивация и личность / А Маслоу. — 3-е изд. — СПб., М., Х., Минск : Питер, 2003. — 351 с.
138. Махмутов М. И. Педагогические технологии развития мышления учащихся / М. И. Махмутов, Г. И. Ибрагимов. — Казань, 1993. — 88 с.
139. Менеджмент: Тесты, задачи, ситуации, деловые игры. Практикум : учеб. пособие / [Беляцкий Н. П., Балдин И. В., Вермеенко С. Д. и др.]; под ред. проф. Н.П.Беляцкого. – Мн.: Книжный Дом, 2005. – 224 с.
140. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. / Г. М. Мешко. – К. : Академвидав, 2010. – 200 с.
141. Минеева С.А. Проблемы и трудности риторизации / С.А.Минеева // Риторика диалога в становлении научно-гуманистической системы образования: проблемы исследования и преподавания : материалы XI научно-практической конференции, 10–11 ноября 2002 года. – Пермь, 2002. – С. 131–134.
142. Минеева С.А. Риторика: единство науки и педагогической практики / С.А.Минеева // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. – М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2009. – С. 308–310.
143. Михальская А. К. Основы риторики. 10–11 кл. / А. К. Михальская. – М. : Дрофа, 2001. – 496 с.
144. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория : учеб. пособие для студентов пед. университетов и институтов / А.К.Михальская. – М. : Издательский центр «Academia», 1998. – 432 с.
145. Михальская А. К. Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической

риторике: учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов / А. К. Михальская. – М. : Издательский центр «Academia», 1996. – 192 с.

146. Мурашов А. А. Речевое мастерство учителя (педагогическая риторика) / А. А. Мурашов. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 393 с.

147. Нагаєв В. М. Дидактичні засади впровадження дворівневої педагогічної технології управління навчально-творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів: монографія / В. М. Нагаєв. – Харків : Колегіум, 2012. – 217 с.

148. Нагаєв В. М. Дидактичні основи формування творчої особистості аграрного менеджера в умовах Болонського процесу: монографія / В. М. Нагаєв. – Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків, 2006. – 528 с.

149. Нагаєв В. М. Менеджмент: теорія, практика, мистецтво (дидактичний аспект) : навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – Харків : Б.В., 1997. – 182 с.

150. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347.2002](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347.2002).

151. Національна рамка кваліфікацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п).

152. Ницета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі / Володимир Ницета // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 1. – С. 16–20.

153. Ницета В. Психолого-педагогічні умови формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови / Володимир Ницета // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. М.Т.Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – Ч.2. – С.248–254.

154. Новейший философский словарь.– 2-е изд., перераб. и доп.– Минск : Интер-прессервис; Книжный дом, 2001. – 1280 с.

155. Онуфрієнко Г. До проблеми формування мовно-риторичної компетентності як невід'ємної ознаки освіченості і професіоналізму / Г. Онуфрієнко // Дошкільна освіта. – 2008. – № 2 (20). – С. 62–68.

156. Орлов О. М. Профессионально ориентированная риторика: содержание и

методика обучения : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Орлов Олег Михайлович. – Саратов, 2003. – 529 с.

157. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті: Курс лекцій / Г. В. Осовська. – К. : «Кондор». – 2003. – 218 с.

158. Отводенко Н.В. Научное обеспечения развития риторической компетенции студентов вузов / Н.В.Отводенко // Вестник Челябинского государственного педагогического университета (Педагогика и психология). – 2008. – № 9. – С. 114–129.

159. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення: навч. посіб. / В. Г. Пасинок. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2011. – 228 с.

160. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – 2-е изд./ Е.И.Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.

161. Пентилюк М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування / М. І. Пентилюк // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 80–84.

162. Пентилюк М. Формуючи риторичну особистість: текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / М. Пентилюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 84–91.

163. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Первушина Анна Володимирівна. – Хмельницький, 2002. – 254 с.

164. Персональный менеджмент: учебник / С. Д. Резник и др. – 3-е изд., пере-раб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 256 с.

165. Петрущик А. И. Человек как диалектическое единство факторов // Человек: Философские аспекты сознания и деятельности / [Абуло Т. И., Антипенко А. И., Алексеева Е. А. и др.]; под ред. Д. И. Широканова, А. И. Петрущика. – Минск : Наука и техника, 1989. – С. 32–63.

166. Пилипенко А. А. Менеджмент: Підручник / Пилипенко А. А., Пилипенко С. М., Отенко І. П. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2005. – 456 с.

167. Плещова Т. А. Формирование умений публичного выступления на

профессиональную тему : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. А. Плещова. – Москва, 2007. – 21 с.

168. Подласий І. П. Імовірнісні закономірності засвоєння навчальної інформації / І. П. Подласий // Рад. шк. – 1971. – № 12. – С. 16–24.

169. Подмазін С. Філософські основи особистісно-зорієнтованої освіти / С. Подмазін // Завуч (Перше вересня). — 2001. — № 20–21. — С. 21–23.

170. Пономаренко В. С. Проблемы подготовки компетентных экономистов и менеджеров в Украине: монография / В. С. Пономаренко. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2012. – 352 с.

171. Попков В. А. Теория и практика высшего образования / В. А. Попков, А. В. Коржув. — М. : МГУ, 2005. – 475 с.

172. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К. : Ваклер. – 2001. – 656 с.

173. Препотенська М. П. Екзистенційні виміри риторики : дис... канд. філос. наук : 09.00.04 / Препотенська Марина Петрівна. – К., 2006. – 187 с.

174. Проворова Є. М. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики : автореф. дис ... на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Є. М. Проворова. – Київ : Б.в., 2008. – 19 с.

175. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / [уклад. С. У. Гончаренко та ін.]. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.

176. Психологія управління в бізнесі / С. Ф. Іпатов та ін. — Х. — К., 2002. — 320 с.

177. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

178. Пушкарь А. И. Основы научных исследований и организация научно-исследовательской деятельности: учебное пособие / А. И. Пушкарь, А. В. Потрашкова. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2008. – 2-е изд., стереотип. – 280 с.

179. Реан А. А. Психология и педагогика / Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. – СПб.: Питер, 2000. – 432 с.

180. Решетняк І. О. Англійська мова: основи ведення бізнесу для студентів економічних спеціальностей / І. О. Решетняк, О. О. Олексенко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 208 с.
181. Рождественский Ю. В. Принципы современной риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 176 с.
182. Рождественский Ю. В. Теория риторики: учебное пособие для вузов / Ю. В. Рождественский. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 512 с.
183. Романова Н. Н. Специфика содержания и методов обучения монологической речи студентов филологических отделений вузов: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 / Н. Н. Романова. – Москва: 2006. – 43 с.
184. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: «Педагогика», 1976. – 416 с.
185. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.
186. Сагач Г. М. Ділова риторика: Мистецтво риторичної комунікації: навч. посіб. / Г. М. Сагач. – К. : Вид-во «Зоря», 2003. – 255 с.
187. Сагач Г. М. Золотослів / Г. М. Сагач. – К. : Райдуга, 1993. – 366 с.
188. Сагач Г. М. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Ораторське мистецтво (риторика)” (для бакалаврів) / Г. М. Сагач, Г. Л. Бондаренко. — К. : МАУП, 2007. — 48 с.
189. Сагач Г. М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів / Г. М. Сагач. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре», 2000. – 568 с.
190. Садовская Е. А. Профессиональная компетентность будущих преподавателей-исследователей университета: методические указания к практическим занятиям по дисциплине «Педагогика высшей школы» / Е. А. Садовская. – Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 50 с.
191. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении / Н. Г. Салмина. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. — 288 с.
192. Сальникова О. А. Модель риторизации учебного задания /

О. А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – № 2. – С. 1–5.

193. Сборник задач по математике для втузов. Ч. 3. Теория вероятностей и математическая статистика: учеб. пособие для втузов / под ред. А. В. Ефимова. — М. : Наука : Гл. ред. физ.-мат. лит., 1990. — 428 с.

194. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 240 с.

195. Словарь иностранных слов. – 11-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1984. – 608 с.

196. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : Высш. шк., 2004. – 512 с.

197. Стернин И. А. Практическая риторика : курс лекций : учеб пособие для студентов высш. учеб. заведений / И. А. Стернин. – 5-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.

198. Стернин И. А. Риторика / И. А. Стернин. — Воронеж : Издательство «Кварта», 2002. — 224 с.

199. Стратегия модернизации содержания общего образования. Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. — М. : Мир книги, 2001. – 95 с.

200. Стурикова М. В. Подходы к преподаванию риторики в школе и ВУЗе / М. В. Стурикова // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. – М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2009. – С. 425–427.

201. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2006. — №1. — С. 2–8.

202. Талызина Н. Ф. Практикум по педагогической психологии: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / Н. Ф. Талызина. – М.: Академия, 2002.– 192 с.

203. Текст как явление культуры. – Новосибирск : Изд-во Акад. наук, 1989. – 195 с.

204. Теория словесности. Курс гимназический. Риторика / К. П. Зеленецкий, Н. Ф. Кошанский; [составитель-редактор И. И. Давыдов]. — Спб., 1851. — 163 с.

205. Тихонов С. Е. Риторика и эффективность образовательной деятельности / С. Е. Тихонов // Риторика и культура речи в современном обществе и образовании : сборник материалов X Международной конференции по риторике [науч. ред.-сост. В. И. Аннушкин, В. Э. Морозов]. — М. : Флинта: Наука, 2006. — С. 409-413.

206. Тихонов С. Е. О диалоге, риторическом образовании и риторической образованности как основе современного педагогического общения / С. Е. Тихонов, Е. Б. Тихонова // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве : материалы XIII Международной научно-практической конференции, 21–23 января 2009 года. — М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2009. — С. 442–449.

207. Ткаченко Л. П. Зміст і технологія навчання риторики майбутніх учителів початкових класів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ткаченко Лідія Петрівна. — Х., 2002. — 186 с.

208. Ткаченко Л. П. Риторизація як актуальне питання сучасної освіти / Л. П. Ткаченко // Актуальні питання освіти і науки: зб. наук. ст., матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 жовт. 2013 р. / Академія внутрішніх військ МВС України. — Х. : ХОКОГЗ, 2013. — с. 319–321.

209. Томарева И. Г. Лингводидактический аспект формирования речевой культуры менеджера : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Томарева Ирина Геннадиевна. — Москва, 2006. — 144 с.

210. Тукмачева Л. В. Формирование риторической компетентности у студентов нефилологических факультетов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Тукмачева Людмила Васильевна. — Коломна, 2005. — 226 с.

211. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин. — М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. — С. 54– 55.

212. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В. Я. Ляудис. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. — 240 с.

213. Хуторской А. В. Современная дидактика: учеб. для вузов

/ А. В. Хуторской. — СПб. : Питер, 2001. — 544 с.

214. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] / А. В.Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». — 2005. — 12 декабря. — Режим доступа до журн. : <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.html>

215. Хуторской А. В. Эвристическое обучение. Теория, методология, практика / А. В. Хуторской. — М. : Международная педагогическая академия, 1988. — 266 с.

216. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. — 240 с.

217. Ципіна Д. С. Аспектний аналіз риторичної діяльності майбутніх менеджерів / Д. С. Ципіна // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр./ Під заг. ред. проф. В.І.Сліпченка. — Слов'янськ : ДДПУ, 2013. — Вип. LXVI. — С. 200–210.

218. Ципіна Д. С. Визначення й обґрунтування системи педагогічних принципів формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів / Д.С.Ципіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т.І.Сущенко (голов. ред.) та ін.]. — Запоріжжя, 2012. — Вип. 26 (79). — С. 413–421.

219. Ципіна Д. С. Експериментальне дослідження ефективності педагогічної технології формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів / Д. С. Ципіна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка: Серія : Педагогічні науки: зб. наук. праць. — Чернігів, ЧНПУ ім. Т.Г.Шевченка, 2015. — Вип. 124. — С. 238–240.

220. Ципіна Д. С. Концептуальні засади педагогічного дослідження формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів / Д. С. Ципіна // Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11-12 червня 2014 р.). — Харків : ХНЕУ; ХОГОКЗ, 2014. — С. 345–347.

221. Ципіна Д. С. Педагогічна технологія формування у майбутніх менеджерів риторичної компетентності професійного спрямування / Д. С. Ципіна // Вісник

Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – № 19 (254). Луганськ, 2012. – Ч.1. – С. 202–208.

222. Ципіна Д. С. Тренінги з формування риторичної компетентності / Д. С. Ципіна. – Х. : ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. – 68 с.

223. Ципіна Д. С. Факторний підхід до обґрунтування необхідності формування риторичної компетентності професійного спрямування у студентів економічних ВНЗ / Д. С. Ципіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 21 (74). – С. 433–441.

224. Ципіна Д. С. Формування риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки як педагогічна проблема / Д. С. Ципіна // Зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М.Т.Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – Ч. 2. – С. 411–416.

225. Чемерис І. М. Формування професійної компетентності майбутніх журналістів засобами іншомовних періодичних видань : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / І. М. Чемерис. – К., 2008. – 19 с.

226. Чувакин А. А. Риторика в пространстве теории коммуникации / А. А. Чувакин // Проблемы современного коммуникативного образования в вузе и школе : материалы II Всерос. научн.-практ. конф. с междунар. участием : [в 2 ч.]. – Новокузнецк : РИО КузПА, 2009. – Ч.2. – С. 89–97.

227. Чувакин А. А. Риторика и теория коммуникации в современном образовательном пространстве / А. А. Чувакин // Риторика и культура общения в общественном и образовательном пространстве. – М. : Изд-во ИКАР, 2009. – С. 488–489.

228. Шкляєва Г. О. Формування діалогічної культури майбутніх економістів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти / Г. О. Шкляєва. – Кіровоград : 2010. – 19 с.

229. Шумилин А. Т. Проблемы теории творчества / А. Т. Шумилин. — М. :

Высш. шк., 1989. – 143 с.

230. Щавелева Е. Н. Умение профессионально-тематического публичного выступления на иностранном языке в структуре содержания вузовской подготовки специалиста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 13.00.08 / Щавелева Екатерина Николаевна. – Москва, 2006. – 173 с.

231. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии / Н. Е. Щуркова. – М. : Пед.об-во России, 1998. – 250 с.

232. Элективные ориентационные курсы и другие средства профильной ориентации в предпрофильной подготовке школьников. Учебно-методическое пособие / Научн. ред. С. Н. Чистякова. – М. : АПК и ПРО, 2003. – 102 с.

233. Якиманская И. С. Развивающее обучение / И. С. Якиманская. – М. : Педагогика, 1979. – 144 с.

234. Якунин В. А. Обучение как процесс управления / В. А. Якунин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 160 с.

235. Ярьсько К. В. Культура управління навчальною діяльністю студентів: монографія / К. В. Ярьсько. – Харків : ХНУРЕ, 2004. – 235 с.

236. Ярощук І. Д. Підготовка майбутніх економістів до професійного спілкування у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. Д. Ярощук. – Тернопіль, 2010. – 22 с.

237. Ярощук І. Діловий дискурс фахівця економічного профілю як комунікативне явище [Електронний ресурс] / І. Ярощук // Мандрівець. – 2012. – № 3. – С. 75–78. – Назва з титул. екрану.

238. Ярощук І. Формування мовної особистості майбутнього економіста : соціолінгвістичний аспект [Електронний ресурс] / І. Ярощук // Мандрівець. – 2011. – № 4. – С. 72–75. – Назва з титул. екрану.

239. Яценкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. для самостійної роботи студента / О. В. Яценкова. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.

240. Яценко Л. В. Особенности системно-структурного анализа творческой деятельности / Л. В. Яценко // IV семинар по проблемам методологии и теории

творчества. — Симферополь : Симферопольский гос. ун-т, 1984. — С. 26–29.

241. Bayer K. Mundliche Kommunikation / K. Bayer // Handbuch «Deutsch» für Schule und Hochschule. Sekundarstufe I.– Paderborn; München; Wien; Zürich : Schöningh, 1984.– S. 308–333.

242. Böhlich S. Gespräche auf Augenhöhe / S. Böhlich // Markt. – 2013. — № 54. – S.13.

243. Boueke D. Reflexion über Sprache / D. Boueke // Handbuch «Deutsch» für Schule und Hochschule. Sekundarstufe I. – Paderborn; München; Wien; Zürich : Schöningh, 1984. – S. 334–372.

244. Brünner G. Wirtschaftskommunikation. Linguistische Analyse ihrer mündlichen Formen / G. Brünner. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2000. – 331 S.

245. Bryant D. C. Oral Communication: A Short Course in Speaking / D. C. Bryant. – 4th ed. – Englewood Cliffs (N.Y.), 1976. – 270 p.

246. Buscemi S. V. The Basics: A Rhetoric and Handbook / S. V. Buscemi, A.H.Nicolai, R.Strugala. – New York : McGraw-Hill, 1996. – 400 p.

247. Fittkau B. Kommunizieren lernen (und umlernen): Trainingskonzeptionen und Erfahrungen / B. Fittkau, H.-M. Müller-Wolf, F. Schulz von Thun. – Braunschweig : Westermann, 1980. – 403 S.

248. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience / E. Goffman. – Cambridge, Mass : Harvard Univ. Press, 1974. – 586 p.

249. Hahn W. von. Fachkommunikation (Entwicklung; Linguistische Konzepte; Betriebliche Beispiele) / W. von Hahn. – Berlin; New York : de Gruyter, 1983. – 184 S.

250. Hall E. T. Verborgene Signale. Studien zur internationalen Kommunikation. Über den Umgang mit Franzosen / E. T. Hall, M. Hall. – Hamburg : Gruner+Jahr, 1984. – 134 S.

251. Hartig M. Erfolgsorientierte Kommunikation. Wege zur kommunikativen Kompetenz / M. Hartig. – Tübingen; Basel : A. Francke Verlag, 1997. – 223 S.

252. Hennig J. Kommunikation als Problem der Linguistik / J. Hennig, L. Huth. – Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 1975. – 202 S.

253. Hinnekamp V. Mißverständnisse in Gesprächen: eine empirische Untersuchung

im Rahmen der interpretativen Soziolinguistik / V. Hinnekam. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1998. – 330 S.

254. Höcker B. Cooler kommunizieren / B. Höcker // Markt. – 2006. – № 36. – S.1–2.

255. Hodge R. Social Semiotics / R. Hodge, G. Kress. – Cambridge : Polity, 1988. – 285 p.

256. Jäger S. Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung / S. Jäger. – Duisburg : DISS, 2001. – 404 S.

257. Krallmann D. Grundkurs Kommunikationswissenschaft: mit einem Hypertext-Vertiefungsprogramm im Internet / D. Krallmann, A. Ziemann. – München : Fink, 2001. – 348 S.

258. Kramer W. Zum Profil des Euro-Managers – Aufgaben und Anforderungen / W. Kramer // Cross Culture. Interkulturelles Handeln in der Wirtschaft, Hrsg. v. J. Bolten. – Berlin : Sternenfels, 1995. – S. 75–91.

259. Kramsch C. Andere Worte – andere Werte: Zum Verhältnis von Sprache und Kultur / C. Kramsch // Verstehen und Verständigung durch Sprachenlernen?: Dokumentation des 15. Kongresses für Fremdsprachendidaktik, veranstaltet von der deutschen Gesellschaft für Fremdsprachenforschung / Bredella L. (Hrsg.). – Bochum : Brockmeyer, 1995. – S. 51–66.

260. Maslow A. H. Motivation und Persönlichkeit / A. H. Maslow. – 2., erw. Aufl. – Olten : Walter-Verlag, 1978. – 486 S.

261. Matthes S. Sieben goldene Regeln für eine überzeugende Rede / S. Matthes // Markt. – 2007. - № 40. – S.14.

262. Mauritz H. Interkulturelle Geschäftskommunikation: Eine interkulturelle Perspektive für das Marketing / H. Mauritz. – Wiesbaden : Deutscher Universitätsverlag DUV, 1996. – 310 S.

263. Osborn M. Public speaking / M. Osborn, S. Osborn. – Boston etc. : Houghton Mifflin comp., 1988. – 490p.

264. Rentzsch H.-P. Erfolgreich verhandeln im weltweiten Business: Verhalten, Taktik und Strategie für internationale Meetings und Präsentationen / H.-P. Rentzsch. –

Wiesbaden : Gabler, 1999. – 219 S.

265. Sarett L. Basic Principles of Speech / L. Sarett, W. T. Forster. – 3rd ed. – Boston, 1958. – 601 p.

266. Schaake M. Anforderungen an die moderne Rede / M. Schaake // Markt. – 2008. – № 43. – S.12.

267. Skwire D. Student's book of college English: Rhetoric, readingshandbook / D. Skwire, F. Beam. – 4th ed. New York: London : Macmillan publ. comp., 1985. – 540 p.

268. Sproude M. Speechmaking : An introduction to rhetorical competence / M. Sproude. – Brown publ., 1991. – 490 p.

269. Stich M. Interkulturelle Kompetenz: Management von Erwerb und Transfer in der Unternehmung / M. Stich. – München : FGL-Verl., 2003. – 93 S.

270. Tsyypina D. Analyse der Inhaltskomponenten der Entwicklung der rhetorischen Kompetenzfähigkeit künftiger Manager im Rahmen des Masterstudiums / D. Tsyypina // Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця: зб. наук. ст., матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2013 р. / Хар. нац. економ. ун-т. – X. : ХНЕУ; ХОГОКЗ, 2013. – С. 446–451.

271. Tsyypina D. Substantiation of the model of rhetorical competence formation of the future masters in management / D. Tsyypina // Молодой ученый. – № 6 (86). Казань, 2015. – Ч.VII. – С.716–717.

272. Watzlawick P. Menschliche Kommunikation: Formen, Störungen, Paradoxien. – 8., unveränd. Aufl. / P. Watzlawick. – Bern et. al. : Huber, 1993. – 271 S.

273. Wunderlich D. Lernziel Kommunikation / D. Wunderlich // Diskussion Deutsch. – 1975. – № 6. – Heft 23. – S. 263–277.

274. Zabeck Ju. Berufserziehung im Zeichen der Globalisierung und des Shareholder Value / Ju Zabeck. – Paderborn : Eusl, 2001. – 156 S.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета з визначення готовності магістрантів до підвищення рівня сформованості риторичної компетентності

1) Чи проходили Ви навчання варіативному навчальному курсу «Риторика»?

так ні

2) Завдяки цьому курсу я навчився

3) Чи достатньо уваги було приділено розвитку практичних навичок?

4) Риторика пов'язана з такими дисциплінами:

5) Назвіть відомих Вам видатних ораторів:

6) Який із сучасних ораторів (політиків, вчених, Ваших викладачів) є для Вас взірцем? Чому?

7) Як часто Вам доводиться публічно виступати з промовами перед аудиторією?

2-3 рази на рік 1 раз на місяць частіше

8) Як Ви оцінюєте себе як оратора?

А) загальний стиль комунікативної поведінки:

енергійний, активний без особливих рис пасивний

б) подача матеріалу:

цікава, аргументована суха, офіційна нудна

в) техніка мовлення, його виразність:

висока середня низька

г) загальна логічність викладу матеріалу:

висока середня низька

д) словниковий запас:

багатий, образний достатній бідний

є) характер/стиль установлення контакту з аудиторією:

впевнено встановлюю намагаюсь встановити не прагну встановити

9) Розвиток риторичної компетентності для моєї майбутньої професії

є необхідним не вважаю за потрібним ще не визначився

10) Якщо розвиток риторичної компетентності є для Вас необхідним, то задля якої мети?

Опанування нових знань розширення кругозору та ерудиції

розкриття своїх риторичних здібностей розкриття творчого потенціалу

підвищення рівня культури мовлення та спілкування

духовного зростання як особистості досягнення свого ідеалу

досягнення авторитету серед майбутніх колег кар'єрного зросту

прагнення позбутися складнощів психологічного характеру

11) Як Ви можете застосувати риторичні вміння та навички у майбутній професії?

Дякуємо за відповіді!

Додаток Б

Анкета з визначення готовності викладачів до формування у майбутніх менеджерів риторичної компетентності

1) Назва навчальної дисципліни, яку Ви викладаєте:

2) Чи важливо Вам як педагогу бути взірцем ораторського мистецтва для студентів?

- так ні

3) Як Ви оцінюєте себе як оратора? (за 10-бальною шкалою)

4) Як Ви підвищуєте свою педагогічну майстерність як оратора?

- аналізую виступи відомих ораторів, переймаю їхній стиль
- читаю спеціальну літературу
- беру участь у тренінгах, семінарах
- не вважаю за потрібне
- рефлексивно оцінюю кожен свій виступ перед студентами

5) При викладанні навчального матеріалу я надаю перевагу:

- доступності форми викладу
- викладенню всього запланованого обсягу інформації
- наданню студентам можливості дискутувати
- встановленню діалогу з аудиторією

6) При викладанні навчального матеріалу я

- дотримуюсь правил та законів риторики
- дію, посилаючись на власний досвід та інтуїцію

7) У навчальному процесі я дотримуюсь

- авторитарного педагогічного стилю
- демократичного педагогічного стилю

8) Як Ви оцінюєте рівень риторичної компетентності студентів ХНЕУ?

- низький середній достатній високий

9) Чи приділяється достатньо уваги розвитку риторичної компетентності у студентів ХНЕУ?

так ні

10) Чи розвиваєте Ви у студентів риторичну компетентність засобами своєї дисципліни?

так ні

Якщо так, яким чином?

Дякуємо за відповіді!

Додаток В

Програма факультативного курсу «Риторика професійного спрямування» для студентів магістратури професійного напрямку «Менеджмент»

Пояснювальна записка

В умовах переходу суспільства від індустріального до інформаційно-комунікаційного до професійної підготовки майбутніх менеджерів висуваються певні вимоги. Конкурентоспроможними стають менеджери нового типу – освічені, наділені творчим потенціалом, здатні ефективно здійснювати комунікацію та взаємодіяти з діловими партнерами, зокрема й з інших країн.

У зв'язку з цим гостро постає питання оновлення магістерської підготовки майбутніх менеджерів, невід'ємною частиною якої є формування риторичної компетентності. Набуття риторичних умінь і навичок під час навчання у ВНЗ створює підґрунтя для того, щоб фахівці даного професійного напрямку володіли словом на високому рівні, могли логічно і зв'язно викладати інформативний матеріал, будували професійне спілкування на діалогічних засадах, були здатними аргументовано й толерантно вести дискусію.

Факультативний курс «Риторика професійного спрямування» призначений для студентів магістратури професійного напрямку «Менеджмент».

Метою курсу є підвищення рівня сформованості риторичної компетентності майбутніх менеджерів в умовах магістерської підготовки.

Основними **завданнями** курсу є:

- вивчення основних категорій, законів риторики, теорії красномовства,
- оволодіння магістрантами технікою мовлення у єдності її елементів,
- оволодіння магістрантами культурою мовлення у єдності її елементів, вивчення мовленнєвого етикету,
- формування вмінь монологічного мовлення в професійній сфері,
- формування вмінь діалогічного мовлення в професійній сфері.

Зміст факультативного курсу складається з трьох змістових модулів: «Техніка й культура мовлення», «Монологічне мовлення в професійній сфері», «Діалогічне

мовлення в професійній сфері».

Формування риторичної компетентності магістрантів засобами факультативного курсу здійснюється через спроектовану педагогічну технологію, яка реалізується на мотиваційно-цільовому, комунікативно-пізнавальному, комунікативно-перетворювальному та контрольньо-рефлексивному етапах.

Очікуваний результат:

- наявність у магістрантів глибоких, міцних, систематизованих знань щодо категорій риторики, риторичного інструментарію, а також сутності комунікативних ознак і техніки мовлення;
- оперативне й гнучке застосування знань з риторики за зміни ситуації;
- усталені навички з пошуку, систематизації та аналізу інформаційного матеріалу, системно-творчий підхід до його відбору з метою підвищення рівня риторичної компетентності;
- дотримання мовних норм і використання багатого за обсягом загального і термінологічного лексикону;
- здатність виразно, доречно, точно й логічно висловлювати свої думки;
- повне дотримання етичних норм усного мовлення й слухання у риторичній діяльності;
- уміння будувати суб'єкт-суб'єктні відносини з партнерами по комунікації;
- високий рівень володіння технікою мовлення;
- усталені уміння монологічного і діалогічного мовлення;
- активний стиль комунікативної поведінки промовця, впевнене встановлення контакту з аудиторією;
- уміння гнучко змінювати мовленнєві стратегії й тактики;
- вміння добирати переконливі засоби аргументації;
- усталені вміння доречного застосування і вірної інтерпретації невербальних засобів комунікації;
- високий рівень сформованості мотивації і вольового прояву до набуття і вдосконалення риторичної компетентності з метою професійного особистісного зростання;

- постійний глибокий аналіз власного риторичного досвіду та риторичної діяльності партнерів по комунікації.

Зміст програми:

Змістовий модуль 1. Техніка і культура мовлення

Тема 1. Техніка мовлення

Мовленнєвий апарат. Дихання та його тренування. Голос і процес його виховання. Дикція. Інтонація. Паузація.

Тема 2. Культура мовлення

Критерії культури мовлення (правильність, комунікативна доцільність, точність висловлення, логічність, ясність та доступність викладу, виразність, естетичність, доречність). Мовленнєвий етикет.

Змістовий модуль 2. Монологічне мовлення в професійній сфері

Тема 1. Основи ораторської майстерності

Ораторське мистецтво як соціальне явище. Загальні закони риторики. Текст, функціональні стилі. Якості оратора. Види промов. Підготовка до публічних виступів в професійній сфері.

Тема 2. Композиція промови

План – основа композиції. Складові композиції промови.

Тема 3. Взаємодія оратора та аудиторії

Врахування особливостей аудиторії. Знання психології слухачів. Портрет слухачької аудиторії. Форми подання матеріалу. Засоби аргументації. Способи активізації уваги слухачів.

Тема 4. Мистецтво відповідати на питання

Класифікація питань. Види відповідей.

Тема 5. Проведення презентацій

Змістовий модуль 3. Діалогічне мовлення в професійній сфері

Тема 1. Основи полемічної майстерності

Спор, дискусія, полеміка. Культура спору. Засоби переконання опонента.
Полемічні прийоми.

Тема 2. Слухання як вид мовленнєвої діяльності

Прийоми активного слухання. Постановка запитань.

Тема 3. Невербальні засоби комунікації

Тема 4. Ділові перемовини

Підготовка до переговорів. Порядок ведення переговорного процесу. Техніка, стратегія і стилі ведення переговорів.

Додаток Д

Тренувальні вправи з метою вдосконалення мовленнєвого апарату

Вправа 1.

Вдихнувши повітря носом, зробіть різкий видих через рота, намагаючись якомога швидше звільнитися від повітря в легенях. Отвір між губами при цьому повинен мати форму овалу, розташованого вертикально.

Вправа 2.

Зробіть короткий вдих, трохи затримайте дихання, а потім під час видиху почніть уголос рахувати: 1, 2, 3 і т.д. Рахуйте, не прискорюючи темпу, поки вистачить повітря.

Вправа 3.

Використайте для тренування дитячу лічилку про Єгорків: «Як на горці, на пригорку стоять тридцять три Єгорки: один Єгорка, два Єгорка, три Єгорка...» й т.д. Виконуйте цю вправу в різних варіантах: спочатку робіть добір повітря після кожного третього слова «Єгорка», потім після восьмого, одинадцятого повтору цього слова, потім спробуйте робити добір повітря після кожного слова «Єгорка».

Тренувальні вправи з метою розвитку точності мовлення

Завдання 1. Поясніть значення паронімів, складіть з ними словосполучення: адрес – адреса, адресат – адресант, вигляд – вид, визначати – відзначати – зазначати, винахідливий – винахідницький, вирішення – рішення, висвітлювати – освітлювати, досвідчений – освічений, компанія – кампанія, односторонній – однобічний, особистий – особовий – особливий, професійний – професіональний, стан – становище, технічний – технологічний, усмішка – посмішка, уява – уявлення, факт – фактор.

Завдання 2. Відредагуйте словосполучення й речення, уникаючи росіянізмів.

Біля тисячі сторінок, даний документ, тратити час даремно, з цього витікає, надавати значення, листок бумаги, кидатися у вічі, працювати круглодобово, іменно в цей день, відноситися до когось, навести слідуєчі приклади, прийняти

належні міри, рахуйтеся з думкою людей.

Були проведені наступні міроприємства. Пропозиції надсилайте на мій електронний адрес. Більша половина заправок зачинені. Наша задача полягає в тому, щоб не допустити збільшенню цін.

Завдання 3. Поясніть значення таких слів: автаркія, брокер, депозит, дебітор, дилер, дилема, дистриб'ютор, істеблїшмент, моніторинг, паблік рілейшнз, реноме, пабліситі, фіаско.

Завдання 4. Доберіть самобутні українські відповідники до слів: бартер, дефект, стагнація, активний, апелювати, фіксувати, домінувати, лімітувати, екстраординарний, конвенція, симптом, репродукувати, локальний, прерогатива, превалювати, координувати, легітимний, регламент, легалізація, преференція, імітація, адаптація, контингент.

Завдання 5. Відредагуйте словосполучення, уникаючи тавтології.

Дві дилеми, послати геть, вільна вакансія, мій власний погляд, пакети для пакування, вперше знайомитися, 15 тисяч гривень грошей, у серпні місяці, адреса місця проживання, на сьогоднішній день, єдиний екземпляр, широко поширений, сервісне обслуговування, обмежені ліміти.

Тренувальні вправи з метою розвитку нормативності мовлення

Завдання 1. Поставте наголос у поданих словах: а) анафема, анонім, аргумент, визнання, випадок, відомості, заробіток, зібрання, каталог, квартал, кілометр, листопад, літопис, мережа, оглядач, позначка, показник, різновид, феномен, б) безстроковий, валовий, вичерпний, добовий, контрактовий, ринковий, в) беремо, везти, закінчити, ідемо, кидати; г) байдуже, завжди, задарма, разом.

Завдання 2. виправте, якщо потрібно, наголос у поданих словах: значаща частина, порядковий, перехід, разом, діалог, відомості про..., дужки (мн.), помилки (мн.), роки, зручний, каталог, заголовок, зручний, книжки (мн.), пі'я, у гостях, чотирнадцятий, український, одинадцять, чотирнадцять, старий, новий, маркетинг, кредитор.

Завдання 3. Придумайте і запишіть словосполучення з кожною омонімічною парою, беручи до уваги наголос у слові: вигода – вигода, вразити – вразити, школа – школа, відстояти – відстояти, обладнання – обладнання, господарський – господарський, об'єднання – об'єднання, заклад – заклад, кредит – кредит, характерний – характерний, захід – захід.

Завдання 4. Укажіть правильний варіант словосполучення: прикласти зусилля – докласти зусиль; заходи по забезпеченню – заходи щодо (для) забезпечення; звернутися по питанню – звернутися з питанням; витяг з протоколу – виписка з протоколу; правильне рішення – вірне рішення; важке матеріальне становище – скрутне матеріальне становище – важке матеріальне положення; наводити приклад – приводити приклад; прийняти участь – взяти участь; економічний показник – економічний показчик; підбивати підсумки – підводити підсумки; в останній час – останнім часом; кожного тижня – щотижня; прийняти до відома – взяти до відома; не дивлячись на несприятливі умови – незважаючи на несприятливі умови; в залежності від обставин – залежно від обставин; в значній мірі – значною мірою.

Завдання 5. Зробіть правильний вибір, підкресливши потрібне слово.

(Особовий, особистий) підпис. Перший (примірник, екземпляр) документа. (В залежності, залежно) від виду документа. Реквізити (розташовані, розміщені) в певній послідовності. Термін (зберігання, збереження) документів. (Завірити, засвідчити) підписом. Документи (виконують, здійснюють) (офіційну, офіціальну) ділову функцію. Було (призначено, назначено) (прийомний, приймальний) день.

Завдання 6. Знайдіть у реченнях порушення словотвірних норм. Виправте помилки.

Потрібно було півставити факти. Комп'ютери оснащені запам'ятовуючими пристроями. Зіпсувався вимірюючий прилад. Неоправданість цих методів стала очевидною. Де ваш завідуючий відділом? Митники вимагали від нас супроводжуючі документи. Уряд звітував про випереджаючі темпи економічного зростання.

Завдання 7. Виправте, де потрібно, помилки відповідно до норм сучасної української літературної мови: дякувати дирекцію, завдавати шкоду, наслідувати прикладу, виконувати по розпорядженню, звернутися по адресу, запобігти

порушення, подякувати Вас, інформувати новини, згідно існуючих вимог, при вашій участі, ігнорувати попередженням.

Завдання 8. Виправте помилки у словосполученнях і реченнях, зважаючи на правила милозвучності української мови та культуру мовлення: є і інші твори; доповідь в першому корпусі; спеціаліст з страхування. Я працював в відділі маркетингу. Zobov'язуюсь повернути усю суму до 2015 року; в справному стані. За час навчання в університеті брав участь в міських олімпіадах з економіки. Навчання в школі закінчив в 2009 році.

Завдання 9. Запишіть у два стовбці нормативні й ненормативні форми ступенів порівняння: найекономічніший, якнайважчий, більш рішучий, найбільш доцільніший, ультрасучасніший, найефективніший, доречніший, менш оптимальний, найменш продуктивний, зрозуміліший, менш зрозумілий, нижчий, самий високий, найкращий, найбільш практичний, самий менший, ліпший, більш освічений, менш зрозуміліший, якнайбільший, розумніший, найбільш толерантний, більш здібний, більш зручний, самий розумний, найактивніший, самий дорогий.

Додаток Е

Фрагмент з книги топ-менеджера Лі Якокка «Кар'єра менеджера»

«...До сьогодні я лишаюсь великим прихильником Інституту Карнегі. Я знав багато інженерів, які володіють глибокими ідеями, але тих, що не могли ясно викласти їх іншим людям. Це ж соромно, коли людина великих здатностей не в змозі доступно розповісти про свої задуми під час виступу перед радою директорів або відповідним комітетом. Як правило, курс навчання публічного мовлення в групі при Інституті Карнегі зміг би виправити цей недолік...

Мені хотілося б знайти такий же самий інститут, який би навчив людину слухати. Врешті-решт гарному менеджеру необхідно вміти говорити. Надто багато людей не можуть зрозуміти, що справжнє спілкування – це процес двосторонній...

...Якщо ви хочете викликати у ваших працівників прагнення добре працювати та проявляти ініціативу, необхідно уважно слухати. Саме в цьому різниця між посередньою та видатною компаніями. Мені як менеджеру найбільшу втіху робить бачити, як працівник, на якого апарат вже наклеїв ярлик посереднього або бездарного, на справі добивається визнання, причому тільки тому, що хтось його вислухав, вникнув у його труднощі та допоміг йому їх перемогти.

Звичайно, найпоширеніший спосіб контактувати зі своїми працівниками – це говорити з ними не з кожним окремо, а в складі цілої групи. Публічне мовлення, яке є кращим способом надихати на працю багаточисленну групу людей, докорінним чином відрізняється від розмови з людиною наодинці.

Перед усім таке мовлення потребує серйозної підготовки. Тут нічого не вдієш, доводиться як слід поміркувати. Оратор має бути добре поінформованою людиною, але, якщо він не обміркував те, що має намір сказати саме сьогодні і саме даній аудиторії, йому нема чого віднімати дорогоцінний час у інших людей.

Я завжди вважав, що менеджер добився багато чого, якщо виявився здатним спонукати до енергійної діяльності хоча б одну людину. Якщо йдеться про те, щоб підприємство рухалося вперед, вся суть – в мотивації людей. Ви можете вміти виконувати роботу за двох, але не в змозі бути відразу двома людьми. Вам слід спонукати до діяльності свого підлеглого і змусити його, в свою чергу, спонукати до

діяльності своїх підлеглих.

Везіння, безперечно, відіграє певну роль. Але основна причина, через що здатним людям не вдається кар'єра, в тому, що вони погано взаємодіють зі своїми колегами.

Я знаю людину, яка усе життя пропрацювала в автомобільному бізнесі. Вона високоосвічена, відрізняється високою організованістю. Вона блискучий стратег, ймовірно, одна з самих крупних фахівців у своїх компанії. Але його ніколи не призначали на ведучі пости, і тільки тому, що вона не вміє поводитися з людьми.

...Самий вірний спосіб глибоко розробляти ідею полягає у взаємодії з колегами-менеджерами. Тут ми знов повертаємося до питання про важливе значення роботи командою та про мистецтво міжособистісних відносин. Взаємний вплив двох або трьох співрозмовників може виявитися надзвичайно плідним, і він зіграв велику роль у моєму власному успіху...»

Додаток Ж

Фрагмент з книги Д.Карнегі «Як виробити впевненість у собі та впливати на людей під час публічного виступу»

«З 1912 року більш ніж 500 чоловіків і жінок були слухачами курсів ораторської майстерності, де використовувався мій метод. Багато з них в писемній формі пояснили, чому вони почали вивчати цей предмет і що вони розраховували досягти в результаті занять. Звичайно, кожен висловлюється по-своєму, але головне прагнення авторів цих листів, основна потреба, що переживає більшість, дивним чином співпадають. «Коли мені доводиться вставати і починати говорити, - пише один з моїх кореспондентів, - я почуваюся таким скутим, так хвилююся, що не в змозі ясно мислити, не можу зосередитися, забуваю, що я мав сказати. Я хочу виробити впевненість у собі, спокій і здатність мислити під час виступу перед аудиторією. Я хочу навчитися розташовувати свої думки в логічній послідовності, ясно й переконливо висловлюватися перед групою або аудиторією в діловій атмосфері або в клубі». Тисячі висловлювань носять майже такий же характер.

...Вироблення впевненості в собі, сміливості, здатності мовити спокійно й ясно під час виступу перед аудиторією, не становить й десятої частини того утруднення, яке уявляє собі більшість людей. Це зовсім не талант, що є подарованим долею лише окремим видатним особливостям. Це як уміння грати в гольф. Будь-яка людина може розвинути свої приховані здатності, якщо він матиме досить сильне бажання.

...У всякому випадку Ви можете бути абсолютно переконана в тому, що робота й практика позбавлять вас від страху перед аудиторією й принесуть вам впевненість в собі й незмінну сміливість.

Не уявляйте, що Ваш випадок незвичайно складний. Навіть ті, хто з часом став найліпшим красномовцем свого покоління, на початку своєї кар'єри страждали від такого підсвідомого страху та сором'язливості.

...Коли Марк Твен вперше піднявся на кафедру, щоб прочитати лекцію, він відчув, наче рот набитий ватою, а пульс такий, наче він бере участь в якомусь

змаганні на кубок.

...Видатний ірландський політичний діяч Чарльз Стюарт Парнелл під час своїх перших публічних виступів, по словам його брата, від сильного хвилювання часто здавлював кулаки з такою силою, що нігті впивалися в долоні до крові.

Оскільки дуже багато відомих англійських промовців починали невдало, в парламенті вважається поганим передвістям, якщо перша промова молодої людини проходить з явним успіхом. Отже, не втрачайте мужності!

...Виступ перед публікою завжди є відповідальною справою, навіть якщо він відбувається на діловому обговоренні, де присутні десятка зо два чоловіків і жінок: він сполучений з деякою напругою, з деяким потрясінням, деяким збудженням... Безсмертний Цицерон ще два тисячоліття тому сказав, що кожний по-справжньому гарний публічний виступ має бути схвильованим.

Резюме

1. Тисячі слухачів писали автору даної книги, пояснюючи, чому вони хочуть навчитися ораторському мистецтву та що вони розраховують досягти в результаті цього. Головний мотив, який наводять всі, такий: вони хочуть позбавитися від хвилювання, навчитися думати, стоячи перед аудиторією будь-якого масштабу.

2. Здатність до всього цього нескладно здобути. Це зовсім не що є подарованим долею лише окремим видатним особливостям...

3. Багато досвідчених промовців краще думають і краще мовлять перед аудиторією, ніж під час бесіди з окремою людиною. Присутність великої кількості слухачів є для них стимулом, породжує натхнення...

4. Не вважайте, що Ваш випадок – виключний. Багато людей, які пізніше стали відомими промовцями, на початку своєї діяльності страждали від сором'язливості і були чи не паралізовані страхом перед аудиторією...

5. Незалежно від того, наскільки часто ви виступаєте, ви можете завжди переживати це збентеження перед самим початком промови, але через декілька секунд після того, як ви почали мовити, воно повністю зникне.

6. Для найбільшої користі від цієї книги необхідно дотримуватись таких чотирьох правил:

а) Починайте промову з сильним та наполегливим прагненням досягти мети. Пам'ятайте про всі вигоди, які принесуть вам зусилля, докладені для навчання. Створіть в собі підйом. Подумайте про те, що це може дати Вам у фінансовому та соціальному відношеннях і з точки зору зростання вашого впливу, займання керівних посад. Пам'ятайте, що від сили вашого прагнення до мети залежатиме швидкість досягнення ваших успіхів.

Б) Готуйтеся до виступу. Ви почуватиметесь невпевнено, якщо не знатимете добре, про що ви збираєтесь мовити.

В) Проявляйте впевненість... Тедді Рузвельт зізнавався, що саме в такий спосіб він переборов в собі страх перед ведмедями грізлі, норовливими кіньми та головорізами....

Г) Практикуйтесь. Це є найважливішим для досягнення мети. Страх є наслідком невпевненості, невпевненість викликана незнанням того, на що ви здатні, а це незнання – результат браку досвіду. Тому створюйте багаж успішного досвіду, й Ваші страхи зникнуть».

Додаток 3

Рольові та ділові ігри з метою формування вмінь монологічного мовлення

Рольова гра «Експромт»

Мета гри – навчитися виступати експромтом, урахувати жанр і комунікативну ситуацію виступу, «вживатися» в певну роль.

Хід гри:

1. Кожен студент отримує картку з назвою теми, жанру виступу. На підготовку відводиться 3 хвилини. Учасники мають співвіднести свій виступ з ситуацією, роллю, можливою аудиторією. Приклади тем виступів: основні економічні події в Україні (повідомлення); з історії ораторського мистецтва (доповідь); вітальна промова керівника на ювілеї фірми (поздоровлення); тайм-менеджмент у нашому житті (бесіда) тощо. Промова триває 3-5 хвилин.

2. Формування журі з експертів-рецензентів з таким складом: фахівець з культури мовлення (оцінює комунікативну доцільність, нормативність мовлення, доступність і етичність висловлення), логік (оцінює логічність і аргументованість мовлення), психолог (характеризує особливості сприйняття інформаційного матеріалу аудиторією слухачів, установлення контакту), естет (оцінює зовнішній вигляд, застосування невербальних засобів комунікації, культуру поведінки, акустичні якості мовлення).

3. Виступ кожного промовця оцінюється за певними критеріями за 3-бальною шкалою, результати вносяться до таблиці (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз виступу промовця

Критерії виступу	Бал
1	2
Правильність мовлення	
Комунікативна доцільність	
Доступність мовлення	
Етичність висловлення	

1	2
Логічність і аргументованість мовлення	
Встановлення контакту з аудиторією	
Застосування невербальних засобів комунікації	
Акустичні якості мовлення	
Культура поведінки	
Зовнішній вигляд	
Результат	

а) кожен з членів журі оцінює виступ у відповідній графі таблиці,

б) промовець заповнює всі графи таблиці, оцінюючи власний виступ, потім порівнює їх з оцінкою журі.

4. Виступ кожного члена журі експертів-рецензентів з підсумковим оголошенням трьох переможців: «Промовець-актор», «Промовець-доповідач», «Промовець-імпровізатор».

Ділова гра «Вступ на посаду керівника відділу»

Опис ситуації.

Керівника міжнародного відділу фірми з розробки бізнес-планів звільнено з причини невідповідності службовій посаді. На думку керівника фірми, колишній керівник міжнародного відділу був не досить активним і надзвичайно м'яким. Рейтинг відділу треба підвищити, тому вас призначено на цю посаду.

Характеристика відділу. У колишнього керівника не було свого кабінету, він працював разом з підлеглими в одному приміщенні. У відділі працює 5 осіб, 3 з яких – молоді фахівці володіють двома іноземними мовами і мають спеціальну вищу освіту, 2 особи – передпенсійного віку, володіють однією іноземною мовою і консервативним мисленням. У відділі відсутня трудова дисципліна. Працівники не ознайомлені з посадовими інструкціями, тому виконують роботу так, як вони її розуміють. Особливих успіхів у роботі відділ не досяг.

Цілі вивчення ситуації:

1. Знайомство з процедурою вступу на посаду керівника.

2. З'ясування різних точок зору на дану ситуацію.
3. Оцінка готовності зайняти посаду керівника.
4. Відпрацювання процедури знайомства керівника з колективом, розробка плану роботи в перші дні, прийняття та реалізації рішень у нових умовах.

Ділова гра проводиться у 5 етапів:

Етап I. Постановка завдання (тривалість – 10-15 хвилин).

Викладач обґрунтовує актуальність ситуації, розподіляє ролі. Для цього в групі обирають 3 лідерів, кожен з яких формує собі робочу групу та отримує індивідуальне завдання.

Перша група отримує завдання підготуватися до самопрезентації в новому колективі, дотримуючись плану:

1. Що ви можете розповісти про себе як людину та фахівця (минуле, сьогодення, плани на майбутнє)?
2. Які мотиви спонукали вас прийти саме в цей відділ і зайняти посаду керівника?
3. Ваше ставлення до своїх обов'язків, прав, повноважень. Які завдання ви хотіли б виконувати?
4. Що ви очікуєте від колективу, в чому хочете знайти підтримку та розуміння?
5. Як ви уявляєте собі майбутнє відділу, трудового колективу, його діяльність?

Друга група отримує таке завдання:

Виходячи із ситуації, поміркуйте, які завдання вам потрібно виконати, з ким зустрітися, з якими пропозиціями звернутися до колективу. Що і в якій послідовності ви робитимете у перший день роботи, розробіть план ваших дій. При цьому пам'ятайте, що підлеглі будуть порівнювати вас з колишнім керівником, усі ваші дії, пропозиції та зауваження оцінюватимуться.

Третій групі необхідно на основі наявної інформації, особистого досвіду, настанов і уявлень спрогнозувати свою поведінку у таких ситуаціях і стисло описати програму дій у кожному конкретному випадку:

1. Завтра презентація проекту керівництву фірми, а один працівник з числа відповідальних осіб звернувся з проханням надати йому з поважних причин відгул.

2. Вам доповідять про поломку дорогої оргтехніки у відділі.
3. Ви отримаєте колективну скаргу на одного з працівників відділу.
4. Вам запропонують після роботи зібратися колективом і відзначити вступ на посаду.

Решта учасників розподіляються на 3 групи експертів, кожна з яких буде оцінювати окрему команду лідера. Вони отримують необхідну інформацію про стан справ у трудовому колективі на момент вступу нового керівника на посаду. Оцінка діяльності команд відбувається за п'ятибальною шкалою за такими критеріями:

1. Глибина та логічність повідомлення, змістовність пропозицій доповідача.
2. Обґрунтованість і конкретність відповідей на питання експертів і слухачів.
3. Активність групи підтримки команди претендента.
4. Коректність претендента та його групи під час бесіди.
5. Дотримання регламенту доповідей і відповідей на питання.

Етап II. Розробка програми дій (тривалість – 25–30 хвилин).

Групи опрацьовують завдання, складають план його реалізації, відпрацьовують основні етапи.

Етап III. Виступи лідерів команд (тривалість – 30–35 хвилин).

За столом – 3 учасника зі своїми помічниками, роль яких – доповнювати або коригувати деякі положення. Лідер першої групи виступає із пів ставити цією перед колективом, який складають слухачі навчальної групи, відповідає на питання. Другий лідер знайомить групу з планом дій на перший день роботи, аргументуючи при цьому доцільність і послідовність етапів. Третій учасник розповідає про вирішення проблемних ситуацій, з якими він зіткнувся в перший день.

Етап IV. Дискусія (тривалість – 25–30 хвилин).

У дискусії бере участь вся група. Експерти оголошують свої оцінки щодо кожного учасника гри, його помічників, аргументуючи свої рішення. Проводиться загальне обговорення комплексного завдання.

Етап V. Підбиття підсумків аналізу ситуації (тривалість – 10–15 хвилин)

Викладач дає оцінку роботі учасників гри, акцентуючи увагу на правильні рішення і типові помилки, надає основні практичні висновки.

Додаток И

Анкета самодіагностики «Вибір засобів аргументації»

1. Які Ви добираєте засоби для аргументації власної думки?

А. Орієнтуюсь на опонента.

Б. Інтуїтивно.

В. Просто намагаюсь не зрушити зі своєї позиції.

2. Які засоби, на Вашу думку, підходять для відстоювання своєї думки?

А. Тільки ті, що будуть зрозумілими опоненту.

Б. Майже всі, крім образливих.

В. Будь-які, головне – настояти на своєму.

3. Як Ви відповідаєте на аргументи опонента?

А. Намагаюсь знайти контраргументи.

Б. Заперечую його правоту.

В. Відмовчуюсь.

4. Як Ви доводите, що Ваша ідея краща?

А. Знаходжу нові доводи, щоб переконати опонента.

Б. Намагаюсь довести, але не завжди вдається.

В. «Тисну» на опонента.

5. Як Ви поясняєте переваги своєї думки?

А. Порівнюю наші ідеї і демонструю переваги моєї.

Б. Намагаюсь детально пояснювати переваги моєї точки зору.

В. Не вважаю за потрібне розглядати подробиці.

Відповіді А:

Ви завжди намагаєтесь підібрати найкращі доводи на користь своєї думки і наполегливо переконати співрозмовника у тому, що Ви маєте рацію. При цьому Ви зважаєте на свого співрозмовника і добираєте аргументи таким чином, щоб вони впливали саме на цю людину. Проте, не можна бути цілковито впевненим, що Вам завжди вдається переконувати опонента, хоча прагнути до цього треба.

Відповіді Б:

Здається, що Ви тільки шукаєте шляхи і засоби аргументації власної точки

зору, але Ваші пошуки не будуть тривати. Головне, що Ви враховуєте, – це необхідність бути толерантним, делікатним, не «тиснути» на свого співрозмовника, а шукати інші дієві варіанти впливу на нього.

Відповіді В.

Ви будете свою лінію поведінки у діалозі занадто прямолінійно і навіть дещо грубувати. Обстоювати власну думку не означає, що треба все заперечувати, не сприймати думку опонента, відмовчуватися, коли бракує аргументів.

Додаток К

Завдання до теми «Композиція промови»

1. Lesen Sie die folgenden Teile, ordnen Sie die Textteile so, dass Sie einen richtigen Text ergeben. Nennen Sie dabei Gründe für Ihre Entscheidung.

a. Heute gehören zu der Otto-Versand-Handelsgruppe 31 Versandhandelsunternehmen in 13 Ländern auf drei Kontinenten. Der Otto-Versand ist auf allen wichtigen europäischen Märkten präsent, z.B. in Frankreich, Großbritannien, Italien und in der Schweiz, sowie in Japan und in den USA, dem Mutterland des modernen Versandhandels.

b. Das war also ein kurzer Überblick über unsere Firma. Möchte jemand eine Frage stellen?

c. Die Firma existiert seit 1949. Im Herbst 1950 brachte unser Firmengründer, Werner Otto, den ersten Katalog heraus. Dieser erschien in einer Auflage von 300 Exemplaren, alle handgebunden, mit einem Angebot von 28 Paar Schuhen. Die Fotos waren von Hand aufgeklebt. Na ja, aber das ist schon lange her.

d. Guten Morgen, meine Damen und Herren. Herzlich Willkommen in unserer Zentrale hier in Hamburg. Zuerst möchte ich Ihnen kurz etwas über die Firma Otto erzählen.

e. Der Umsatz der Otto-Versand-Handelsgruppe beträgt weltweit über 21 Milliarden Mark, und im In- und Ausland beschäftigen wir insgesamt 42.000 Mitarbeiter. Innerhalb der letzten zehn Jahre hat sich der Umsatz und die Zahl der Mitarbeiter mehr als verdoppelt. Vom Umsatz her ist Otto die größte Versandhandelsgruppe der Welt.

f. Natürlich haben wir auch Pläne für die Zukunft. Wir sind z.B. daran interessiert, unseren britischen und italienischen Versandhandel zu konsolidieren. Wir haben ja neulich das britische Versandhaus Grattan übernommen. Wir planen auch, die Märkte in Osteuropa und in Japan weiterzuentwickeln.

g. Der Otto-Versand ist ein Versandhaus, das Waren per Katalog verkauft und den Kunden direkt ins Haus schickt. Die Kataloge bieten vor allen Dingen Bekleidung und Schuhe an. Unsere deutschen Kataloge Otto-Shopping von heute auf morgen, Trend und Post Shop, sind Ihnen sicherlich schon bekannt.

2. Here are two different presentations. Separate the two presentations and put them in the correct order.

a. At the end I will suggest practical ways in which you as managers can motivate both yourselves and the people who work for you.

b. Good morning, ladies and gentlemen, and welcome to our session on the dynamics of motivation.

c. Then I will give a short demonstration of our prototype and explain what we have already achieved.

d. Please feel free to raise questions at any time on technical or financial aspects of the project and I shall do my best to answer them.

e. To begin with, I shall outline the main goals of the project.

f. I would like to ask you to keep any questions you may have until the end, when I hope we will also have time to discuss your personal experiences and particular work situations.

g. Finally, I shall move on to the major commercial applications and potential returns on investment.

h. I will then turn to what we really mean by motivation, and look at the internal and external factors that play a part in creating it.

i. Good afternoon, ladies and gentlemen. I would like to talk to you this afternoon about why we feel our interactive video project is worth investing in.

j. I shall start by looking at why motivation is so important and why the ability to motivate is a vital management skill.

Presentation 1	Presentation 2
b	i

Додаток Л

Рольові та ділові ігри з метою формування вмінь діалогічного мовлення

Рольова гра «Відмова»

Хід гри. Всі учасники гри розподіляються на трійки, в кожній з яких один буде активно просити, другий – вміло відмовляти, а третій виступає контролером дотримання регламенту гри.

Ситуація: Вам випав жереб виступати з науковою доповіддю на самому початку заліку з риторики, Ви вмовляєте свого товариша помінятися часом, погодитися виступити у Ваш день. Він відмовляє, тому що у самого є необхідність ретельно підготуватись. Контролер оцінює, наскільки успішно йому вдається наполягати на своєму. Раунд триває 5 хвилин, після чого гравці кожної трійки міняються ролями та програють нові ситуації.

По закінченні третього раунду обговорюються результати – кожен ділиться своїми думками і враженнями: які утруднення довелося пережити, що подолати в собі.

Рольова гра «Управління ініціативою»

Мета гри – вдосконалити вміння бути лідером у спілкуванні.

Хід гри. У розмові Ви виступаєте пасивним учасником, тобто підтакуєте, даєте репліки. Ваш співрозмовник є на даний момент лідером контакту. Намагайтесь перехопити ініціативу. Але співрозмовник теж прагне утримати лідерство за собою. Найбільш переконливою вважається перемога, якщо пасивний учасник бесіди перехопить ініціативу й змінить тему бесіди на свою користь. Це потребує ввічливості, але й наполегливості. Ведучий й група слідкують за діалогом упродовж відведеного контрольного часу – 3 хвилини. По закінченні часу ідентичне завдання виконує наступна пара студентів.

Ділова гра «Позиція»

Хід гри. Вся група розподіляється на три підгрупи: учасники дискусії, контролери та експертна група. Кожна з груп отримує однакові набори карток з

таким змістом:

- Ви маєте уважно слухати інших. Виступити не менш, ніж 3 рази, кожному зі своїх реплік розпочинати з того, про що мовив попередній оратор. При цьому питати: «Чи вірно я тебе зрозумів?» і вносити необхідні поправки у свої слова.

- Ви маєте мінімум 2 рази висловитися під час дискусії. Слухати інших з метою зміни предмета розмови та його підміни обговоренням свого питання.

- Ви будете брати активну участь у розмові, виступаючи не менше 3 разів, щоб у інших складалось враження, що Ви знаєте дуже багато з цього приводу та багато пережив.

- Ви – непримиримий сперечальник. Ні з ким, ніколи й ні в чому не погоджуйтесь. Наполегливо відстоюйте свою позицію під час дискусії.

- Ви поводитиме себе під час дискусії так, як зазвичай поводить себе під час групових обговорень.

- Ви маєте 3 рази висловитися. Кожен раз Ви маєте сказати щось, абсолютно не пов'язане з тим, що говорили інші учасники. Поводьте себе так, ніби Ви не чули, про що казали до Вас.

- Ви в усьому погоджуєтесь, швидко змінюючи свою думку.

- Ваша участь у розмові має бути спрямована на те, щоб допомагати іншим повніше висловити свої думки, після виступу кожного учасника робити коротке резюме.

- Ви маєте як мінімум 5 разів вступити у розмову. Слухайте інших для того, щоб зробити судження щодо конкретних учасників дискусії, усіх потрібно оцінити.

- Ви – дуже ділова людина. Розмова Вам здається марною, тому Ви час від часу пропонуєте дійти висновків і завершити розмову.

- Вам нудно, тому що тема Вас зовсім не турбує.

- Один з учасників отримує пусту картку, він поводить себе, як хоче.

Перша група студентів веде дискусію на самостійно запропоновану тему професійного характеру. Кожен учасник діє в залежності від завдання на карточці. Студенти другої групи знають, які завдання отримали члени першої групи

(з указаними прізвищами); вони контролюють правильність виконання завдання.

Члени експертної групи мають у своєму розпорядженні ті ж картки, але без прізвищ. Вони уважно спостерігають за ходом дискусії, порівнюють свої спостереження з результатами аналізу другої групи: наскільки точно виконується завдання картки; яка картка була у кожного члена першої групи.

Рольова гра «Діловий комплімент»

Мета гри – вдосконалення вмінь вступати в контакт, використання засобів прикрашання мовлення.

Перед грою викладач виступає зі вступним словом: «Уміння бачити сильні сторони, позитивні якості у будь-якої людини і знайти потрібні слова, щоб сказати їй про це – ось що необхідно для приємного й продуктивного спілкування. Спробуємо перевірити, наскільки ми доброзичливі один до одного, можемо бачити позитивне й говорити про це».

Хід гри. Учасники сідають до великого кола, уважно дивляться на партнера, що сидить зліва, думають про те, яка риса характеру, ділова якість йому подобається, і роблять відповідний комплімент.

Ведучий під час висловлювань слідкує за тим, щоб усі інші не заважали мовцю. Необхідно налаштувати всіх на тактичне ставлення один до одного, розвиток уміння слухати співрозмовника. При цьому викладач звертає увагу студентів на спосіб установавлення контакту (чи привітав мовець свого партнера, встановив зоровий контакт, як тримається, яка інтонація тощо).

Якщо хтось з учасників не може швидко зорієнтуватися, він має право пропустити хід і після всіх висловити свій комплімент.

Додаток М

Ділова гра «Влаштування на роботу»

Підготовчий етап

Кожен учасник гри пише на картці посаду та назву фірми, які цікавлять його в плані працевлаштування. На основі сортування відповідей складаються 4 ігрові групи, в кожній з яких розподіляються такі ролі: «претендент на вакантну посаду», «керуючий фірмою», «психолог», «юрист». Усі учасники отримують домашнє завдання: «претенденту на вакантну посаду» слід підготувати документи для співбесіди, «працівникам фірми» – вивчити відповідну літературу з ділового спілкування й правових питань.

Ігровий етап

Кожна група представляє свій варіант співбесіди при влаштуванні на роботу, інші аналізують, як «претендент на вакантну посаду» здійснював вплив на адміністрацію фірми – ефективно презентував себе, виявляв уміння слухати, прогнозував можливі реакції на основі розпізнавання невербальних засобів комунікації, правильно демонстрував свої аргументи й етично використовував виверти в спорі.

Ділова гра «Продаж технології винаходу»

Підготовча частина. Кожен учасник гри отримує таблицю «мозкової атаки» (табл. П):

Таблиця М

Таблиця «мозкової атаки»

Питання	Приклади, що ілюструють таблицю	Власні приклади
1	2	3
Чи можна отримати такий результат без використання існуючого продукту?	Виробництво одягу, який не піддається впливу молі.	

1	2	3
Чи можна зробити продукт або роботу більш легкими та зручними?	Електроміксери, електрошампури	
Чи можна зробити щонебудь для пришвидшення процесу?	СВЧ-піч, пластир	
Чи можна зробити це більш приємним?	Заморожений апельсиновий сік	
Чи можна зробити це більш безпечним?	Скло, що не б'ється, сигнальні вогні для авто.	
Чи можна зробити це більш корисним?	Вітамінізований хліб, ортопедичне взуття	
Чи можна зробити це більш дешевим?	Фрахтові перевезення невеликими партіями, магазини і ресторани самообслуговування	
Чи можна зробити цей продукт багатоцільовим?	Рецепти, надруковані на упаковках	
Чи можна покращити спосіб збуту?	Автомат з продажу напоїв	

Після ознайомлення з таблицею кожен учасник упродовж 10 хвилин заповнює прикладами третій стовпчик таблиці. Потім у мікрогрупах (до 3 осіб) студенти обговорюють зміст своїх прикладів і відзначають найоригінальніші з них.

Після інтелектуальної розминки кожна мікрогрупа займається винаходом і розробкою продукту, який має умовний характер і є плодом колективної фантазії. Таким чином, кожна група породжує свою ідею і досконало розробляє технологію винаходу з метою його подання на продаж.

Ігрова частина. Кожна група виконує такі ролі: «винахідників»; «спонсорів», що виділили фінансові засоби для експериментальної перевірки винаходу й створення зразку для продажу; «покупців-представників фірми», які виявили зацікавленість до даного винаходу. Таким чином, гра проходить декілька раундів у залежності від кількості груп.

Ведучий надає слово для доповіді «винахідникам», які починають свій виступ

з реклами винаходу, потім викладу призначення, устрою, експлуатації та інших технологічних характеристик продукту. Дві інші сторони – «спонсори» і «покупці» - ставлять питання, які надавали б можливість підкреслити переваги моделі, а «покупці» – її недоліки.

Далі «спонсори» називають ціну проекту з її обґрунтуванням, а «представники фірми» намагаються знизити її. Ведеться дискусія з викладенням аргументів на підтримку доказів тієї чи іншої вартості технології винаходу.

Додаток Н
Завдання кейс-стаді
Case Study

UK-based patisserie chain, Gateau PLC, has its head office in Leicester, England. Over the last 25 years, the company has expanded rapidly and now has outlets throughout the European Community.

The success of the business is easily explained. Firstly, excellent quality products at reasonable prices: Gateau's wide variety of baguette sandwiches are always fresh, the pastries are delicious, the drinks — a good selection of teas, freshly-ground coffees and freshly-squeezed fruit juices — are good value for money, and there is always a fine choice of fruit/fruit salads. Products may either be consumed on the premises or taken away. Another reason for Gateau's growth is the success of its development as a franchising operation. This has proven to be a very effective way of expanding the company quickly, and Gateau has built up quite an extensive network of franchises offering quality products, high standards of cleanliness and efficient service. In the last five years, however, Gateau has met strong competition from other patisserie chains. These do not offer the same quality or range of products, nor is their service as good. Many people say their outlets have a less attractive decor too, yet they have had an impact on Gateau's profits.

Naturally, the Gateau management is worried about the situation. The company must continue to grow and, with ambitious plans to extend its franchise network further, must be seen to prosper. After much deliberation, Gateau has decided to respond by intensifying its promotion and has asked its advertising agency, Hudson-Bates-McGrath (HBM), to create a new pan-European advertising campaign along the following lines:

Gateau PLC: Advertising Campaign

Objectives:

- a) to inform consumers of the excellent food and drink and outstanding service on offer at Gateau;
- b) to persuade consumers that Gateau patisseries are the *only* outlets worth visiting for a quick snack;
- c) to reinforce Gateau's image as a *European* business.

- Target: a) actual and potential consumers living and working in major towns and cities throughout Europe.
- Media: a) TV support (1 × 30-second TV commercial for transmission throughout October and November in all Gateau's European markets)
b) print (1 × half-page advertisement to appear in selected national and regional newspapers throughout Europe).
- Support: a) a special promotion to run simultaneously in all Gateau outlets.
- Approach: a) pan-European with limited tailoring to different consumer tastes and cultures in the target countries.

Додаток П

Таблиця П

**Витяг з плану роботи Дебатного клубу ХНЕУ ім. С.Кузнеця
на I семестр 2013/2014 н.р.**

Дата і місце проведення	Опис заходу	Результати проведення
1	2	3
17.09.2013 р. ХНЕУ	Презентація Дебатного клубу ХНЕУ	Залучення активних студентів до Дебатного клубу ХНЕУ. Представлення основних аспектів роботи клубу.
19.09.2013 р. ХНЕУ	Засідання клубу № 1	Знайомство з членами клубу. Проведення гри на знайомство та розвиток комунікативних зв'язків.
21-22.09.2013 р. м.Дніпропетровськ	Всеукраїнський дебатний турнір «3V»	Дебатний клуб ХНЕУ представили команди: «Незабудки» (Ю.Курочка, А.Мальована), «Різні ролі» (С.Мірошниченко, Ю.Харченко), а також гравці змішаних команд К.Ляшенко, О.Котлубей. К.Ляшенко стала півфіналісткою. Команда «Незабудки» ввійшла в 15 найсильніших команд України.
26.09.2013 р. ХНЕУ	Засідання клубу № 2	Тренінг з аргументації та вправи на закріплення отриманих знань, побудова аргументів на задану тему.
03.10.2013 р. ХНЕУ	Засідання клубу № 3	Знайомство з правилами ведення дебатів. Вправи на аргументацію заданої теми з точок зору «за» /«проти».
10.10.2013 р. ХНЕУ	Закритий турнір «Кубок президента ХНЕУ»	В турнірі брали участь 12 команд новачків, які показали набуті вміння дебатування.

1	2	3
17.10.2013 р. ХНЕУ	Засідання клубу № 4	Тренінг «Аналітика дебатної гри» (А.Мальована)
18-20.10.2013 р. ХНУ пі. В.Н.Каразіна	Міжнародний дебатний турнір «	Дебатний клуб ХНЕУ гідно представили К.Ляшенко, С.Мірошниченко у складі змішаних команд.
24.10.2013 р. ХНЕУ	Засідання клубу № 5	Практичне застосування отриманих на тренінгах знань. Дві дебатні гри на актуальні теми з підготовкою в 15 хвилин.

Додаток Р

Контрольна робота на визначення початкового рівня сформованості концептуально-когнітивного компонента риторичної компетентності магістрантів

1. Надайте визначення: Риторика – це
2. Назвіть складники риторичного канону:...
3. Перелічить цілі публічного виступу:...
4. Визначте, яка форма публічного виступу використовується:
 - топ-менеджер звітує перед інвесторами про роботу фірми за рік;
 - промова ректора 1 вересня перед першокурсниками;
 - десятихвилинний виступ студента на науковій конференції;
 - за темою заняття з підготовленими матеріалами виступають три учні (по три хвилини).
5. Назвіть складники композиції промови:...
6. Назвіть відомі Вам способи аргументації:...
7. Вкажіть різницю між полемікою та дискусією (диспутом):...
8. Закінчить фрази:
 - схрещені руки на грудях свідчать про те, що ...
 - прикривання рота долонею свідчить про те, що ...
 - нахил корпусу мовця вперед свідчить про те, що ...
 - постукування пальцями по столу свідчить про те, що ...
9. Перетворіть в одиницю розмовного стилю наведені нижче слова й вирази.
 - дозвольте мені висловити свою думку –
 - у цьому проекті задіяні –
 - необхідно зробити акцент на –
 - набудемо можливості –
 - продемонстрував свою ефективність –
 - необхідно інтенсифікувати роботу в цьому напрямі –
10. Підберіть по 3 аргументи до тез:
 - Фахівець, який володіє риторичною компетентністю, більш затребуваний на ринку праці.
 - Роботодавці більш охоче влаштовують на роботу магістрів, ніж бакалаврів.
11. В рамках вступної кампанії-2014 Вам доручили виступити перед

випускниками шкіл на Дні відкритих дверей у Харківському національному економічному університеті ім. С.Кузнеця з агітаційною промовою про факультет міжнародних економічних відносин і спеціальність, яку ви опановуєте. Представте свою промову у письмовому вигляді.

Дякуємо за відповіді!

Додаток С

Приклади промов, підготовлених магістрантами до Дня відкритих дверей на факультеті міжнародних економічних відносин Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Промова 1 (магістрант Калініченко М.)

Добрий день, дорогі друзі!

Я представляю факультет міжнародних економічних відносин. Навчатися на цьому факультеті – честь для кожного студента. Саме тут працюють найкращі викладачі, саме тут ви маєте можливість опанувати широкий спектр наук і отримати знання у кожній економічній галузі. Випускник цього факультету здатен займати будь-яку посаду в компанії, аж до самого керівника. Життя цього факультету насичена та цікава, сповнена подій і звершень як у плані навчання, так і спортивному, творчому та багатьох інших. Вступаючи на навчання до цього факультету, ви стаєте елітою університету, його обличчям, передовими студентами. Так, це складно, але труднощі коли-небудь лякали лідерів та зупиняли їх на шляху до мети?! Факультет міжнародних економічних відносин – це ваш шлях до мети!

Промова 2 (магістрант Пачковська Н.)

Здравствуйте, дорогие выпускники!

Мы рады приветствовать Вас в нашем институте. Позвольте представить Вам наш факультет – факультет международных отношений. Вы, наверняка, ждете от меня скучных фактов и безучастного выражения лица. Спешу Вас заверить, ничего из вышперечисленного не имеет места быть. Наш факультет помогает активным, думающим, креативным студентам воплотить их мечты в реальность. Вы можете участвовать в огромном количестве образовательных и развлекательных программ, выбирая любую на свой вкус.

Наш факультет славится новаторским отношением к обучению.

Поступайте на наш факультет! Почувствуйте себя владельцами собственной судьбы! По дальнейшим вопросам можете обратиться к столику № 2 в главном зале.

Промова 3 (магістрант Грищенко Г.)

Добрый день, дорогие выпускники!

Меня зовут Анна Грищенко, и я выпускница ХНЭУ. Потому хочу рассказать об этом ВУЗе, так сказать, от первого лица.

После 5 лет, которые я здесь отучилась, необходимо отметить, что высшее учебное заведение я выбрала правильно. Полученный уровень знаний (причем, не только экономических дисциплин) довольно высок и позволяет составить достойную конкуренцию на рынке труда. Студенческая жизнь в нашем ВУЗе очень увлекательна. Вы всегда найдете, в чем себя проявить помимо учебы – дебатный клуб, спортивные соревнования, организация различных мероприятий. Поступив на МЭО, у Вас будет возможность овладеть несколькими иностранными языками, что, несомненно, является плюсом.

В любом случае, если бы у меня была возможность вернуться на 5 лет назад, я бы сделала все так же – поступила в ХНЭУ.

Спасибо за внимание!

Промова З (магістрант Мисочка К.)

Уважаемые абитуриенты!

Вашему вниманию хочу представить Харьковский национальный университет им. С.Кузнецца. Данный ВУЗ является одним из самых популярных в Харькове. Здесь Вы можете получить хорошие знания, научитесь применять их на практике. Университет уделяет большое внимание качеству обучения. Таким образом, Вы получите достаточный багаж знаний и не будете переживать о бесполезно потраченных средствах. Наш факультет предоставляет базу практики для Вашего дипломного проекта. Вы можете наглядно использовать свои знания и сравнить работу предприятия с общепринятой тенденцией.

Удачи на экзаменах, ждем Вас в новом учебном году!

Додаток Т

Анкета для магістрантів щодо аналізу засобів здобуття знань з риторики

Шановні респонденти! Прошу Вас щиро відповісти на запропоновані питання. Результати цього дослідження будуть використані лише у межах експериментального дослідження. Дякуємо за увагу!

1. Що (Хто) для Вас є головними джерелами знань з риторики?

- Оточення
- Викладачі ХНЕУ
- Виступи промовців у ЗМІ (телебачення, інтернет)
- Навчальна та науково-пізнавальна література
- Здобуваю емпіричним шляхом (власні виступи, участь у тренінгах тощо)
- Інше (вказати)
- Не замислююсь над цим

2. Чи займаєтеся Ви цілеспрямованим пошуком і аналізом інформації (знань) з метою формування власної риторичної компетентності?

- Завжди
- Інколи
- Рідко
- Не вважаю за потрібне

Дякуємо за відповіді!

Додаток У

Діагностика вольового потенціалу особистості

Ответьте на следующие вопросы «да», «нет», «не знаю» («бывает»)

1. В состоянии ли вы завершить начатую работу, которая вам неинтересна, независимо от того, позволяют ли время и обстоятельства оторваться и потом снова вернуться к ней?
2. Преодолете ли вы без особых усилий внутреннее сопротивление, когда нужно сделать что-то неприятное?
3. Попадая в конфликтную ситуацию, можете ли вы взять себя в руки настолько, чтобы взглянуть на ситуацию со стороны, с максимальной объективностью?
4. Найдете ли вы силы встать утром раньше обычного, как было запланировано вечером?
5. Быстро ли вы отвечаете на письма?
6. Сдержите ли вы данное сгоряча обещание, даже если его выполнение принесет вам немало хлопот, иными словами, являетесь ли вы человеком слова?
7. Строго ли вы придерживаетесь распорядка дня?
8. Отвлечет ли вас очень интересная телепередача от выполнения срочной работы?
9. Сможете ли вы прервать ссору и замолчать, какими бы обидными ни казались вам слова противной стороны?

Додаток Ф

Підсумкова контрольна робота на визначення сформованості концептуально-когнітивного компонента риторичної компетентності магістрантів

1. З'єднайте лініями складники особистісної парадигми оратора з їх значенням

Етос оратора	Ідея, змістовна (логічна) сторона мовлення
Пафос оратора	Моральна (етична) основа мовлення
Логос оратора	Засоби впливу на аудиторію (психологічна сторона мовлення)

2. Вкажіть, що відноситься до техніки мовлення (ТР), а що – до культури мовлення (КР).

- Голос ()
- Дотримання мовних норм ()
- Логічність висловлення ()
- Багатство лексики ()
- Дикція ()
- Фонаційне дихання ()
- Мовленнєвий етикет ()

3. Розкрийте зміст закону ефективної комунікації.

4. а) Етап риторичного канону інвенцію означає

б) Етап риторичного канону меморію означає

5. Визначте правильне значення диспуту та дебатів (з'єднайте лініями).

Диспут	Обмін думками з будь-яких питань
Дебати	Публічний спір на наукову або суспільно важливу тему

6. Складіть портрет Вашої студентської групи як потенційної слухацької аудиторії.

7. Як Ви вважаєте, при обговоренні яких тем в діловому спілкуванні недоречний гумор?

8. Припустимо, Ви маєте бажання запропонувати фірмі ще один напрямок діяльності. Які доводи можуть стати значущими для директора фірми?

9. Знайдіть три аргументи, які зможуть переконати директора фірми пройти

курс ораторського мистецтва.

10. Уявіть, що Ви маєте виступити на ярмарку вакансій перед потенційними роботодавцями. Підготуйте письмово монолог-самопрезентацію, в якому Ви вкажете Ваші досягнення, особистісні якості, сильні сторони як майбутнього фахівця.

Дякуємо за відповіді!